

**ΑΕΙ ΠΕΙΡΑΙΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟΥ ΤΟΜΕΑ
ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Η επίδραση της καινοτομίας στην
επιχειρηματικότητα σε περιόδους κρίσης**

THESIS

**The impact of innovation on entrepreneurship in
times of crisis**

ΦΟΙΤΗΤΡΙΕΣ:

Δελλακά Πολυξένη Α.Μ. 7937

Κώστα Σταυρούλα Α.Μ. 7922

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ:

Παπαγρηγορίου Αριστείδης

Ιδιότητα: Καθηγητής Εφαρμογών

ΑΘΗΝΑ, ΜΑΡΤΙΟΣ 2018

Περίληψη

Η παρούσα πτυχιακή εργασία στοχεύει στη μελέτη της επίδρασης της καινοτομίας στην επιχειρηματικότητα σε περιόδους οικονομικής ύφεσης. Για να επιτευχθεί ο στόχος αυτός, κρίθηκε απαραίτητο να αναλυθεί κάθε μία από τις παραπάνω έννοιες ξεχωριστά. Αυτό πραγματοποιήθηκε διαμέσου μιας θεωρητικής επισκόπησης της βιβλιογραφίας, κυρίως με τη μελέτη επιστημονικών άρθρων.

Ύστερα από τη μελέτη της διαθέσιμης βιβλιογραφίας παραθέτουμε την ανάλυση των εννοιών της καινοτομίας, της επιχειρηματικότητας και των δυναμικών τους. Κατόπιν, διαπιστώνεται η αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο εννοιών και ο ρόλος της καινοτομίας στην απόκτηση ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος και στη βιωσιμότητα της επιχειρηματικότητας. Εν συνεχεία, εξιστορούνται τα γεγονότα της παγκόσμιας χρηματοοικονομικής κρίσης του 2008 καθώς και οι επιπτώσεις τους τόσο σε διεθνές όσο και σε εθνικό επίπεδο. Ολοκληρώνοντας, επιβεβαιώνεται η θετική συμβολή της καινοτομίας στην οικονομική ανάπτυξη τόσο σε μικροοικονομικό όσο και σε μακροοικονομικό επίπεδο.

Η εργασία αναφέρεται και στην περίπτωση της Ελλάδας, η οποία επλήγη βαθύτατα από την ύφεση. Παρά το γεγονός ότι εκλείπουν οι απαιτούμενες υποδομές και δαπάνες, καθώς και η συνεργασία των επιχειρήσεων, της κυβέρνησης, των ερευνητικών ιδρυμάτων και των πανεπιστημίων, η καινοτομία σημειώνει κάποια θετικά βήματα. Αυτό επιτυγχάνεται με τη συμμετοχή της χώρας σε προγράμματα που προάγουν την καινοτομία, παρουσιάζοντας έτσι ενδείξεις ανοδικής πορείας.

Συνοψίζοντας, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η καινοτομία έχει θετικό αντίκτυπο στην επιχειρηματικότητα και στο ότι ο επιτυχής και αποτελεσματικός συνδυασμός τους οδηγεί στην οικονομική ανάπτυξη. Συνεπώς, η καινοτομία θα μπορούσε να αποτελέσει όχημα για τη διέξοδο από την κρίση. Όσον αφορά την Ελλάδα, εάν καταφέρει να εκμεταλλευτεί την ελκυστικότητά της ως τόπος προορισμού σε συνδυασμό με καινοτόμες δράσεις, είναι πιθανό να οδηγηθεί σε οικονομική ανάκαμψη. Ωστόσο, για να καταστεί αυτό δυνατό απαιτείται η αναμόρφωση ορισμένων παραμέτρων στον τομέα της καινοτομίας όπως η ενίσχυση της χρηματοδότησης, η πρόσβαση σε δάνεια και πιστώσεις, καθώς και η συνεργασία

μεταξύ των επιχειρήσεων, των ερευνητικών ιδρυμάτων, της κυβέρνησης και των φορέων εκπαίδευσης.

Λέξεις κλειδιά: καινοτομία, επιχειρηματικότητα, οικονομική κρίση, Ελλάδα, οικονομική ανάπτυξη.

Abstract

This diploma thesis aims at studying the impact of innovation on entrepreneurship in times of economic recession. In order to achieve this goal, it was considered necessary to analyze each of the above concepts separately. This was carried out through a theoretical overview of the literature, mainly with the study of scientific articles.

After studying the available literature we present the analysis of the concepts of innovation, entrepreneurship and their dynamics. Afterwards, we ascertain the interaction between the two concepts and the role of innovation in the acquisition of a competitive advantage and the sustainability of entrepreneurship. Then the events of the 2008 global financial crisis are explained, as well as their impact on both international and national level. In conclusion, the positive contribution of innovation to economic growth is confirmed at microeconomic as well as at macroeconomic level.

The thesis also refers to the case of Greece, which was deeply affected by the recession. Despite the fact that the necessary infrastructures and spendings, as well as the cooperation of the enterprises, the government, research institutes and universities is absent, innovation takes some positive steps. This is achieved through the participation of the country in programs that promote innovation, presenting in this way signs of progress.

To sum up, we conclude that innovation has a positive impact on entrepreneurship and that their successful and effective combination leads to economic growth. Consequently, innovation could be used as a vehicle for the way out of the crisis. As far as Greece is concerned, if the country exploits its attractiveness as a place of destination combined with innovative actions, it is likely to be led to economic recovery. However, in order to achieve this, it is necessary for Greece to reform certain parameters in the field of innovation, such as the strengthening of funding, the access to loans and credits and the cooperation between enterprises, research institutions, government and educational institutions.

Key words: innovation, entrepreneurship, economic crisis, Greece, economic development.

Ευχαριστίες

Αρχικά, θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή μας κύριο Παπαγρηγορίου Αριστείδη για την καθοδήγηση και τη βοήθεια που μας προσέφερε για την υλοποίηση της παρούσας πτυχιακής εργασίας.

Δελλακά Πολυξένη & Κώστα Σταυρούλα

Με το πέρας αυτής της εργασίας, θα ήθελα να εκφράσω την αμέριστη και εκ βάθους καρδίας ευγνωμοσύνη μου προς τους αγαπημένους μου γονείς, για την αδιάκοπη υποστήριξη και ενθάρρυνση που μου παρείχαν και που με προσωπικές τους στερήσεις μου εξασφάλισαν τη δυνατότητα να σπουδάσω και να διευρύνω τους ορίζοντές μου.

Δελλακά Πολυξένη

Θα ήθελα και εγώ με τη σειρά μου να ευχαριστήσω τους γονείς μου Κωνσταντίνα και Χρήστο και τη φίλη μου Κωνσταντίνα για την υποστήριξη και την κατανόησή τους κατά τη διάρκεια εκπόνησης της πτυχιακής μας εργασίας. Θα ήθελα να ευχαριστήσω ακόμη τη συμφοιτήτριά μου Πολυξένη για την πολύτιμη βοήθειά της και τη στήριξή της κατά τη διάρκεια της συνεργασίας μας.

Κώστα Σταυρούλα

Περιεχόμενα

Περίληψη	1
Abstract	3
Ευχαριστίες	5
Εισαγωγή	8
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	10
Καινοτομία	10
1.1 Ιστορική εξέλιξη της καινοτομίας	10
1.2 Ορισμός καινοτομίας	13
1.3 Είδη καινοτομίας.....	17
1.4 Ηθική και καινοτομία	21
1.5 Η καινοτομία στην Ελλάδα.....	25
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2	29
Επιχειρηματικότητα	29
2.1 Ιστορική εξέλιξη της επιχειρηματικότητας.....	29
2.2 Ορισμός επιχειρηματικότητας	31
2.3 Είδη επιχειρηματικότητας.....	35
2.4 Τα κίνητρα της επιχειρηματικής δραστηριοποίησης	39
2.5 Η σπουδαιότητα της επιχειρηματικότητας	43
2.6 Η έννοια του επιχειρηματία	45
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3	48
Η επίδραση της καινοτομίας στην επιχειρηματικότητα	48
3.1 Η σύνδεση της καινοτομίας με την επιχειρηματικότητα	48
3.2 Καινοτομία και ανταγωνιστικό πλεονέκτημα.....	51

3.3 Καινοτομία και μανάτζμεντ	55
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4	59
Η οικονομική κρίση και οι επιπτώσεις της στην καινοτομία και την επιχειρηματικότητα	59
4.1 Η οικονομική κρίση του 2008.....	59
4.1.1 Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην καινοτομία	63
4.1.2 Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην επιχειρηματικότητα.....	67
4.2 Η περίπτωση της Ελλάδας	70
4.2.1 Οι επιπτώσεις της κρίσης στην ελληνική καινοτομία.....	74
4.2.2 Δείκτες επιχειρηματικότητας στην Ελλάδα κατά την περίοδο της κρίσης	76
4.2.3 Αντίκτυπος της κρίσης στην επιχειρηματικότητα ανάλογα με το μέγεθος των επιχειρήσεων.....	80
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5	82
Η καινοτομία ως όχημα για την επιχειρηματικότητα σε περιόδους κρίσης	82
5.1 Καινοτομία: το μέσο ανάκαμψης από την κρίση.....	82
5.2 Επιδιώξεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την καινοτομία και την επιχειρηματικότητα.....	86
5.3 Δράσεις της Ελλάδας για την καινοτομία.....	89
Συμπεράσματα	98
Βιβλιογραφία	100
Ελληνόγλωσση.....	100
Ξενόγλωσση.....	103

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται τον τρόπο κατά τον οποίο επιδρά η καινοτομία στην επιχειρηματικότητα όταν επικρατεί κλίμα οικονομικής αβεβαιότητας. Πιο συγκεκριμένα, πραγματοποιήθηκε μια βιβλιογραφική ανασκόπηση σχετικά με τις έννοιες της καινοτομίας, της επιχειρηματικότητας και της μεταξύ τους σχέσης, εστιάζοντας στα οφέλη που προσφέρει η καινοτομία στην επιχειρηματικότητα σε περιόδους κρίσης.

Η χρηματοοικονομική κρίση του 2008 επηρέασε δραματικά έναν μεγάλο αριθμό χωρών, μεταξύ των οποίων βρίσκεται και η χώρα μας η οποία επλήγη βαθύτατα από τις επιπτώσεις της ύφεσης. Γι' αυτό το λόγο, κρίνεται σκόπιμο να αναδειχθούν νέες μέθοδοι οι οποίες θα βοηθήσουν τη χώρα να ανακάμψει. Είναι γεγονός πως η επιχειρηματικότητα παραμένει κινητήριος δύναμη για την οικονομική ευημερία των κρατών. Ωστόσο, πρέπει να εφαρμοστούν στρατηγικές που θα της εξασφαλίσουν τη βιωσιμότητά της. Μία σημαντική στρατηγική -αν όχι η σημαντικότερη- είναι και η καινοτομία η οποία βοηθά τις επιχειρήσεις στην απόκτηση ανταγωνιστικής ισχύος.

Σκοπός λοιπόν της παρούσας εργασίας είναι να μελετηθεί η επιρροή της καινοτομίας στην επιχειρηματικότητα σε περίοδο οικονομικής ύφεσης και η συμβολή της ως εργαλείο των επιχειρήσεων που θα τις οδηγήσει σε οικονομική ανάπτυξη.

Το πρώτο κεφάλαιο πραγματεύεται την έννοια της καινοτομίας. Πιο συγκεκριμένα, περιλαμβάνει την ιστορική εξέλιξη, τον ορισμό και τα είδη της έννοιας της καινοτομίας, καθώς και τον παράγοντα της ηθικής και την επικρατούσα κατάσταση στην Ελλάδα.

Το δεύτερο κεφάλαιο εξετάζει την έννοια της επιχειρηματικότητας. Ειδικότερα, παρατίθεται μια σύντομη ιστορική αναδρομή, η ανάλυση του ορισμού της έννοιας της επιχειρηματικότητας καθώς και του επιχειρηματία, τα κίνητρα που οδηγούν σε μια επιχειρηματική σταδιοδρομία και οι λόγοι για τους οποίους είναι σημαντική.

Στο τρίτο κεφάλαιο, αναλύεται η σχέση της επιχειρηματικότητας με την καινοτομία και συγκεκριμένα, η συμβολή της καινοτομίας στην ανάπτυξη της

επιχειρηματικότητας, καθώς και στην απόκτηση ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος. Επιπροσθέτως, επισημαίνεται η ενσωμάτωσή της στο μάνατζμεντ των οργανισμών.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, γίνεται αναφορά στην παγκόσμια οικονομική κρίση και στις επιπτώσεις που είχε στην επιχειρηματικότητα και την καινοτομία τόσο παγκοσμίως όσο και στην Ελλάδα.

Στο πέμπτο κεφάλαιο, καταδεικνύεται η συμβολή της καινοτομίας στην οικονομική ανάπτυξη. Ακόμη, παρατίθενται οι ενέργειες της Ελλάδας για την προώθηση της καινοτομίας στη χώρα και η συμμετοχή της χώρας σε αντίστοιχα προγράμματα στην περίοδο κρίσης που διανύουμε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Καινοτομία

1.1 Ιστορική εξέλιξη της καινοτομίας

Τα τελευταία 60 χρόνια, η καινοτομία θεωρείται το σύμβολο της μοντέρνας κοινωνίας, μία πανάκεια που επιλύει πολλά προβλήματα, ένα σύνθημα. Στην πραγματικότητα, στην καινοτομία δεν προσδιδόταν πάντοτε υψηλή αξία. Για πάνω από 2.500 χρόνια η καινοτομία αντιμετωπιζόταν κυρίως ως κάτι το αρνητικό. Όποιος καινοτομούσε θεωρείτο αιρετικός, επαναστατικός και απατεώνας. Οι αναπαραστάσεις της καινοτομίας άλλαξαν μόνο στα μέσα του 19^{ου} αιώνα και προπάντων κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα (Godin, 2011).

Η καινοτομία σαν ιδέα ανατρέχει στην ελληνική και τη ρωμαϊκή αρχαιότητα. Οι Έλληνες χρησιμοποιούσαν μία συγκεκριμένη λέξη μεταφορικής προελεύσεως για την καινοτομία. Αναφέρεται ότι η καινοτομία οφείλει την ύπαρξή της στη μεταφορική χρήση του ελληνικού όρου «καινοτομία», ο οποίος αποσκοπούσε στη «δημιουργία νέων τομών», όπως αναφέρει και ο Ξενοφών στο έργο του για την πολιτική οικονομία Τρόποι και Μέσα (Godin, 2011).

Ωστόσο, σύμφωνα με τον Πλάτωνα, τον Αριστοτέλη και τον Πολύβιο, στα πολιτικά γραπτά που σχετίζονταν με την αλλαγή και τη σταθερότητα των συνταγμάτων η καινοτομία είχε ως νόημα την εισαγωγή της αλλαγής στην καθιερωμένη τάξη. Στους αρχαίους Ρωμαίους συγγραφείς, συναντάμε μόνο μερικές αναφορές των λέξεων “innovatione” και “innovare”, των οποίων το νόημα ήταν «ανανεώνω» και όχι «καινοτομώ». Στην αρχαία Ρώμη, πρόδρομοι ή συνώνυμα της καινοτομίας αποτελούσαν οι λέξεις “novitas” ή “noverty” και “res nova” ή “novares” που αντιπροσώπευαν την καινοτομία ως ουσιαστικό, καθώς και η λέξη “novare” που αναφέρεται στην ενέργεια του «να καινοτομείς» (όπως αναφέρει ο Godin, 2011).

Η λέξη καινοτομία άρχισε να χρησιμοποιείται στα τέλη του 13^{ου} και στις αρχές του 14^{ου} αιώνα. Συναντάμε πρώιμες χρήσεις της λέξης αυτής από το 15^ο και 16^ο αιώνα στην Αγγλία και στη Γαλλία σε πολιτικά ζητήματα, σε ρολά ημερολογίων των βασιλιάδων, σε γράμματα και νόμους. Παρόλα αυτά, η λέξη χρησιμοποιήθηκε μόνο περιστασιακά πριν από τη Μεταρρύθμιση (Godin, 2011).

Ποιητές, ηθικολόγοι και ιστορικοί συνέβαλαν στο να νοείται η καινοτομία ως κάτι δυσάρεστο και απαγορευμένο. Η αντίληψη αυτή της καινοτομίας παρέμεινε για αιώνες. Η ιδέα της καινοτομίας τέθηκε αργότερα σε ομαδικό λόγο μέσα από την πολιτική και τη θρησκεία, δύο έννοιες στενά συνδεδεμένες για αιώνες (Godin, 2011).

Τον 17^ο αιώνα στην Αγγλία, εκατοντάδες έγγραφα χρησιμοποίησαν την καινοτομία με σκοπό να αναφερθούν στη θρησκεία, χρησιμοποιώντας τη λέξη καινοτομία με μία τέτοια σημασία. Η καινοτομία χρησιμοποιήθηκε σε πάνω από 100 τίτλους τέτοιων εγγράφων, που αποσκοπούσαν να δώσουν έμφαση σε μία πολεμική ιδέα και να ακουστούν (Godin, 2011).

Κατά τη διάρκεια της Αναγέννησης η έννοια της καινοτομίας συμμερίστηκε αυτή της αίρεσης σε θρησκευτικές συζητήσεις, κατεξοχήν μετά τη Μεταρρύθμιση. Το πεπρωμένο της ιδέας της καινοτομίας για τους αιώνες που έπονται διαμορφώθηκε ακριβώς κατά την περίοδο της Μεταρρύθμισης. Τον 17^ο και τον 18^ο αιώνα όλοι κατηγορούνταν ότι καινοτομούσαν και όλοι αρνούνταν ότι καινοτομούσαν (Godin, 2011).

Ο όρος της καινοτομίας αναφερόταν σπάνια από πρώην δημοκρατικούς θεωρητικούς και συγγραφείς για υποθέσεις που αφορούσαν την Κοινοπολιτεία. Οι συγγραφείς αυτοί, καθώς και αργότερα οι φιλόσοφοι του Διαφωτισμού και οι πολιτικοί συγγραφείς του 18^{ου} αιώνα, έκαναν χρήση της καινοτομίας υπό την τότε παραδοσιακή υποτιμητική έννοια, ενώ απέφευγαν να την αναφέρουν σε ιστορικά γραπτά ή αποσπάσματα καθώς και σε συζητήσεις θρησκευτικού περιεχομένου (Godin, 2011).

Σύμφωνα με τον Thorndike (1957) (όπως αναφέρει ο Godin, 2011) τους επόμενους αιώνες το υποτιμητικό νόημα της καινοτομίας εξαλείφθηκε. Εξαίρεση αποτελούσαν μόνο ορισμένοι κριτικοί ή εκείνοι που αρνούνταν ότι καινοτομούσαν. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η επιστήμη, που κράτησε την πολιτική και τη θρησκευτική της σημασία για λίγο. Οι φυσικοί φιλόσοφοι και οι επιστήμονες του 17^{ου} και του 18^{ου} αιώνα εξέλιξαν μία νέα φιλοσοφία και μία νέα μέθοδο πειραματικής φύσεως και η καινοτομία αυτή παρουσιάστηκε εκτενώς σε τίτλους.

Ο Thorpe (1937), ο Daston (1995), ο Park (1995), ο Smalley (1975) και ο Pleij (2007) γνωστοποιούν ότι από την Αναγέννηση μέχρι τον 19^ο αιώνα αλλά και

κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα, το νέο, το μυστήριο και το περίεργο βρισκόταν παντού και πρόσδιδε αξία σε μεγάλο βαθμό σε διαφορετικά περιβάλλοντα. Παρόλα αυτά, αυτό δε συνέβη με την καινοτομία, στο σημείο που αναπτύχθηκε κάποιο άλλο λεξιλόγιο που εμπερικλείει καινοτόμους σκοπούς (όπως αναφέρει ο Godin, 2011).

Αυτή η κατάσταση συνεχιζόταν μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και αργότερα στον 20^ο αιώνα ο κοινωνιολόγος R. Merton είχε προτείνει τον ορισμό της καινοτομίας ως αντικοινωνική συμπεριφορά. Βαθμιαία η καινοτομία απέκτησε νέες σημασίες. Ο όρος καινοτομία χρησιμοποιήθηκε θετικά για αναφορές σε νεωτερισμούς κάθε είδους και στα παραγωγικά τους αποτελέσματα, παρά σε μεταβολές στα καθιερωμένα ήθη και έθιμα. Τέλος, η καινοτομία προώθησε την ιδέα του να εισάγεις κάτι χρήσιμο στον κόσμο (Godin, 2011).

Η ιδέα και η χρήση της καινοτομίας φανερώνει κοινωνικές αξίες διαφορετικών εποχών. Παρόλο που η καινοτομία ήταν απαγορευμένη στο παρελθόν, αποτελεί πλέον ένα ζήτημα υπερηφάνειας (Godin, 2011).

1.2 Ορισμός καινοτομίας

Η καινοτομία αποτελεί αντικείμενο μελέτης πολλών κλάδων και της έχουν αποδοθεί ορισμοί από διαφορετικές οπτικές γωνίες (Damanpour & Schneider, 2006). Παρά την ύπαρξη κάποιας αλληλοεπικάλυψης μεταξύ των ποικίλων ορισμών της καινοτομίας, συνολικά ο αριθμός και η ποικιλία των ορισμών οδηγούν σε μία κατάσταση στην οποία δεν υφίσταται κάποιος σαφής και επίσημος ορισμός της καινοτομίας (Baregheh, Rowley & Sambrook, 2009).

Πιο πρόσφατα, ο Zairi (1994) και ο Cooper (1998) δήλωσαν ότι μία από τις προκλήσεις της καινοτομίας είναι η έλλειψη ενός κοινού ορισμού, γεγονός το οποίο υπονομεύει την κατανόηση της φύσης της καινοτομίας (όπως αναφέρουν οι Baregheh, Rowley & Sambrook, 2009).

Η καινοτομία πρόκειται για ένα συνδυασμό της πρόθεσης “in” και του ρήματος “novare” (Godin, 2011). Οι ετυμολογικές προελεύσεις της αποδίδονται στη λατινική λέξη “innovare”, της οποίας το νόημα είναι «να παράγεις κάτι καινούργιο» (Gündoğdu, 2012). Πιθανοί πρόδρομοι της λέξης καινοτομία ήταν ακόμη η λατινική λέξη “novus” ή “new” (Gopalakrishnan & Damanpour, 1994) και η λατινική λέξη “innovates” (Dereli, 2015).

Ο Kuratko (όπως αναφέρει ο Gündoğdu, 2012) ορίζει τις μαγικές λέξεις για να εκθέσει το νέο τρόπο καινοτομίας της εποχής μας: «ονειρέψου, δημιούργησε, εξερεύνησε, εφεύρε, πρωτοτύπησε και χρησιμοποίησε τη φαντασία σου».

Ο Joseph A. Schumpeter (1939, 1947) (όπως αναφέρει ο McDaniel, 2000) όρισε την καινοτομία ως τη δημιουργία μίας νέας λειτουργίας παραγωγής. Σύμφωνα με τον Schumpeter (1936) (όπως αναφέρει ο McDaniel, 2000), ο ορισμός αυτός περιελάμβανε πέντε ειδικές περιπτώσεις που οδηγούσαν σε μία νέα λειτουργία παραγωγής η οποία περιλαμβάνει:

1. Την εισαγωγή ενός νέου αγαθού
2. Την εισαγωγή μιας νέας μεθόδου παραγωγής
3. Το άνοιγμα μιας νέας αγοράς
4. Την κατάκτηση μιας νέας πηγής προμήθειας νέων υλικών

5. Τη διεξαγωγή ενός νέου οργανισμού οποιουδήποτε κλάδου, δημιουργώντας μια μονοπωλιακή θέση ή τη διάλυση ενός μονοπωλίου

Μολονότι αυτός ο περιγραφικός ορισμός φαίνεται να εξηγεί τόσο την εφαρμογή της καινοτομίας όσο και το ρόλο του επιχειρηματία, αποτέλεσε αφορμή για πληθώρα δημοσιευμένης κριτικής. Ορισμένοι συγγραφείς θεώρησαν ότι ο ορισμός του Schumpeter ήταν πολύ περιορισμένης αντίληψης, ενώ άλλοι ότι ήταν πολύ ευρύς. Ορισμένοι κριτικοί έκριναν αυτόν τον ορισμό ως μία ταυτολογία που εξηγεί πολύ λίγα ενώ άλλοι θεώρησαν ότι είναι πολύ ευρύς και ότι τα περιλαμβάνει όλα σε σημείο που επεξηγούσε τα πάντα και ως εκ τούτου πρόσφερε λίγες χρήσιμες γνώσεις. Η προσοχή που έλαβε ο Schumpeter, τόσο η κριτική όσο και η υποστήριξη των έργων του, βοήθησαν στο να οριστεί η καινοτομία ως ένα οικονομικό εργαλείο (McDaniel, 2000).

Ο Drucker (1985) με τη σειρά του έχει προσπαθήσει και εκείνος να ορίσει την καινοτομία. Επισημαίνει (όπως αναφέρει η Dereli, 2015) ότι η καινοτομία αποτελεί ένα μοναδικό εργαλείο επιχειρηματικότητας και μια δράση μέσω της οποίας δημιουργούνται νέοι πόροι για την αύξηση της ευημερίας.

Οι Zahra (1994) και Covin (1994) (όπως αναφέρουν οι Baregheh, Rowley & Sambrook, 2009) υποδηλώνουν ότι η καινοτομία θεωρείται ευρέως ως η ψυχή της εταιρικής επιβίωσης και ανάπτυξης. Οι Sundbo (1998) και Bright (1969) (όπως αναφέρει ο Zhao, 2005) αντιλαμβάνονται την καινοτομία ως μια προτεινόμενη θεωρία ή σχεδιαστική φιλοσοφία που συνθέτει την υπάρχουσα γνώση και τις τεχνικές με σκοπό να δημιουργήσει μια θεωρητική βάση για μια νέα ιδέα.

Στη συνέχεια, ο Thompson (1965) (όπως αναφέρουν οι Baregheh, Rowley & Sambrook, 2009) προσδιορίζει την καινοτομία ως την παραγωγή, την αποδοχή και την εφαρμογή νέων ιδεών, διαδικασιών προϊόντων ή υπηρεσιών. Οι West και Anderson (1996) (όπως αναφέρουν οι Baregheh, Rowley & Sambrook, 2009) προτείνουν έναν παρόμοιο ορισμό της καινοτομίας, τον οποίο παραθέτουν μόλις το 2008 οι Wong et al. (2008 p. 2): «η καινοτομία μπορεί να οριστεί ως η αποτελεσματική εφαρμογή των νέων διαδικασιών και προϊόντων ενός οργανισμού που είναι σχεδιασμένα να ωφελούν και τον ίδιο τον οργανισμό και τους φορείς του».

Ο Damanpour (1996 p. 694) (όπως αναφέρουν οι Baregheh, Rowley & Sambrook, 2009) παρέχει ένα λεπτομερή ορισμό της καινοτομίας που αναφέρεται συχνά: «η καινοτομία θεωρείται ως ένα μέσο αλλαγής ενός οργανισμού, είτε ως μια απάντηση σε αλλαγές στο εξωτερικό περιβάλλον του είτε ως μια προληπτική δράση για την επιρροή του περιβάλλοντός του». Σύμφωνα με τους Becker (1967) και Whisler (1967) (όπως αναφέρουν οι Baregheh, Rowley & Sambrook, 2009) η καινοτομία είναι μια διαδικασία που ακολουθεί την εφεύρεση, η οποία διαχωρίζεται από την εφεύρεση εγκαίρως. Η εφεύρεση είναι η δημιουργική πράξη, ενώ η καινοτομία είναι η πρώτη ή η πρώιμη εφαρμογή μιας ιδέας ενός οργανισμού ή ένα σύνολο οργανισμών με παρόμοιους στόχους (όπως αναφέρουν οι Baregheh, Rowley & Sambrook, 2009).

Η καινοτομία έχει οριστεί ακόμη ως η διαδικασία πολλαπλών σταδίων με την οποία οι οργανισμοί μετατρέπουν τις ιδέες σε νέα/βελτιωμένα προϊόντα, υπηρεσίες ή διεργασίες, προκειμένου να προπορευτούν, να ανταγωνιστούν και να διαφοροποιηθούν με επιτυχία στην αγορά (Baregheh, Rowley & Sambrook, 2009).

Κατά τους Amabile (1988), Daft (1978) και Zaltman, Duncan και Holbek (1973) (όπως αναφέρουν οι Damanpour & Schneider, 2006), η καινοτομία ορίζεται ως η δημιουργία ή η υιοθέτηση νέων ιδεών. Οι Daft (1978), Damanpour (1991) και Zaltman, Duncan και Holbek (1973) (όπως αναφέρουν οι Damanpour & Schneider, 2006), υποστηρίζουν ότι σε οργανωτικό επίπεδο η καινοτομία ορίζεται ως η υιοθέτηση ενός νέου προϊόντος, μιας νέας υπηρεσίας, μιας νέας διαδικασίας, μιας νέας τεχνολογίας, μιας νέας πολιτικής, μιας νέας δομής ή ενός νέου διοικητικού συστήματος.

Σύμφωνα με τον Ο.Ο.Σ.Α. και την Eurostat (2005) (όπως αναφέρει ο Akis, 2015), ο συνηθέστερος και διεθνώς αποδεκτός ορισμός της έννοιας της καινοτομίας μπορεί να βρεθεί στον οδηγό του Όσλο που δημοσιεύτηκε από τον Ο.Ο.Σ.Α. και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Σύμφωνα με αυτόν τον ορισμό, η καινοτομία είναι η υλοποίηση ενός νέου ή πολύ βελτιωμένου προϊόντος (αγαθού ή υπηρεσίας) ή διαδικασίας, μία νέα μέθοδος εμπορίας ή μια νέα οργανωτική μέθοδος στις ενδοεπιχειρησιακές εφαρμογές, στην οργάνωση των επιχειρήσεων ή στις εξωτερικές σχέσεις (Akis, 2015). Σύμφωνα με τον Ο.Ο.Σ.Α. , (όπως αναφέρει ο Gündoğdu, 2012)

καινοτομία σημαίνει ολοκλήρωση προϊόντων και υπηρεσιών αναπτύσσοντάς τα τεχνολογικά.

Μια διαφορετική προσέγγιση της καινοτομίας είναι η παρακάτω: «η καινοτομία είναι η διαδικασία που προσφέρει προστιθέμενη αξία και νεωτερισμό στον οργανισμό, τους προμηθευτές και τους πελάτες του μέσω της ανάπτυξης νέων διαδικασιών, λύσεων, προϊόντων και υπηρεσιών καθώς και νέων μεθόδων εμπορευματοποίησης» (Shaw, O'Loughlin & McFadzean, 2005).

Η καινοτομία ερμηνεύεται εναλλακτικά ως μία νέα ιδέα, μέθοδος, συσκευή ή διαδικασία εισαγωγής κάτι νέου. Οι ερευνητές έχουν δει την καινοτομία με δύο τρόπους (Gopalakrishnan & Damanpour, 1994). Σύμφωνα με τους Kimberly και Evanisko (1981) και Damanpour και Evan (1984) (όπως αναφέρουν οι Gopalakrishnan & Damanpour, 1994) ως διακριτό προϊόν ή αποτέλεσμα και σύμφωνα με τους Rogers (1983), Ettlíe (1980) και Van de Ven και Rogers (1988) ως μια διαδικασία.

Τέλος, σύμφωνα με τον Adams et al. (2006) ένας γενικός ορισμός προσαρμόσιμος σε διαφορετικούς κλάδους που να καλύπτει διάφορες πτυχές της καινοτομίας θα ήταν επωφελής, καθώς ο όρος «καινοτομία» είναι φανερά διφορούμενος και στερείται ενός μόνο ορισμού ή μέτρησης (όπως αναφέρουν οι Baregheh, Rowley & Sambrook, 2009).

1.3 Είδη καινοτομίας

Οι ερευνητές καινοτομίας έχουν εισαγάγει πολλές εννοιολογικές τυπολογίες καινοτομίας (Damanpour, Walker & Avellaneda, 2009). Σύμφωνα με τους Jansen et al. (2006), Kimberly και Evanisko (1981) και Light (1998) η έρευνα για την καινοτομία έχει διαχωριστεί σε τύπους καινοτομίας επειδή έχουν διαφορετικά χαρακτηριστικά και οι εφαρμογές τους δεν επηρεάζονται με τον ίδιο τρόπο από τους περιβαλλοντικούς και τους οργανωτικούς παράγοντες (όπως αναφέρουν οι Damanpour, Walker & Avellaneda, 2009).

Διάφοροι ερευνητές έχουν κατηγοριοποιήσει επίσης αρκετά συχνά τις καινοτομίες σε ομάδες αντιθέτων τύπων. Τα τρία ζεύγη καινοτομιών που χρησιμοποιούνται πιο συχνά είναι τα εξής:

1. Καινοτομία προϊόντος έναντι καινοτομίας διαδικασίας (product innovation vs process innovation)
2. Τεχνική καινοτομία έναντι διοικητικής καινοτομίας (technical innovation vs administrative innovation)
3. Ριζοσπαστική καινοτομία έναντι σταδιακής καινοτομίας (radical innovation vs incremental innovation)

(Gopalakrishnan & Damanpour, 1997)

Η διάκριση μεταξύ καινοτομίας προϊόντος και διαδικασίας σχετίζεται με τις περιοχές και τις δραστηριότητες που επηρεάζουν την καινοτομία. Οι καινοτομίες προϊόντος είναι προϊόντα ή υπηρεσίες που εισάγονται προς όφελος των πελατών. Οι καινοτομίες διαδικασίας αντιθέτως ορίζονται ως εργαλεία, συσκευές και γνώση της τεχνολογίας παραγωγής που μεσολαβούν μεταξύ εσόδων και εξόδων και είναι καινούργια σε μια βιομηχανία, σε έναν οργανισμό ή σε μια υπομονάδα (Gopalakrishnan & Damanpour, 1997).

Η διάκριση μεταξύ τεχνικών και διοικητικών καινοτομιών είναι σημαντική επειδή αντανακλά μια γενικότερη διάκριση μεταξύ της κοινωνικής δομής και της τεχνολογίας. Οι τεχνικές καινοτομίες περιλαμβάνουν προϊόντα, διαδικασίες και τεχνολογίες που χρησιμοποιούνται για την παραγωγή προϊόντων ή την παροχή υπηρεσιών που συνδέονται άμεσα με τη βασική δραστηριότητα εργασίας ενός

οργανισμού. Οι διοικητικές καινοτομίες ανήκουν στην οργανωτική δομή, στις διοικητικές διαδικασίες και στους ανθρώπινους πόρους. Συνδέονται έμμεσα με τη βασική δραστηριότητα εργασίας ενός οργανισμού και άμεσα με την διοίκησή του (Gopalakrishnan & Damanpour, 1997).

Οι ερευνητές ταυτίζουν μια καινοτομία ως ριζοσπαστική ή σταδιακή, υπολογίζοντας τον βαθμό της αλλαγής που σχετίζεται με αυτή. Οι ριζοσπαστικές καινοτομίες προκαλούν θεμελιώδεις αλλαγές στις δραστηριότητες ενός οργανισμού ή μιας βιομηχανίας και αντιπροσωπεύουν τις σαφείς αποκλίσεις από τις υπάρχουσες πρακτικές. Οι σταδιακές καινοτομίες, από την άλλη πλευρά, απλώς απαιτούν την οριακή απόκλιση από τις υπάρχουσες πρακτικές. Ενισχύουν κυρίως τις υπάρχουσες δυνατότητες των οργανισμών (Gopalakrishnan & Damanpour, 1997).

Σύμφωνα με τον Schumpeter (1934) (όπως αναφέρουν οι Tavassoli & Karlsson, 2015) διακρίνουμε τέσσερις κύριους τύπους καινοτομίας:

1. Καινοτομία προϊόντος
2. Καινοτομία διαδικασίας
3. Οργανωσιακή καινοτομία
4. Καινοτομία μάρκετινγκ

Σύμφωνα με τον Ο.Ο.Σ.Α. (2005) η καινοτομία προϊόντος είναι η παραγωγή ενός αγαθού ή μιας υπηρεσίας που είναι νέα ή σημαντικά ενισχυμένη συγκριτικά με τις υπάρχουσες προδιαγραφές ή τις προβλεπόμενες χρήσεις (όπως αναφέρει ο Akis, 2015). Οι καινοτομίες προϊόντος (product innovations) αναδύονται όταν ένα νέο προϊόν ή μια νέα ποικιλία ενός υπάρχοντος προϊόντος εισάγεται στην αγορά με σκοπό την ικανοποίηση της συγκεκριμένης ζήτησης των πελατών. Μπορούν αλλά δεν χρειάζεται απαραίτητα να περιλαμβάνουν κάποια τεχνολογική καινοτομία (Tavassoli & Karlsson, 2015).

Σύμφωνα με τον Ο.Ο.Σ.Α. (2005) (όπως αναφέρει ο Akis, 2015) η καινοτομία διαδικασίας αποτελεί την πραγματοποίηση μιας νέας ή σημαντικά βελτιωμένης/ενισχυμένης μεθόδου παραγωγής ή διανομής. Όπως συμβαίνει και στις καινοτομίες προϊόντος, εμπεριέχει σημαντικές βελτιώσεις στις τεχνικές προδιαγραφές, στα εξαρτήματα, στα υλικά και στο ενοποιημένο λογισμικό. Οι καινοτομίες διαδικασίας (process innovations) περιλαμβάνουν ακόμη την εισαγωγή

νέων μεθόδων παραγωγής, συμπεριλαμβανομένων νέων τρόπων χειρισμού ενός αγαθού ή μιας υπηρεσίας εμπορικά. Συνδέονται με επενδύσεις σε νέο υλικό εξοπλισμό που ενσωματώνει νέες γνώσεις, δηλαδή με επενδύσεις που δημιουργούν ενσωματωμένες τεχνικές αλλαγές εντός της επιχείρησης (Tavassoli & Karlsson, 2015).

Σύμφωνα με τον O.O.Σ.A. (2005) (όπως αναφέρει ο Akis, 2015) η οργανωσιακή καινοτομία είναι η εφαρμογή μιας νέας οργανωσιακής μεθόδου στις εμπορικές πρακτικές μιας εταιρίας, στην οργάνωση του χώρου εργασίας ή στις εξωτερικές της σχέσεις. Οι οργανωσιακές καινοτομίες (organizational innovations) είναι καινοτομίες που περιλαμβάνουν αλλαγές στις ρουτίνες των επιχειρήσεων με στόχο τη βελτίωση της αποδοτικότητας, της παραγωγικότητας, της κερδοφορίας, της ευελιξίας και της δημιουργικότητας μιας επιχείρησης που χρησιμοποιεί την άυλη γνώση (Tavassoli & Karlsson, 2015).

Όσον αφορά τις καινοτομίες μάρκετινγκ (marketing innovations), σύμφωνα με τον O.O.Σ.A. (2005) (όπως αναφέρει ο Akis, 2015) πρόκειται για την εφαρμογή μιας νέας μεθόδου μάρκετινγκ που περιλαμβάνει σημαντικές αλλαγές στο σχεδιασμό ή τη συσκευασία του προϊόντος, στην τοποθέτηση προϊόντος, καθώς και στην επισκόπηση και την τιμολόγησή του. Ο Naidoo (2010) μνημονεύει ότι τα εμπειρικά στοιχεία δείχνουν ότι η καινοτομία μάρκετινγκ είναι επωφελής για την ανάπτυξη και τη διατήρηση ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος που βασίζεται στη μείωση του κόστους και τη διαφοροποίηση (όπως αναφέρουν οι Tavassoli & Karlsson, 2015).

Ο Vacek (2009) επισημαίνει και εκείνος με τη σειρά του (όπως αναφέρουν οι Şimşit, Vayvay & Öztürk, 2014) ότι η καινοτομία μάρκετινγκ χωρίζεται σε δύο υποκατηγορίες, τις διατηρούμενες (sustaining innovations) και τις διασπαστικές καινοτομίες (disruptive innovations). Οι διατηρούμενες καινοτομίες αφορούν καλύτερα προϊόντα που μπορούν να πουληθούν με μεγαλύτερη προκαταβολή στους απαιτητικούς πελάτες. Οι διασπαστικές καινοτομίες από την άλλη πλευρά συνδέονται με την εμποριοποίηση των απλούστερων και πιο φιλικών προς τον χρήστη προϊόντων, τα οποία είναι φθηνότερα και απευθύνονται σε νέους ή λιγότερο απαιτητικούς πελάτες (όπως αναφέρουν οι Şimşit, Vayvay & Öztürk, 2014).

Μία άλλη προσέγγιση των τύπων καινοτομίας βασίζεται στον τόπο όπου επέρχεται η καινοτομία και σύμφωνα με αυτήν κοινά είδη καινοτομίας αποτελούν

εκτός από τις καινοτομίες προϊόντος , διαδικασίας και μάρκετινγκ και οι δομικές (ή διαρθρωτικές) καινοτομίες. Οι δομικές (ή διαρθρωτικές) καινοτομίες (structural innovations) είναι εκείνες της λειτουργικότητας της εργασιακής δομής, όπως η εφαρμογή νέων ωρών εργασίας, νέων χώρων εργασίας ή νέων βελτιωμένων διαδικασιών της ανάπτυξης των ανθρώπινων πόρων (Şimşit, Vayvay & Öztürk, 2014).

Τέλος, οι Chesbrough (2006), Chesbrough & Appleyard (2007) και Huizingh (2011) επικαλούνται την ύπαρξη ενός ακόμα είδους καινοτομίας, της καινοτομίας ανοιχτού τύπου (open innovation). Η καινοτομία αυτή παρουσιάζει ένα μηχανισμό για την ανάπτυξη νέων προϊόντων, διαδικασιών και πρακτικών οργάνωσης και μάρκετινγκ (όπως αναφέρουν οι Acosta, Acosta & Espinoza, 2016).

Συνοψίζοντας, αξίζει να επισημανθεί ότι οποιοδήποτε και αν είναι το είδος της καινοτομίας, αυξάνει την παραγωγικότητα των επιχειρήσεων σε μικροοικονομικό επίπεδο, μειώνει το κόστος τους, αυξάνει τα κέρδη τους και ενισχύει την ικανότητα εργασίας (Akis,2015).

1.4 Ηθική και καινοτομία

Η ηθική είναι ένα σύνολο αξιών, αρχών, πεποιθήσεων και προτύπων συμπεριφοράς που κατευθύνουν τη συμπεριφορά μιας συγκεκριμένης ομάδας (McKneally, 2011). Κατά τον Ferrell et al. (2002) (όπως αναφέρουν οι Hall & Rosson, 2006) η επιχειρηματική ηθική απαρτίζεται από αρχές και πρότυπα που καθοδηγούν τη συμπεριφορά στον επιχειρηματικό κόσμο και συνεπώς εμπίπτουν στο πεδίο της κοινωνικοπολιτικής νομιμότητας.

Οι Victor και Cullen (1988 p. 101) ορίζουν το ηθικό κλίμα (όπως αναφέρουν οι Choi, Moon & Ko, 2013) ως: «οι επικρατούσες αντιλήψεις των τυπικών οργανωτικών πρακτικών και οι διαδικασίες που έχουν ηθικό περιεχόμενο». Σύμφωνα με τους Martin και Cullen (2006) και Wimbush και Shepard (1994) ένα ηθικό κλίμα μπορεί να οριστεί επίσης ως: «η αντίληψη των εργαζομένων για το τι συνίσταται ηθικά ορθό ή λανθασμένη συμπεριφορά». Κατά αυτόν τον τρόπο, το ηθικό κλίμα λειτουργεί ως ένας ψυχολογικός μηχανισμός μέσω του οποίου μια επιχείρηση διαχειρίζεται ηθικά ζητήματα (όπως αναφέρουν οι Choi, Moon & Ko, 2013).

Η εισαγωγή νέων τεχνολογιών και καινοτόμων επιχειρηματικών τεχνικών δημιουργούν στους επιχειρηματίες εξ' ολοκλήρου νέα ηθικά διλήμματα. Επιπρόσθετα, είναι πιθανόν οι απαιτήσεις της καινοτομίας και του ανταγωνισμού να περιπλέξουν την ηθική σκέψη και την επιχειρηματική συμπεριφορά. Τα διλήμματα της καινοτομίας είναι ικανά να εγείρουν σημαντικές και προκλητικές ερωτήσεις που σχετίζονται με την κοινωνική δεοντολογία (Hannafey, 2003).

Σύμφωνα με τον Goodspaster (1983) και Reilly και Kyj (1990) (όπως αναφέρει ο Wu, 2016) η επιχειρησιακή ηθική αποτελεί μια εγγενή έννοια για την καινοτομία. Οι ενέργειές της ευνοούν την επιβίωση μιας επιχείρησης, την πρόοδο της αναδιοργάνωσής της καθώς και τις ικανότητές της στον κόσμο του εμπορίου (όπως αναφέρει ο Wu, 2016).

Πολλές από τις επιχειρήσεις που αναπτύσσονται βασιζόμενες στην τεχνολογία ορισμένες κρίσιμες στιγμές έρχονται αντιμέτωπες με ζητήματα ηθικής διάστασης. Μια νεοσυσταθείσα επιχείρηση κατά την διάρκεια της ζωής της και όσο καινοτομεί

ενδέχεται να αντιμετωπίσει ηθικά προβλήματα σχετικά με ζητήματα όπως (Fassin, 2000):

- Δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας
- Πηγές της γνώσης ή της τεχνογνωσίας της
- Εξωτερική χρηματοδότηση
- Εμπιστευτικότητα πληροφοριών
- Διαδικασίες Διαπραγμάτευσης
- Το μάρκετινγκ της άντλησης κεφαλαίων
- Η δημόσια προσφορά της
- Εμπιστευτικές συναλλαγές

(Fassin, 2000)

Οι Victor και Cullen (1998) και Saini και Martin (2009) διαπίστωσαν (όπως αναφέρουν οι Choi, Moon & Ko, 2013) ότι ένα εγωιστικό ηθικό κλίμα συνδέεται αρνητικά με την ανάληψη ρίσκου σε μία επιχείρηση, ενώ ένα καλοπροαίρετο ηθικό κλίμα θετικά. Οι υπάλληλοι που εργάζονται έχοντας ενστερνιστεί ηθικά πρότυπα αναλαμβάνουν ρίσκα με μεγαλύτερη εμπιστοσύνη διότι ανησυχούν λιγότερο για τις κυρώσεις που θα επέλθουν σε περίπτωση αποτυχίας (όπως αναφέρουν οι Choi, Moon & Ko, 2013).

Οι Amabile et al. (1996) και ο Mumford (2000) καταλήγουν στο ότι οι δραστηριότητες που σχετίζονται με τη λήψη ρίσκου αποτελούν σοβαρό παράγοντα για την καινοτομία ενός οργανισμού. Για αυτό το λόγο, οι οργανισμοί που λειτουργούν στηριζόμενοι σε ένα καλό κλίμα δεοντολογίας θα ρισκάρουν πιο εύκολα όσον αφορά τις καινοτομικές τους δραστηριότητες (όπως αναφέρουν οι Choi, Moon & Ko, 2013).

Στη συνέχεια, σύμφωνα με τον Edmondson (1999) (όπως αναφέρουν οι Choi, Moon & Ko, 2013) ένας παράγοντας που ενισχύει την σχέση της ηθικής και της καινοτομίας σε έναν οργανισμό είναι η ψυχολογική ασφάλεια. Ο Edmondson (1999) ορίζει τη ψυχολογική ασφάλεια ως: «η κοινή πεποίθηση ότι η ομάδα είναι ασφαλής για τη διαπροσωπική ανάληψη ρίσκων». Οι εργαζόμενοι που αισθάνονται την ψυχολογική ασφάλεια και συνειδητοποιούν ότι όλοι οι εργαζόμενοι συμπεριφέρονται με βάση τα ηθικά πρότυπα ασχολούνται περισσότερο με τη μάθηση και τις

καινοτόμες δραστηριότητες, υιοθετώντας μια πιο καινοτόμο συμπεριφορά. Αυτό συμβαίνει διότι δεν ανησυχούν μήπως οι υπόλοιποι υπάλληλοι τους κατηγορήσουν για κάποια πιθανή αποτυχία ή λάθος τους ή μήπως αντιδράσουν αρνητικά ή με αμηχανία και κριτική απέναντι σε κάποια συμπεριφορά τους (όπως αναφέρουν οι Choi, Moon & Ko, 2013).

Η δημιουργικότητα και η διάθεση συνδέονται επίσης με την ηθική και την καινοτομία. Είναι πιο πιθανό οι εργαζόμενοι να έχουν θετική διάθεση όταν ανήκουν σε έναν ηθικό οργανισμό και όταν νιώθουν περήφανοι για αυτόν (Choi, Moon & Ko, 2013). Οι George και Zhou (2007) και Isen et al. (1987) υποστηρίζουν ότι η θετική διάθεση συνεισφέρει στην απόδοση των εργαζομένων με την ενίσχυση της δημιουργικής επίλυσης προβλημάτων. Η ικανότητα δημιουργικής επίλυσης προβλημάτων λειτουργεί ως προφήτης καινοτόμων προϊόντων και υπηρεσιών και για αυτό το λόγο ένα ηθικό κλίμα συνδέεται θετικά με την καινοτομία (όπως αναφέρουν οι Choi, Moon & Ko, 2013).

Η αλληλεπίδραση του ηθικού κλίματος και της καινοτομίας σε μια επιχείρηση δεν κρίνεται πάντα θετική και υποστηρικτική για την καινοτομία ωστόσο (Choi, Moon & Ko, 2013). Σύμφωνα με τον Cullen et al. (1989) (όπως αναφέρουν οι Choi, Moon & Ko, 2013) το ηθικό κλίμα παρακολουθεί και ελέγχει τις ανήθικες συμπεριφορές των εργαζομένων και έτσι ενδέχεται ορισμένες φορές να καταστείλει ορισμένες συμπεριφορές.

Οι Martin και Cullen (2006) δηλώνουν επίσης (όπως αναφέρουν οι Choi, Moon & Ko, 2013) ότι το ηθικό κλίμα εμπερικλείει ισχυρές οδηγίες σχετικά με τις συμπεριφορές των εργαζομένων. Με βάση τις παραπάνω απόψεις, καταλήγουμε στο ότι είναι πιθανό πολλές φορές οι εργαζόμενοι σε έναν οργανισμό με ηθικό κλίμα να είναι διστακτικοί στο να καινοτομήσουν ή στο να ασχοληθούν με δραστηριότητες που εμπεριέχουν κινδύνους. Αυτό συμβαίνει λόγω των απαιτούμενων προκαθορισμένων οδηγιών συμπεριφοράς των οργανισμών που ενδέχεται να τους περιορίσει σημαντικά (Choi, Moon & Ko, 2013).

Συνοψίζοντας, μία καλή επιχειρηματική δεοντολογία δρα ως σπίθα για την καινοτομία. Τα αποτελέσματα της καινοτομίας έτσι κρίνονται πιο επιτυχημένα και η διάδοση της επιχειρηματικής ηθικής επιταχύνεται, διαφημίζοντας με καλύτερο τρόπο την απόδοση των εργαζομένων και την ικανοποίηση των πελατών. Τέλος, αξίζει να

αναφερθεί επίσης ότι οι επιχειρήσεις με ηθική δεοντολογία είναι πιο πιθανό να προστατεύσουν, να διαδώσουν και να υποστηρίξουν κρίσιμες αξίες όπως ο σεβασμός και η εμπιστοσύνη (Wu, 2016).

1.5 Η καινοτομία στην Ελλάδα

Η ελληνική καινοτομία συγκεντρώνεται σε λίγες περιοχές, κυρίως στις πρωτεύουσες, όπου πραγματοποιείται το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής και ζει το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού. Η καινοτομία, η οικονομική παραγωγή και ο πληθυσμός κινούνται παράλληλα και συγκεντρώνονται στα μεγάλα αστικά και οικονομικά κέντρα, όπως η Αθήνα στην Αττική, η Θεσσαλονίκη στην Κεντρική Μακεδονία, η Πάτρα στη Δυτική Ελλάδα, το Ηράκλειο στην Κρήτη και η Λάρισα και ο Βόλος στη Θεσσαλία. Όλες αυτές οι περιφέρειες και οι πόλεις έχουν τη δική τους ξεχωριστή αστική, βιομηχανική και εμπορική παράδοση στην Ελλάδα και έχουν καθορίσει σημαντικά την ελληνική παραγωγή και καινοτομία (Markatou, 2012).

Όσον αφορά τις πηγές των ελληνικών καινοτόμων δραστηριοτήτων, η εκπαίδευση αποτελεί την κύρια πηγή των επιχειρήσεων (48%), ενώ το υπόλοιπο των βασικότερων πηγών συνίσταται στην εισαγωγή της καινοτομίας στους λογαριασμούς της αγοράς (27%) και στον προγραμματισμό της παραγωγής, της διανομής και των άλλων δραστηριοτήτων (25%). Εστιάζοντας στο κομμάτι της χρηματοδότησης των καινοτόμων ελληνικών δραστηριοτήτων, μόνο ένα μικρό μέρος των ελληνικών επιχειρήσεων έχει στηριχθεί οικονομικά από τις τοπικές αρχές, την κεντρική κυβέρνηση και την Ευρωπαϊκή Ένωση (Kitsos, Korres & Hatzikian, 2005).

Οι περισσότερες ελληνικές μικρομεσαίες επιχειρήσεις, το 98% όλων των επιχειρήσεων της χώρας, έχουν αποτύχει να συνεργαστούν με ερευνητικά ιδρύματα, πανεπιστήμια και την κυβέρνηση προκειμένου να ενισχύσουν τις καινοτόμες δυνατότητές τους και την ανταγωνιστικότητά τους. Η συνεργασία των επιχειρήσεων, των πανεπιστημίων και της κυβέρνησης δεν καθίσταται δυνατή στην Ελλάδα διότι τα δημόσια πανεπιστήμια και τα τεχνολογικά ιδρύματα λειτουργούν με βάση νόμους και διατάγματα που υπονομεύουν τέτοιου είδους σχέσεις (Piperopoulos & Piperopoulos, 2009).

Κατά τον Πιπερόπουλο (2009) (όπως αναφέρουν οι Piperopoulos & Piperopoulos, 2009) η αποτυχία της Ελλάδας να βιομηχανοποιήσει και να δημιουργήσει ένα Εθνικό Σύστημα Καινοτομίας σύμφωνα με τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης οφείλεται στα παρακάτω:

- Στις λανθασμένες επιλογές των πολυάριθμων κυβερνήσεων
- Στο ιδιαίτερα ασταθές πολιτικό περιβάλλον
- Στην έλλειψη της νοοτροπίας του ελληνικού λαού για κοινή προσπάθεια και συνεργασία για μια ισχυρή και ανταγωνιστική οικονομία
- Στη νοοτροπία των επιχειρηματιών και των επενδυτών που ενδιαφέρονται αποκλειστικά για τη μεγιστοποίηση των κερδών με τη λιγότερη δυνατή προσπάθεια
- Στην έλλειψη μιας συνεκτικής οργανωμένης μακροπρόθεσμης οικονομικής ανάπτυξης
- Στην έλλειψη στρατηγικών πολιτικών

Στη συνέχεια, σύμφωνα με την Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2000, 2001) στη δεκαετία του 1990 η Ελλάδα κατατάχθηκε πολύ πιο κάτω από το μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τις κατηγορίες “καινοτόμες μικρομεσαίες επιχειρήσεις”, “ερευνητικές υψηλής τεχνολογίας”, “πρόσβαση στο Διαδίκτυο”, “δημόσιες και επιχειρησιακές δαπάνες για την έρευνα και την ανάπτυξη” και “συμμετοχή στη διαβίου μάθηση” και τέθηκε στη 14^η θέση από τις 15 ευρωπαϊκές χώρες όσον αφορά την επίδοσή της στην καινοτομία (όπως αναφέρουν οι Piperopoulos & Piperopoulos, 2009).

Η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων πρότεινε ορισμένα μέτρα για τη βελτίωση της θέσης της Ελλάδας όπως (όπως αναφέρουν οι Piperopoulos & Piperopoulos, 2009):

- Την χρηματοδότηση της καινοτομίας με ιδιωτικούς και δημόσιους πόρους και τα μέσα πολιτικής
- Τη βελτίωση των διοικητικών διαδικασιών, του νομικού πλαισίου και της διαθέσιμης χρηματοδότησης για την ίδρυση νέων επιχειρήσεων
- Τη συνεργασία μεταξύ επιχειρήσεων, ερευνητικών ιδρυμάτων, πανεπιστημίων και της κυβέρνησης
- Τον εκπαιδευτικό μετασχηματισμό και την αξιολόγηση και στήριξη των Ινστιτούτων Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης, βελτιώνοντας τις υποδομές τους και επεκτείνοντας τις δραστηριότητές τους

Παρά τις προτάσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης και την αρκετά μεγάλη οικονομική στήριξη του τρίτου και τέταρτου κοινοτικού διορθωτικού πλαισίου, η απόδοση της Ελλάδας στην καινοτομία επιδεινώθηκε τον 21^ο αιώνα, ενώ το 2005 η Ελλάδα κατατάχθηκε στην 23^η θέση από τα 25 κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Piperopoulos & Piperopoulos, 2009).

Με βάση τους υπολογισμούς της Πολιτικής Καινοτομίας στην Ευρώπη (2005) (όπως αναφέρουν ο Piperopoulos & Piperopoulos, 2009) υπό τις παρούσες συνθήκες η απόδοση της Ελλάδας στην καινοτομία θα χρειαστεί παραπάνω από 40 χρόνια για να μπορέσει να πλησιάσει το μέσο όρο των 25 κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Δυστυχώς, η συνολική εθνική απόδοση της ελληνικής καινοτομίας συνεχίζει να αποδυναμώνεται και η Ελλάδα βρίσκεται στην 29^η θέση μεταξύ των χωρών της Ε.Ε. (όπως αναφέρουν οι Piperopoulos & Piperopoulos, 2009).

Αξίζει να σημειωθεί επίσης ότι η έλλειψη καινοτόμων ανθρώπων συνδυαστικά με το υψηλό ποσοστό επιχειρήσεων που δεν καινοτομούν υποδηλώνουν ότι οι ελληνικές επιχειρήσεις καινοτομούν κατά βάση μέσω της τεχνολογίας των ξένων επιχειρήσεων (Piperopoulos & Piperopoulos, 2009).

Στην Ελλάδα οι τεχνολογίες χρησιμοποιούνται μόνο όταν έχουν δοκιμαστεί και εφαρμοστεί σε άλλες τεχνολογικά προηγμένες χώρες ή όταν έχουν ενσωματωθεί σε συσκευές, προϊόντα ή μηχανές. Η Ελλάδα χαρακτηρίζεται κυρίως ως «χρήστης» καινοτόμων τεχνολογιών παρά ως «παραγωγός τους». Αυτό συμβαίνει λόγω των παρακάτω (Tomadaki, 2005):

- ❖ Του μεγέθους της εσωτερικής αγοράς και της περιφερειακής της θέσης
- ❖ Της συγκέντρωσης της ελληνικής βιομηχανίας στους παραδοσιακούς τομείς που στηρίζονται στη χαμηλή ή μεσαία τεχνολογία
- ❖ Της εθνικής υποδομής, η οποία δεν έχει αναπτυχθεί επαρκώς ώστε να βρίσκεται στη θέση να υποστηρίζει καινοτόμες δραστηριότητες

(Tomadaki, 2005)

Η συνηθέστερη στρατηγική επιλογή και πολιτική των ελληνικών επιχειρήσεων αφορά την έγκαιρη υιοθέτηση τεχνολογίας, παρά την ανάπτυξή της. Με αυτό τον τρόπο προωθείται ο εκσυγχρονισμός τους και η ενίσχυση του ανταγωνισμού (Tomadaki, 2005).

Επιπρόσθετα, ορισμένα από τα κυριότερα εμπόδια της ανάπτυξης καινοτόμων δραστηριοτήτων στην Ελλάδα καθίστανται τα παρακάτω (Kitsos, Korres & Hatzikian, 2005):

- ❖ Η έλλειψη των κατάλληλων οικονομικών πηγών
- ❖ Οι λογαριασμοί υψηλού κινδύνου
- ❖ Η έλλειψη πληροφόρησης για τις νέες τεχνολογίες και τις αγορές
- ❖ Η έλλειψη εξειδικευμένου προσωπικού
- ❖ Οι διοικητικές δυσκαμψίες

(Kitsos, Korres & Hatzikian, 2005)

Τέλος, σημειώνεται ότι ενδέχεται οι μικρές χώρες όπως η Ελλάδα να έχουν ανάγκη από μια πιο ολοκληρωμένη και προσανατολισμένη πολιτική συνεργασίας με σκοπό καινοτόμες προσπάθειες για την ανάπτυξη των μελλοντικών ικανοτήτων τους και των απαραίτητων επιλογών που σχετίζονται με τις τεχνολογικές τους προτεραιότητες. Διάφοροι σημαντικοί παράγοντες που θα μπορούσαν να επηρεάσουν την ταχύτητα διάδοσης της καινοτομίας σε μία ελληνική επιχείρηση είναι οι εξής :

- ✓ Η τεχνική εφαρμογή
- ✓ Η κερδοφορία
- ✓ Η χρηματοδότηση
- ✓ Το μέγεθος, η δομή και η οργάνωση
- ✓ Οι διοικητικές συμπεριφορές
- ✓ Άλλοι παράγοντες όπως οι δραστηριότητες έρευνας και ανάπτυξης, η πολιτική αδειοδότησης και η πρόσβαση στην πληροφόρηση

(Kitsos, Korres & Hatzikian, 2005)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Επιχειρηματικότητα

2.1 Ιστορική εξέλιξη της επιχειρηματικότητας

Η επιχειρηματικότητα έχει ως στόχο τη δημιουργία κέρδους, στόχος που ενυπάρχει στο ανθρώπινο γένος ακόμα πολύ πριν υπάρξουν γραπτά κείμενα. Ωστόσο, η επιχειρηματικότητα δεν εντοπιζόταν σε κανένα κείμενο της κλασσικής οικονομικής λογοτεχνίας αλλά ούτε αναγνωριζόταν ως ξεχωριστός τομέας στην ακαδημαϊκή κοινότητα (Καο, 1993).

Η τάση της επιχειρηματικότητας εμφανίστηκε αρχικά κατά τη δεκαετία του 1950, όταν κάποια πανεπιστήμια της Ιαπωνίας και των Η.Π.Α εισήγαγαν μαθήματα που σχετιζόνταν με τη διαχείριση των μικρών επιχειρήσεων. Την εποχή αυτή, εμφανίστηκαν και οι πρώτοι όροι της έννοιας, οι οποίοι στη συνέχεια αναπτύχθηκαν από πολλούς θεωρητικούς. Οι όροι αυτοί αναφέρονταν στην ανάπτυξη νέων εννοιών όπως είναι το *μάνατζμεντ*, το οποίο εστιάζει πρωτίστως στα προσωπικά χαρακτηριστικά του επιχειρηματία, τα οποία διαδραματίζουν βασικό ρόλο για την ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας. Σύμφωνα με τον Cole (1959) (όπως αναφέρει ο Καο, 1993) από εκείνη κιόλας την εποχή υπήρξε ο διαχωρισμός της έννοιας του επιχειρηματία σε τέσσερα είδη: οι επιχειρηματίες που υλοποιούν την καινοτομία, οι εφευρέτες, οι αισιόδοξοι για την πραγματοποίηση αλλαγών και αυτοί που εφιστούν την προσοχή τους στην οργανωτικότητα ώστε να προκαλέσουν επιτυχία και νέα επιχειρηματική δράση (Καο, 1993).

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970, 1980 και 1990 η επιχειρηματικότητα εδραιώθηκε στα ιδρύματα ανώτατης εκπαίδευσης, στην κυβέρνηση και στα επαγγέλματα και αναγνωρίστηκε ως μέσο τόνωσης της εθνικής οικονομίας. Ακόμη, θεωρήθηκε ως εναλλακτική τόσο για τα άκρα της ιδεολογίας – καπιταλισμού, όσο και για του σοσιαλισμού (συμπεριλαμβανομένου και του κομμουνισμού). Ειδικότερα, πολλοί είναι αυτοί που υποστηρίζουν την ιδεολογία «ο θρίαμβος του καπιταλισμού θα είναι ο κομμουνισμός». Ως εκ τούτου, η επιχειρηματικότητα είναι δυνατό να θεωρηθεί ως το μοναδικό μέσο που χαρίζει

οικονομικά οφέλη στο άτομο και συμβάλει στην προσθήκη αξίας στην κοινωνία, καθώς επίσης και ως αρωγός στην κατανομή του πλούτου της αγοράς με την ελάχιστη δυνατή παρέμβαση της κυβέρνησης (Kao, 1993).

Παράλληλα, η επιχειρηματικότητα δέχθηκε ένα σημαντικό πλήγμα κατά το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα όταν οι οικονομολόγοι προέβλεπαν την επικράτηση των μεγάλων επιχειρήσεων. Το μέγεθός τους, τους επέτρεπε να δημιουργούν οικονομίες κλίμακας, να εισέρχονται σε ξένες αγορές, να αξιοποιούν και να προσαρμόζουν νέες τεχνολογίες. Κατά τη δεκαετία του 1960 και 1970, σημειώθηκε τωόντι επικράτηση των μεγάλων επιχειρήσεων στην αγορά. Στη συνέχεια, ωστόσο, έγιναν προσπάθειες για να ανατραπεί αυτή η κυριαρχία. Πραγματοποιώντας ανασυγκρότηση της παραγωγικής τους δομής και εκμεταλλευόμενες την υπεργολαβία, οι μεγάλες επιχειρήσεις εκχώρησαν μέρος της παραγωγής σε τρίτους και κατάφεραν να περιστείλουν το μέγεθός τους. Αυτό, είχε ως αποτέλεσμα, κατά την περίοδο 1972 και 1998 να αυξηθούν οι ιδιωτικές επιχειρήσεις στις χώρες του ΟΟΣΑ από 29 σε 45 εκατομμύρια (Πράσινη Βίβλος για την Επιχειρηματικότητα στην Ευρώπη, 2003).

2.2 Ορισμός επιχειρηματικότητας

Η επιχειρηματικότητα είναι μια έννοια περίπλοκη, καθώς δεν υφίσταται ένας και μόνο ορισμός ο οποίος να διευκρινίζει το περιεχόμενό της. Πιο συγκεκριμένα, η έννοια της επιχειρηματικότητας δεν είναι ξεκάθαρη και κοινή για όλους και γεννώνται ερωτήματα όσον αφορά με το τι πραγματεύεται ως πεδίο μελέτης. Βάσει αυτής της σκοπιάς, επικρατεί ανησυχία σχετικά με το αν η επιχειρηματικότητα χρησιμοποιείται ως όρος ευκολίας χωρίς εγγενή έννοια (Gartner, 1990).

Η προσπάθεια προσδιορισμού της έννοιας της επιχειρηματικότητας εντοπίζεται για πρώτη φορά στα κείμενα του Cantillon (1755) ο οποίος την όρισε ως οποιασδήποτε μορφής αυτοαπασχόληση που περιλαμβάνει τη διαδικασία οργάνωσης των παραγόντων της παραγωγής ή την υλοποίηση μιας υπηρεσίας φέροντας παράλληλα το στοιχείο του κινδύνου (όπως αναφέρουν οι Stefanescu & On, 2012). Κατά τον Baudeau (1767) επιχειρηματικότητα αποτελούσε η καινοτόμος διαχείριση (όπως αναφέρει ο Kao, 1993). Αργότερα, ο Marshall (1890) τη χαρακτήρισε ως σημαντικό παράγοντα της παραγωγής μαζί με τη γη, το κεφάλαιο και την εργασία. Στη συνέχεια, ο Knight (1921) την προσέγγισε εμβαθύνοντας στον παράγοντα του κινδύνου (όπως αναφέρουν οι Stefanescu & On, 2012).

Σύμφωνα με τους Gregoire et. al. (2006), (όπως αναφέρουν οι Katsikis & Kyrgidou, 2009) η θεωρία του Schumpeter μπορεί να θεωρηθεί η βασική ιδέα ίδρυσης για την έρευνα της επιχειρηματικότητας. Προερχόμενος από την αυστριακή παράδοση της οικονομίας, ο Schumpeter (1934) εισήγαγε μία ελαφρώς διαφορετική άποψη για την επιχειρηματικότητα, έξω από το πεδίο εφαρμογής του γενικού μοντέλου ισορροπίας των νεοκλασικών οικονομιών, λαμβάνοντας τους επιχειρηματίες ως καινοτόμους, οι οποίοι με την ανάπτυξη νέων δραστηριοτήτων και αγορών ήταν ικανοί να διαταράξουν το “status quo”. Μέσω της αντικατάστασης των λιγότερο καινοτόμων φορέων με νέα επιχειρηματικά μοντέλα, επιτυγχάνεται μακροπρόθεσμα υψηλότερος βαθμός οικονομικής ανάπτυξης. Με βάση αυτό το θεωρητικό πλαίσιο, η επιχειρηματικότητα αναφέρεται στη δημιουργία νέων παραγωγικών συνδυασμών των πόρων μέσω της καινοτομίας. Επιπρόσθετα, ο ορισμός του Schumpeter καθιστά την επιχειρηματικότητα βασικό στρατηγικό στοιχείο που θα πρέπει να εξετάζουν όλοι οι οργανισμοί (Katsikis & Kyrgidou, 2007).

Βασιζόμενος στην προσέγγιση του Schumpeter, ο Drucker (1985) εξέλιξε την καινοτομική διάσταση της επιχειρηματικότητας προσθέτοντας την εκμετάλλευση των υφιστάμενων πόρων για να παραχθεί κάτι νέο (όπως αναφέρουν οι Stefanescu & On, 2012).

Ο Gartner (1988) υποστήριξε ότι επιχειρηματικότητα αποτελούσε η διαδικασία ίδρυσης μιας επιχείρησης, θεώρηση που ενστερνίστηκαν και οι Vesper (1980), Low και MacMillan (1988). Η θεώρηση αυτή είναι μείζονος σημασίας, καθώς καθιστούσε την επιχείρηση ως μια διαδικασία που φτάνει σε ένα τέλος και ταυτόχρονα τον επιχειρηματία ως ένα ρόλο (τον οποίο θα μπορούσε να αναλάβει οποιοσδήποτε άνθρωπος) ο οποίος θα ολοκληρωνόταν με την εγκατάσταση της νέας επιχείρησης στην αγορά (όπως αναφέρει ο Κακούρης, άγνωστη ημερομηνία).

Σύμφωνα με τους Cunningham και Lischeron (1991), (όπως αναφέρουν οι Katsikis & Kyrgidou, 2007) η επιχειρηματικότητα περιλαμβάνει τη μελέτη των πηγών των ευκαιριών, τη διαδικασία της ανακάλυψης, την εκμετάλλευση των ευκαιριών και τα χαρακτηριστικά των ατόμων που δρουν στο περιβάλλον του οργανισμού, τα οποία ανακαλύπτουν, αξιολογούν και εκμεταλλεύονται αυτές τις ευκαιρίες.

Ο Kao (1993) υιοθετεί τον τρίπτυχο ορισμό του Howard H. Stevenson ο οποίος δηλώνει τα εξής:

1. Επιχειρηματικότητα είναι διαδικασία αλλαγών
2. Επιχειρηματικότητα είναι να κάνεις ό, τι και οι υπόλοιποι αλλά με καλύτερο αποτέλεσμα
3. Επιχειρηματικότητα είναι η αναζήτηση των ευκαιριών που ξεπερνούν τους ελεγχόμενους πόρους

Ωστόσο, προβαίνει να αναδιατυπώσει τον ορισμό καθώς εκλείπει η απόκλιση των εγκληματικών δραστηριοτήτων με τις επιπτώσεις τους στο έθνος και τον άνθρωπο, διαμορφώνοντάς τον ως εξής: «Η επιχειρηματικότητα είναι μια διαδικασία αλλαγών. Κάνοντας κάτι διαφορετικό, δημιουργείται πλούτος για τον άνθρωπο και προστίθεται αξία στην κοινωνία» (Kao, 1993 p. 2).

Ο Timmons (1994) (όπως αναφέρει ο Κακούρης, άγνωστη ημερομηνία), βάσει του προϊόντος θεωρεί την επιχειρηματικότητα «δημιουργία πράγματος ή υπηρεσίας η οποία αποκτά αξία (οικονομική) από το πρακτικά «τίποτα»». Το «τίποτα» σηματοδοτεί τα μέσα και τις διαδικασίες παραγωγής, τα οποία βρίσκονται σε κατάσταση που δεν τους επιτρέπει την εισαγωγή ενός προϊόντος στην αγορά.

Σύμφωνα με τον Audretsch (1995) (όπως αναφέρουν οι Katsikis & Kyrgidou, 2007) η επιχειρηματικότητα συνδέεται με τη διαδικασία των αλλαγών, άποψη η οποία συμβαδίζει με τον ορισμό που έχει δοθεί από τον ΟΟΣΑ (1998): «Οι επιχειρηματίες είναι παράγοντες αλλαγής και ανάπτυξης στην οικονομία της αγοράς και μπορούν να δράσουν για να επιταχύνουν τη δημιουργία, τη διάδοση και την εφαρμογή καινοτόμων ιδεών».

Οι Brown, Eisenhardt (1998) et al. (2000) επισημαίνουν ότι, παρά το γεγονός ότι οι ορισμοί που δίνονται στην επιχειρηματικότητα ανά χρονικά διαστήματα ποικίλουν, ταυτίζονται στο ότι κέντρο της έννοιας αυτής αποτελεί η αναγνώριση των ευκαιριών (όπως αναφέρουν οι Katsikis & Kyrgidou, 2007).

Μία εκ των πιο σύγχρονων απόψεων για την επιχειρηματικότητα είναι αυτή των McGrath και MacMillan (2000) (όπως αναφέρει ο Κακούρης, άγνωστη ημερομηνία) που υποστηρίζει ότι επιχειρηματικότητα είναι τρόπος σκέψης.

Τα τελευταία χρόνια, η έννοια της επιχειρηματικότητας προσαρμόστηκε στις νέες ιδιαιτερότητες του σύνθετου οικονομικού περιβάλλοντος, συνεπώς, οι Shane και Venkataraman (2000) επεσήμαναν ότι η επιχειρηματικότητα περιλαμβάνει επίσης τη μελέτη των ευκαιριών (όπως αναφέρουν οι Stefanescu & On, 2012). Έτσι, απέδωσαν στην επιχειρηματικότητα τον εξής ορισμό: «τελεολογική διαδικασία που στοχεύει στην επίτευξη της ανάπτυξης, με την ανακάλυψη, την αξιολόγηση και την αξιοποίηση των ευκαιριών και τη δημιουργία αξίας σε πολλαπλά επίπεδα» (όπως αναφέρουν οι Katsikis & Kyrgidou, 2009). Ταυτόχρονα, οι διεθνείς οργανισμοί τόνισαν τη σημασία της επιχειρηματικότητας στην κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη με σημαντικότερο τον ορισμό της Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (2003): «η επιχειρηματικότητα είναι η νοοτροπία και η διαδικασία δημιουργίας και ανάπτυξης οικονομικής δραστηριότητας με την ανάμειξη της ανάληψης κινδύνου, της δημιουργικότητας και / ή της καινοτομίας με την καλή διαχείριση, μέσα σε ένα νέο ή υπάρχοντα οργανισμό» (όπως αναφέρουν οι Stefanescu & On, 2012).

Πιο πρόσφατα, οι Ahmad, Nadim και Hoffmann (2008) και Ahmad, Nadim και Seymour (2008) όρισαν την επιχειρηματικότητα ως το φαινόμενο που περιλαμβάνει την επιχειρηματική δράση των ατόμων ώστε να παραχθεί αξία μέσω της δημιουργίας ή της επέκτασης της οικονομικής δραστηριότητας, εντοπίζοντας και αξιοποιώντας νέα προϊόντα, διαδικασίες ή αγορές (όπως αναφέρουν οι Stefanescu & On, 2012).

Παρά το γεγονός ότι οι ακαδημαϊκοί διαφωνούν σχετικά με τον ορισμό της επιχειρηματικότητας, αυτός απαιτείται, τόσο για λόγους αποσαφήνισης, όσο και για λόγους μελέτης, έρευνας και πολιτικής. Ένας κατάλληλος ορισμός για την επιχειρηματικότητα θα της εξασφαλίσει μία αξιοπρεπή θέση στις ανθρώπινες προσπάθειες και θα συμβάλλει στην παγκόσμια ανάπτυξη της οικονομίας, παρότι η διαφωνία μπορεί να συνεχιστεί για πάντα (Kao, 1993).

2.3 Είδη επιχειρηματικότητας

Με το πέρασμα των χρόνων, ο διαχωρισμός της επιχειρηματικότητας διευρύνθηκε πέραν της κλασσικής, νεοκλασσικής και της προσέγγισης του Schumpeter (Katsikis & Kyrgidou, 2009). Σήμερα, αναγνωρίζονται ως βασικότερες μορφές επιχειρηματικότητας οι εξής (Κακούρης, άγνωστη ημερομηνία):

1. Επιχειρηματικότητα καινοτομίας (Innovation entrepreneurship): κατά τη μορφή αυτή ο επιχειρηματίας αναζητά ευκαιρίες υψηλής οικονομικής απόδοσης τις οποίες εκμεταλλεύεται χρησιμοποιώντας γνώσεις και επιχειρηματικές δεξιότητες. Η ικανότητα αυτή να εκμεταλλεύεται τις υπάρχουσες ευκαιρίες διαχωρίζει την επιχειρηματικότητα καινοτομίας από την επιχειρηματικότητα ανάγκης και την αυτοαπασχόληση. Βάσει της θεώρησης αυτής ονομάζεται και επιχειρηματικότητα έντασης γνώσης.
2. Κοινωνική επιχειρηματικότητα (Social entrepreneurship): ο όρος αυτός επισημαίνει ότι η επιχειρηματικότητα είναι δυνατό να στοχεύει στο να συνεισφέρει όχι μόνο στο ατομικό όφελος αλλά και στο κοινωνικό (Tan, Williams & Tan, 2005). Η κοινωνική επιχειρηματικότητα αφορά την υλοποίηση επιχειρηματικών δραστηριοτήτων που θα οδηγήσουν στο να αλλάξει η κοινωνία προς το καλύτερο (Katsikis & kyrgidou, 2009).
3. Δημόσια επιχειρηματικότητα (Public entrepreneurship): στόχος της δημόσιας επιχειρηματικότητας είναι η παροχή αποτελεσματικότερων υπηρεσιών στους πολίτες (Katsikis & Kyrgidou, 2009). Ο όρος εντοπίστηκε για πρώτη φορά στα κείμενα του Drucker (1985) ο οποίος υποστήριζε ότι όπως οι ιδιωτικοί φορείς λειτουργούν επιχειρηματικά το ίδιο πρέπει να κάνουν και οι δημόσιοι, ίσως και περισσότερο (όπως αναφέρει ο Κακούρης, άγνωστη ημερομηνία). Σύμφωνα με τους Morris και Jones (1999) ορίζεται ως «η διαδικασία δημιουργίας αξίας για τους πολίτες συνδυάζοντας μοναδικούς συνδυασμούς δημόσιων ή / και ιδιωτικών πόρων για την αξιοποίηση κοινωνικών ευκαιριών» (όπως αναφέρουν οι Katsikis & Kyrgidou, 2009).
4. Ενδοεπιχειρηματικότητα (Intrapreneurship): σύμφωνα με τον Sathe (2002), (όπως αναφέρει ο Gündoğdu, 2012) ο όρος περιλαμβάνει τις επιχειρηματικές δραστηριότητες που εκτελούνται στο εσωτερικό των υφιστάμενων

οργανισμών. Αποτελεί πρόσφατη μορφή επιχειρηματικής κατεύθυνσης και συναντάται σε ορισμένες και κατά κύριο λόγο, καινοτόμες εταιρίες (Κακούρης, άγνωστη ημερομηνία). Κατά τους Block και MacMillan (1993), Bowman (1999), Brazeal (1993), Morris (1998) και Sathe (2003) υποδηλώνει ότι οι διευθυντές και οι εργαζόμενοι μπορούν να δρουν επιχειρηματικά εντός των οργανισμών και αναπτύσσοντας καινοτομίες να αποκομίζουν κέρδος και ανάπτυξη (όπως αναφέρει ο Gündoğdu, 2012). Οι Antončić και Hisrich (2003) απαριθμούν τις λειτουργίες που πραγματοποιούνται εντός μεγάλων εταιριών κατά την ενδοεπιχειρηματικότητα οι οποίες περιλαμβάνουν τη δημιουργία ενδοεταιρικών μονάδων, τη δημιουργία νέων προϊόντων και υπηρεσιών που συνοδεύονται από καινοτομίες αλλά και καινοτομία στην παραγωγή, την ανάληψη ρίσκων και πρωτοβουλιών καθώς επίσης και το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα (όπως αναφέρει ο Κακούρης, άγνωστη ημερομηνία).

Πέρα από τους βασικούς τύπους επιχειρηματικότητας οι Katsikis και Kyrgidou (2009) εντοπίζουν και άλλα είδη επιχειρηματικότητας, τα οποία διακρίνονται με βάση το σκοπό τους (telos) σε κάθε περίπτωση, τα οποία παρουσιάζονται παρακάτω:

- **Εταιρική επιχειρηματικότητα (Corporate entrepreneurship (CE)):** όπως επισημαίνουν οι Echols και Neck (1998) λειτουργεί μέσα σε έναν οργανισμό στοχεύοντας στην προαγωγή επιχειρηματικών συμπεριφορών στο εσωτερικό αυτού (όπως αναφέρουν οι McFadzean, O'Loughlin & Shaw, 2005). Κατά τους Hitt et al. (2002) αποτελεί την κινητήρια δύναμη καινοτομίας στις νέες επιχειρήσεις (όπως αναφέρουν οι Katsikis & Kyrgidou, 2009). Ακόμη, ο Zahra (1991, 1995) υπογραμμίζει ότι επιτρέπει σε μια επιχείρηση να αναλαμβάνει ρίσκα, να αξιοποιεί ευκαιρίες και να καινοτομεί (όπως αναφέρουν οι McFadzean et al., 2005). Τέλος, θα πρέπει να τονιστεί ότι είναι δυνατό να χρησιμοποιηθεί εναλλακτικά με την Ενδοεπιχειρηματικότητα (McFadzean et al., 2005).
- **Στρατηγική επιχειρηματικότητα (Strategic entrepreneurship):** σύμφωνα με τους Ireland et al. (2003) αποτελεί τον πυρήνα του νέου επιχειρηματικού προτύπου και στοχεύει στην ανώτερη απόδοση της επιχείρησης μέσω στρατηγικών ενεργειών (όπως αναφέρουν οι Katsikis & Kyrgidou, 2009). Συμβάλλει στην αποτελεσματική αντιμετώπιση των επιχειρηματικών

αλλαγών και βοηθά στην ανάπτυξη βιώσιμου ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος (Ireland & Webb, 2007).

- Βιώσιμη επιχειρηματικότητα (Sustainable entrepreneurship): αποτελεί καινοτόμο συμπεριφορά που υιοθετείται από ιδιωτικούς φορείς και οργανισμούς, οι οποίοι στοχεύουν στην απόκτηση ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος μέσω της ενασχόλησης με κοινωνικά ή περιβαλλοντικά ζητήματα (Gerlach, 2003). Οι Katsikis και Kyrgidou (2007) βασίζόμενοι στον Venkatamaran (2000) ορίζουν τη βιώσιμη επιχειρηματικότητα ως «την τελεολογική διαδικασία που στοχεύει στην επίτευξη αιεφόρου ανάπτυξης, ανακαλύπτοντας, αξιολογώντας και αξιοποιώντας ευκαιρίες και δημιουργώντας αξία που παράγει οικονομική ευημερία, κοινωνική συνοχή και προστασία του περιβάλλοντος» (όπως αναφέρουν οι Katsikis & Kyrgidou, 2009).
- Περιβαλλοντική και Οικολογική επιχειρηματικότητα (Environmental and Ecological entrepreneurship): αναζητά λύση σε περιβαλλοντικά ζητήματα (Katsikis & Kyrgidou, 2009). Αποτελεί καινοτόμο συμπεριφορά που υιοθετείται από επιχειρήσεις οι οποίες επιθυμούν να επικρατήσουν έναντι του ανταγωνισμού μέσω της ενασχόλησης με περιβαλλοντικά ζητήματα (Gerlach, 2003).
- Υπεύθυνη επιχειρηματικότητα (Responsible entrepreneurship): μπορεί να θεωρηθεί συνδυασμός περιβαλλοντικής και κοινωνικής επιχειρηματικότητας καθώς οι επιχειρήσεις ενσωματώνουν περιβαλλοντικά και κοινωνικά ζητήματα στις δραστηριότητές τους ικανοποιώντας παράλληλα και τις απαιτήσεις των πελατών (Katsikis & Kyrgidou, 2009).
- Φιλανθρωπική επιχειρηματικότητα (Philanthropic entrepreneurship): επενδύει σε ανθρώπινους, φυσικούς και επιχειρηματικούς πόρους με σκοπό την επίτευξη θετικής και εποικοδομητικής αλλαγής στα μέλη της κοινωνίας (Katsikis & Kyrgidou, 2009).
- Θεσμική επιχειρηματικότητα (Institutional entrepreneurship): Σύμφωνα με τον Maguire et al. (2004) η θεσμική επιχειρηματικότητα αποτελεί δραστηριότητα από φορείς που εκμεταλλεζόμενοι πόρους στοχεύουν στη δημιουργία ενός νέου ιδρύματος ή στη μετατροπή των υφιστάμενων (όπως αναφέρουν οι Katsikis & Kyrgidou, 2009).

- Διανεμημένη επιχειρηματικότητα (Distributed entrepreneurship): κατά τους Bureth et al. (2006) είναι η συλλογική διαδικασία η οποία στηρίζεται στη συγκέντρωση αρμοδιοτήτων οι οποίες κατανέμονται σε μεγάλο αριθμό ατόμων ή ιδρυμάτων (όπως αναφέρουν οι Katsikis & Kyrgidou, 2009).

(Katsikis & Kyrgidou, 2009)

2.4 Τα κίνητρα της επιχειρηματικής δραστηριοποίησης

Για να τονωθεί η επιχειρηματικότητα είναι απαραίτητος ο προσδιορισμός των παραγόντων που προτρέπουν το άτομο να ακολουθήσει μια επιχειρηματική σταδιοδρομία (Mitchell, 2004). Στη βιβλιογραφική επισκόπηση εντοπίζονται μελέτες μεμονωμένων επιπέδων που αφορούν στον προσδιορισμό των κινήτρων για επιχειρηματικότητα, οι οποίες κατά κύριο λόγο αποτελούν έρευνες του εσωτερικού κάθε χώρας. Αυτές οι μελέτες διαχωρίζονται σε τέσσερις τύπους (Hessels, Van Gelderen & Thurik, 2008):

- Μελέτες για τους λόγους ή τα κίνητρα έναρξης μιας επιχείρησης (π.χ. επιχειρηματικότητα ευκαιρίας ή ανάγκης)
- Μελέτες κόστους – ωφέλειας των Douglas και Shepherd (2002)
- Μελέτες βάθους – ψυχολογικών κινήτρων
- Μελέτες πολυεθνικές τύπου “logit” των Grilo και Thuric (2008) που τονίζουν την απουσία της αυτοαπασχόλησης

Όπως επισημαίνει ο IOBE (2016) το ερευνητικό πρόγραμμα GEM (Global Entrepreneurship Monitor) κατά την ανάλυση της επιχειρηματικότητας αρχικών σταδίων, καταλήγει σε δύο βασικούς τύπους κινήτρων επιχειρηματικότητας:

1. Επιχειρηματικότητα ευκαιρίας: η επιχειρηματικότητα ευκαιρίας αφορά στη διεξαγωγή επιχειρηματικής δραστηριότητας κατά την οποία το άτομο εντοπίζει και εκμεταλλεύεται μια επιχειρηματική ευκαιρία η οποία είναι δυνατό να του προσφέρει αύξηση εισοδήματος ή / και εργασιακή ανεξαρτησία.
2. Επιχειρηματικότητα ανάγκης: η επιχειρηματικότητα ανάγκης αφορά στο ξεκίνημα επιχειρηματικής δραστηριότητας στην οποία το άτομο οδηγείται όταν έχουν εξαντληθεί οι επιλογές εργασίας, όταν δεν ικανοποιείται από την υφιστάμενη απασχόληση, όταν υπάρχει ο φόβος της απομάκρυνσης – απόλυσης από την εργασία στοχεύοντας στο να εξασφαλίσει ένα σταθερό εισόδημα.

(IOBE, 2016)

Οι παραπάνω τύποι είναι τα δύο άκρα και ανάμεσά τους βρίσκονται και άλλα επιχειρηματικά κίνητρα. Αναφορικά με την Ελλάδα, σύμφωνα με τα στοιχεία του IOBE (2016) η χώρα μας βρίσκεται στην τελευταία θέση όσον αφορά την επιχειρηματικότητα ευκαιρίας, ενώ αντίθετα καταλαμβάνει την πρώτη θέση στην επιχειρηματικότητα ανάγκης, ανάμεσα στα κράτη-μέλη της Ε.Ε. που καινοτομούν. Τα κίνητρα διαφέρουν από χώρα σε χώρα λόγω τριών βασικών παραγόντων: της κουλτούρας, της οικονομίας και της εκπαίδευσης (Sesen & Pruett, 2014).

Κατά τους Pruett et al. (2009) και Giacomini et al. (2011) τα κίνητρα για την έναρξη επιχειρηματικής σταδιοδρομίας εξαρτώνται από πέντε παράγοντες: την επιδίωξη κέρδους και κοινωνικής θέσης, την επιθυμία για ανεξαρτησία, τη δημιουργικότητα, την προσωπική εξέλιξη και την επαγγελματική δυσαρέσκεια (όπως αναφέρουν οι Sesen & Pruett, 2014). Αναλυτικότερα ορισμένα από τα βασικότερα κίνητρα ώθησης στην επιχειρηματικότητα:

1. Το κέρδος: οι οικονομικές απολαβές αποτελούν κατά βάση το κυριότερο κίνητρο. Οι επιχειρηματίες οι οποίοι έχουν επενδύσει χρήματα και χρόνο και έχουν αναλάβει πρωτοβουλίες ενόψει κινδύνου, περιμένουν να αποδώσει αυτή τους η επένδυση αποζημιώνοντάς τους για τα παραπάνω.
2. Η ανεξαρτησία: οι επιχειρηματίες έχουν το προνόμιο της ανεξαρτησίας στην εργασία χωρίς να υπόκεινται στον έλεγχο τρίτων.
3. Η προσωπική και επαγγελματική καταξίωση: ορισμένοι επιχειρηματίες ωθούνται στην ίδρυση μιας επιχείρησης με σκοπό να αναδείξουν τα προσωπικά τους ταλέντα και δεξιότητες και να ικανοποιήσουν έτσι το αίσθημα της προσωπικής αυτοπραγμάτωσης και επιτυχίας.
4. Η εναλλακτική επιλογή απέναντι σε μια μη ικανοποιητική εργασία: πολλά άτομα αποφασίζουν να διακόψουν τη μισθωτή εργασία τους, είτε επειδή δεν νιώθουν ικανοποιημένα, είτε λόγω μειωμένης ή και μηδαμινής πιθανότητας εξέλιξης σε αυτή και να ξεκινήσουν τη δική τους επιχείρηση. Ακόμα υπάρχουν περιπτώσεις που κατείχαν ήδη μια επιχείρηση ως δεύτερη ενασχόληση και αποφασίζουν να ασχοληθούν αποκλειστικά με αυτή.
5. Η υπάρχουσα οικογενειακή επιχείρηση: πρόκειται για ένα σύνθηρες φαινόμενο κατά το οποίο τα παιδιά επιχειρηματιών απασχολούνται στην οικογενειακή επιχείρηση και αναλαμβάνουν να τη συνεχίσουν ή να την επεκτείνουν.

(Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Καβάλας, 2006).

Ο Frese (2009) συγκεντρώνει τα ακόλουθα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας που παράλληλα με την εκπαίδευση, την εμπειρία, τις γνώσεις και τη νοητική ικανότητα, οδηγούν σε επιχειρηματικό προσανατολισμό (όπως αναφέρει ο Karabulut, 2016):

1. Το σημείο ελέγχου (Locus of control – LoC): είναι ο έλεγχος που έχει το άτομο στη ζωή του. Ο εσωτερικός έλεγχος δείχνει ότι το άτομο εμπιστεύεται τις αποφάσεις που λαμβάνει οι οποίες καθορίζουν τη ζωή του, ενώ ο εξωτερικός έλεγχος υποδηλώνει ότι το άτομο επηρεάζεται από εξωτερικούς παράγοντες όπως παραδείγματος χάριν την τύχη, άλλα άτομα κ.τ.λ. και όχι μόνο από τις αποφάσεις του. Έτσι, τα άτομα με εσωτερικό έλεγχο θεωρούνται ικανά να αναπτύξουν επιχειρηματικές δραστηριότητες.
2. Η ανάγκη για επίτευγμα (Need for achievement – nAch): είναι η επιθυμία του ατόμου για επιτυχία. Όσο υψηλότερη είναι τόσο αυξάνεται και η επιθυμία για τη δημιουργία μιας επιχείρησης η οποία θα επικρατήσει μεταξύ των ανταγωνιστικών αγορών.
3. Η ανοχή κινδύνου (Risk tolerance): πρόκειται για την πιο πρόσφατη προσέγγιση όσον αφορά την επιχειρηματικότητα και μπορεί να οδηγήσει εξίσου σε επιτυχία ή αποτυχία. Οι επιχειρηματίες τείνουν να έχουν μεγαλύτερη ανοχή στον κίνδυνο σε σχέση με τους άλλους, ωστόσο θα πρέπει να τους αξιολογούν και να παίρνουν τις σωστές αποφάσεις.
4. Η επιχειρηματική εγρήγορση (Entrepreneurial alertness): δίνει ώθηση στους επιχειρηματίες για την αναζήτηση και αξιοποίηση νέων ευκαιριών, οδηγώντας τους έτσι στην επιχειρηματική πρόθεση.
5. Επιχειρηματική πρόθεση (Entrepreneurial intention): δείχνει την πρόθεση του ατόμου να επιλέξει ως σταδιοδρομία για την καριέρα του τη δημιουργία της δικής του επιχείρησης. Αυτό συνεπάγεται τη μελέτη των ρίσκων και τη συγκέντρωση των απαιτούμενων πόρων.

Ο παρακάτω πίνακας αναγράφει τα κίνητρα για την επιχειρηματικότητα, όπως τα συγκέντρωσαν οι Sesen και Pruett (2014):

Συγγραφείς	Κίνητρα
Volery, Doss, Mazzarol και Thein (1997)	<ul style="list-style-type: none"> • Επένδυση • Κοινωνική θέση • Ευκαιρία αγοράς • Χρηματικές απολαβές • Δημιουργικότητα • Αυτονομία
Choo και Wong (2006)	<ul style="list-style-type: none"> • Εξωτερικές ανταμοιβές • Ανεξαρτησία / Αυτονομία • Εσωτερικές ανταμοιβές
Birdthistle (2008)	<ul style="list-style-type: none"> • Προσανατολισμός ασφαλείας • Ελεύθερος χρόνος • Δημιουργικότητα • Ανεξαρτησία
Smith και Beasley (2011)	<ul style="list-style-type: none"> • Συν-καθοδήγηση από τους επιχειρηματικούς εταίρους • Περιεχόμενο μαθήματος • Οικονομικό όφελος • Πρωταρχικό πακέτο υποστήριξης • Έλεγχος και ανάληψη κινδύνων • Δημιουργικότητα και καινοτόμος ιδέα
Giacomin, Janssen, Pruett, Shinnar, Llopis και Toney (2011)	<ul style="list-style-type: none"> • Επιδίωξη κέρδους και κοινωνικής θέσης • Επιθυμία για ανεξαρτησία • Δημιουργία • Προσωπική ανάπτυξη • Επαγγελματική δυσαρέσκεια

Πίνακας 1: κίνητρα επιχειρηματικής σταδιοδρομίας

Πηγή: Sesen & Pruett (2014)

2.5 Η σπουδαιότητα της επιχειρηματικότητας

Η σπουδαιότητα της επιχειρηματικότητας διαπερνά όλους τους τομείς της οικονομίας και όλους τους τύπους οργανισμών, αλλά κυρίως αποτελεί κινητήριο δύναμη που βρίσκεται πίσω από την επιτυχία οποιασδήποτε βιομηχανίας (Ball, 2005). Σύμφωνα με την Πράσινη Βίβλο για την Επιχειρηματικότητα στην Ευρώπη (2003) η επιχειρηματικότητα είναι σημαντική για τους εξής λόγους:

- Δημιουργία θέσεων εργασίας – Ανάπτυξη: οι χώρες που κατέχουν τα υψηλότερα ποσοστά επιχειρηματικότητας κατέχουν αντίστοιχα και τα μικρότερα ποσοστά ανεργίας. Πιο συγκεκριμένα, στη δεκαετία του 1990 η ανάπτυξη των επιχειρήσεων οδήγησε στο «άνοιγμα» πολλών θέσεων εργασίας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτέλεσαν οι Κάτω Χώρες με τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας κατά 60%, και οι Η.Π.Α., όπου οι νέες επιχειρήσεις συνέβαλλαν στη δημιουργία των δύο τρίτων του συνόλου θέσεων εργασίας. Σε αυτό το σημείο πρέπει να επισημανθεί πως, σε σχέση με τις μεγάλες επιχειρήσεις, οι νέες και μικρότερες παρέχουν πιο πολλές θέσεις εργασίας. Όπως υποστηρίζει ο Ball (2005) οι μικρές επιχειρήσεις είναι ζωτικής σημασίας για τη δημιουργία θέσεων εργασίας (Ball, 2005). Η επιχειρηματικότητα ακόμα ενθαρρύνει την οικονομική δραστηριότητα και συμβάλλει στην ανάπτυξη.
- Ανταγωνιστικότητα: η δημιουργία μιας νέας επιχείρησης έχει ως επακόλουθο και την αύξηση της παραγωγικότητας. Συνεπώς, αυξάνεται και η ανταγωνιστικότητα. Οι αντίπαλες επιχειρήσεις σπεύδουν να αντικρούσουν και να καλυτερεύσουν τις επιδόσεις τους ή να καινοτομήσουν. Αυτά τα δύο οδηγούν στη συνολική βελτίωση της οικονομίας. Έτσι, οι καταναλωτές επωφελούνται καθώς αυξάνονται οι επιλογές τους με ταυτόχρονη μείωση των τιμών. Ομοίως, ο Ball (2005) υποστηρίζει ότι η επιχειρηματικότητα αποτελεί το κλειδί που συμβάλλει στην ανταγωνιστικότητα και συνοδεύεται από μεγαλύτερα οικονομικά οφέλη.
- Απελευθέρωση δυναμικού του ατόμου: η επιχειρηματικότητα αποτελεί όχημα για την προσωπική ανάπτυξη (Ball, 2005). Η επιλογή επαγγελματικής σταδιοδρομίας από τα άτομα δεν εξαρτάται μόνο από τις χρηματικές

απολαβές αλλά και από άλλους παράγοντες που σχετίζονται με τα προσωπικά χαρακτηριστικά του ατόμου. Ειδικότερα, η άσκηση επιχειρηματικής δραστηριότητας μπορεί να προσφέρει ανεξαρτησία, ελευθερία και να συμβάλλει στην αυτοπραγμάτωση του ατόμου. Σύμφωνα με έρευνες οι αυτοαπασχολούμενοι επιχειρηματίες δηλώνουν περισσότερο ικανοποιημένοι από την εργασία τους σε σχέση με τους μισθωτούς.

- Κοινωνικές επιταγές: οι επιχειρήσεις εκτός από τα προσωπικά τους οικονομικά επιτεύγματα συμβάλλουν και στην οικονομία της αγοράς. Ειδικότερα, παρέχουν θέσεις εργασίας, αυξημένες επιλογές προϊόντων και υπηρεσιών και προσφέρουν στην κοινωνία πλούτο. Θέλοντας να ανταποκριθούν στις αυξημένες απαιτήσεις του κοινωνικού συνόλου αναπτύσσουν στρατηγικές οι οποίες επικεντρώνονται σε κοινωνικά και περιβαλλοντικά θέματα. Ασκούν δηλαδή την επιχειρηματική τους δραστηριότητα συνοδευόμενη από την εταιρική κοινωνική ευθύνη, πραγματοποιώντας μια θετική συμβολή στην κοινωνία. Αυτό μπορεί να περιλαμβάνει διάφορους τομείς όπως είναι η υγεία, η εκπαίδευση, η κοινωνική πρόνοια. Την ίδια άποψη συμμερίζεται και ο Ball (2005) υπογραμμίζοντας ότι η κοινωνική επιχειρηματικότητα εκτός από την επίτευξη κέρδους για την ίδια την επιχείρηση, στοχεύει μέσω του εντοπισμού ευκαιριών, της δημιουργικότητας και ανάπτυξης νέων υπηρεσιών, να επιτύχει το κοινωνικό καλό.

(Πράσινη Βίβλος για την Επιχειρηματικότητα στην Ευρώπη, 2003)

Ακόμη, κατά τον Ball (2005) η επιχειρηματικότητα κατέχει ιδιαίτερη σημασία για τους τομείς της φιλοξενίας, της αναψυχής, του αθλητισμού και του τουρισμού. Τέλος, η επιχειρηματικότητα συνδέεται κατά κύριο λόγο με την οικονομία. Αλλά σύμφωνα με τη θεώρηση του Ball (2001) βοηθά στην προσέγγιση της επιχειρηματικής ιδιοκτησίας και της οργανωτικής δομής και αποτελεί βασικό εργαλείο για την πρόοδο της ατομικής και κοινωνικής ευημερίας, αλλά και εργαλείο ανάλυσης της δομής της βιομηχανίας, της κυβερνητικής πολιτικής και της εκπαίδευσης (όπως αναφέρει ο Ball, 2005).

2.6 Η έννοια του επιχειρηματία

Στις αρχές του 16^{ου} αιώνα, επιχειρηματίες αποκαλούντο όσοι απασχολούνταν από το Γαλλικό στρατό. Μέχρι το 1700 συμπεριλήφθηκαν όσοι κατασκεύαζαν έναντι αμοιβής τις στρατιωτικές γέφυρες, τις οχυρώσεις και τα λιμάνια. Ως εκ τούτου λοιπόν, την επιχειρηματική ιδιότητα κατείχαν εκείνοι οι οποίοι εργάζονταν κάτω από επικίνδυνες συνθήκες. Στη συνέχεια, οι οικονομολόγοι συμπεριέλαβαν στην έννοια του επιχειρηματία τα άτομα που πραγματοποιούσαν καινοτομίες φέροντας την αβεβαιότητα και το ρίσκο των αποφάσεών τους (Tan et al., 2005).

Παρά το γεγονός ότι η σημασία της λέξης είναι ξεκάθαρη, η χρήση της έννοιας ποικίλει. Αρχικά η έννοια «Επιχειρηματίας» ήταν έννοια μονοσήμαντη (Tan et al., 2005). Σύμφωνα με διαπίστωση του Cunningham (1996), η έννοια έχει ρίζες από το γαλλικό “entreprendre”, το οποίο προέρχεται από το γερμανικό “unternehmen”, όροι που σημαίνουν «να αναλαμβάνεις κάτι» (όπως αναφέρουν οι Tan et al., 2005). Οι λατινικές ρίζες της έννοιας «Επιχειρηματίας» (Entrepreneur) είναι “entre” που σημαίνει «εισάγω», “pri” που σημαίνει «πριν» και “neur” που σημαίνει «κέντρο νεύρων». Βασισμένος σε αυτή την ανάλυση, ο Shefsky (1994), δηλώνει πως επιχειρηματίας μπορεί να νοείται το άτομο το οποίο εισέρχεται εγκαίρως σε έναν οργανισμό με σκοπό να συνθέσει ή να μετασχηματίσει το επιχειρηματικό «κέντρο νεύρων» ή το κέντρο αποφάσεων (όπως αναφέρουν οι Sarri & Trihopoulou, 2005).

Όπως διαπίστωσαν οι Hebert και Link (1988) ερευνώντας την ιστορία της έννοιας του επιχειρηματία, έκανε την εμφάνισή της για πρώτη φορά το 1755 στα κείμενα του Richard Cantillon που χρησιμοποίησε τον όρο για να περιγράψει «κάποιον που ασκεί επιχειρηματική κρίση ενόψει αβεβαιότητας» (όπως αναφέρουν οι Bull & Willard, 1993). Στη συνέχεια, οι Katsikis και Kyrgidou (2009) επισημαίνουν ότι η προσέγγιση της έννοιας του επιχειρηματία διακρίνεται βάσει κλασικών και νέο-κλασικών προσεγγίσεων:

- Η Γαλλική Σχολή (στην οποία άνηκε και ο Cantillon, 1755) χαρακτήριζε επιχειρηματίες τα άτομα τα οποία αποκόμιζαν κέρδη κάτω από συνθήκες αβεβαιότητας (Katsikis & Kyrgidou, 2009).

- Η Αυστριακή Σχολή (π.χ. von Mises, 1919 ; Kirzner, 1979 ; Menger, 1982) αντιτιθέμενη στην επικρατούσα τάση του οικονομικού παραδείγματος, θεωρούσε επιχειρηματίες τα άτομα που δια μέσου της λήψης αποφάσεων δημιουργούσαν οικονομική αλλαγή (Katsikis & Kyrgidou, 2009). Κατά τον Kirzner (1979), ο επιχειρηματίας ήταν αυτός που αναγνώριζε τις υπάρχουσες ευκαιρίες κέρδους (όπως αναφέρουν οι Katsikis & Kyrgidou, 2009). Ο Menger (1982) επεσήμανε πως παρά την αβεβαιότητα που είναι πιθανό να συναντήσουν οι επιχειρηματίες, το ρίσκο είναι δυνατό να εκλείπει (όπως αναφέρουν οι Katsikis & Kyrgidou, 2009).
- Η Γερμανική Σχολή (π.χ. von Thunen, 1826 ; von Schmoller, 1910) διαχωρίζει τους επιχειρηματίες από τους καπιταλιστές με την προσθήκη του επιχειρηματικού ρίσκου, μέσα από το οποίο προκύπτει και το κέρδος. Ακόμη, οι επιχειρηματίες αντιμετωπίζονται ως άτομα που αναλαμβάνουν ρίσκο και καινοτομούν (Katsikis & Kyrgidou, 2009).

Η θεώρηση του Schumpeter (1934) αποτελεί θεμέλιο για την επιχειρηματικότητα και συνεπώς και για τους επιχειρηματίες. Ο ίδιος ανήκε στην αυστριακή παράδοση της οικονομίας, ωστόσο, εισήγαγε μία σκοπιά για την επιχειρηματικότητα λίγο διαφοροποιημένη από αυτή των κλασικών οικονομολόγων. Αυτή η σκοπιά του Schumpeter, νοούσε τους επιχειρηματίες ως καινοτόμους, οι οποίοι διατάρασσαν το “status quo” μέσω της ανάπτυξης νέων δραστηριοτήτων και αγορών (Katsikis & Kyrgidou, 2009). Ο Schumpeter (1942) θεωρούσε τον επιχειρηματία τον ηγέτη που λειτουργούσε μέσω της δημιουργικής καταστροφής (όπως αναφέρουν οι Bull & Willard, 1993). Αντιτιθέμενος προς την άποψη του Kirzner (1979) υποστήριζε πως αποτελούσε ευθύνη του επιχειρηματία η δημιουργία των αναγκαίων συνθηκών και ενός πλαισίου για να υπάρξουν νέες ευκαιρίες (όπως αναφέρουν οι Katsikis & Kyrgidou, 2009). Οι νέοι συνδυασμοί μπορεί να ήταν η εισαγωγή ενός νέου προϊόντος, ενός νέου τρόπου της διαδικασίας παραγωγής, το άνοιγμα νέων αγορών, η κατοχή νέων πόρων και ο ανασχηματισμός μιας βιομηχανίας (Bull & Willard, 1993). Κατά τον Jones (2000), ο Schumpeter ήταν ο πρώτος που αντιλαμβανόταν τον επιχειρηματία ως το άτομο που ανακάλυπτε νέες αγορές και αξιοποιούσε γνώσεις με σκοπό να βελτιώσει τα υπάρχοντα προϊόντα και υπηρεσίες (όπως αναφέρουν οι Katsikis & Kyrgidou, 2009).

Συνοψίζοντας, οι κλασσικοί οικονομολόγοι αντιλαμβάνονται τους επιχειρηματίες ως τα άτομα που εργάζονται για τη δημιουργία πλούτου. Αντίθετα, οι νεοκλασικοί, όπως επισημαίνει ο Marshall (1980) αντιλαμβάνονται τους επιχειρηματίες ως καινοτόμους και το κέρδος ως επιστροφή για τις επιχειρηματικές υπηρεσίες (όπως αναφέρουν οι Katsikis & Kyrgidou, 2009).

Επικρατέστερη αντίληψη για τον επιχειρηματία είναι αυτή κατά την οποία αναλαμβάνει συνειδητά μελετημένα ρίσκα και πλησιάζει την άποψη του Knight (Deakins & Freel, 2012). Ο Knight (1921) θεωρούσε επιχειρηματία εκείνον που είχε την ικανότητα να κατευθύνει τους άλλους υπό συνθήκες αβεβαιότητας και να δρα γρήγορα (όπως αναφέρουν οι Katsikis & Kyrgidou, 2009).

Τέλος, σύμφωνα με τους Deakins και Freel (2012) τα παρακάτω στοιχεία αποτελούν τα βασικά χαρακτηριστικά της επιχειρηματικής προσωπικότητας:

- Η κατά τον McClelland ανάγκη για επίτευξη
- Η καλά μελετημένη ανάληψη κινδύνων
- Υψηλή εσωτερική δύναμη ελέγχου
- Δημιουργικότητα
- Καινοτομία
- Ανάγκη για αυτονομία
- Ανοχή στην αβεβαιότητα
- Όραμα
- Αυτό-αποτελεσματικότητα

(Deakins & Freel, 2012)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η επίδραση της καινοτομίας στην επιχειρηματικότητα

3.1 Η σύνδεση της καινοτομίας με την επιχειρηματικότητα

Ιστορικά, η επιχειρηματικότητα και η καινοτομία ήταν πάντα έννοιες αξιολογούμενες τόσο για τους επαγγελματίες όσο και για τους ερευνητές (Harvey, Kiessling & Moeller, 2010). Μέσω μιας βιβλιογραφικής ανασκόπησης εντοπίζονται οι μελέτες των Littunen (2000), Cornwall και Perlman (1990), Caird (1998), Casson (1982) οι οποίες ασχολήθηκαν με τη διαδικασία, τη δομή και τη στρατηγική της επιχειρηματικότητας και καινοτομίας, και των Schumpeter (1934), Drucker (1994) και Hindle (1997), Kaningo (1999) και Sundbo (1998) οι οποίες ασχολήθηκαν με την εννοιολογική σχέση μεταξύ των δύο. Άλλες μελέτες όπως είναι των Littunen (2000), Caird (1988) και Casson (1982) προσέγγισαν τις δύο έννοιες εστιάζοντας στην προσωπικότητα και την ψυχολογία των επιχειρηματιών και των καινοτόμων, ενώ οι Goffin και Pfeiffer (1999) και Martin (1994) ασχολήθηκαν με τη φύση των δύο εννοιών στο εσωτερικό των οργανισμών (όπως αναφέρει ο Zhao, 2005).

Η εννοιολογική σχέση μεταξύ της επιχειρηματικότητας και της καινοτομίας αποτελεί διαδεδομένο θέμα συζήτησης στη βιβλιογραφία εδώ και πολλά χρόνια. Ο Sundbo (1998) (όπως αναφέρει ο Zhao, 2005) πραγματοποιώντας μια μελέτη στη θεωρητική επισκόπηση των οικονομικών και της καινοτομίας εντοπίζει μεταξύ άλλων ανταγωνιστικών μοντέλων το επιχειρηματικό μοντέλο.

Το επιχειρηματικό μοντέλο εντοπίζεται στη δεκαετία του 1930, όταν ο Schumpeter (1934) πρώτος επιχείρησε να αναπτύξει μια σχέση μεταξύ των επιχειρηματιών και της καινοτομίας, αντιλαμβανόμενος τον επιχειρηματία ως καινοτόμο. Εφόσον οι επιχειρηματίες δημιουργούν καινοτομίες, η καινοτομία συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη. Ως εκ τούτου, αυτή η προσέγγιση του επιχειρηματία ως καινοτόμος υποστηρίζει το επιχειρηματικό μοντέλο, σύμφωνα με το οποίο επιχειρηματίας καλείται αποκλειστικά και μόνο το άτομο που ιδρύει μια επιχείρηση η οποία βασίζεται σε μια νέα ιδέα. Έτσι, η επιχειρηματικότητα νοείται ως δημιουργική πράξη και καινοτομία. Όπως αναφέρουν και οι Herbig et al. (1994 p. 37

and 45): «η καινοτομία απαιτεί τρία βασικά στοιχεία: την υποδομή, το κεφάλαιο και την επιχειρηματική ικανότητα που απαιτείται για να λειτουργήσουν τα δύο πρώτα». Η καινοτομία αποτελεί εργαλείο της επιχειρηματικότητας που βοηθά τους επιχειρηματίες να εκμεταλλεύονται τις αλλαγές ως ευκαιρίες για μια διαφορετική επιχείρηση ή υπηρεσία. Ακόμη, κατά τον Zhao (2001) για να υπάρξει εμπορική επιτυχία μέσω της καινοτομίας, απαιτείται η σύζευξή της με την επιχειρηματικότητα (όπως αναφέρει ο Zhao, 2005).

Ο Schumpeter περιέγραψε την καινοτόμο συμπεριφορά των επιχειρηματιών, χωρίς να συμπεριλάβει τους παράγοντες που οδηγούν στη συμπεριφορά αυτή. Από το μοντέλο του εκλείπει η διαδικασία μετασχηματισμού της γνώσης των επιχειρηματιών σε πραγματικές επιχειρηματικές ενέργειες. Στην πρώτη έκδοση της θεωρίας του, “Mark I”, έθεσε τον τόπο της καινοτομίας σε μεμονωμένους επιχειρηματίες οι οποίοι με την ανάπτυξη νέων καινοτόμων οργανισμών εκτοπίζουν τους λιγότερο καινοτόμους προκαλώντας αλλαγή στην κατάσταση ισορροπίας της οικονομίας. Στη δεύτερη έκδοσή της θεωρίας του, “Schumpeter Mark II”, μετατόπισε τον τόπο της καινοτομίας από τους μεμονωμένους επιχειρηματίες στα τμήματα Έρευνας και Ανάπτυξης, δίνοντας έμφαση στην υπεροχή της τεχνολογικής καινοτομίας (Marcotte, 2014).

Η εννοιολογική σχέση μεταξύ της επιχειρηματικότητας και της καινοτομίας είναι διφορούμενη. Την αρχική θεώρηση του Schumpeter τροποποίησε αργότερα ο Kirzner (1973, 1979) και ανέπτυξαν στη συνέχεια οι Shane και Venkatamaran (2000) οι οποίοι μείωσαν το ρόλο της καινοτομίας και έδωσαν έμφαση στην ανακάλυψη, αξιολόγηση και εκμετάλλευση των ευκαιριών. Κατά τον Kirzner, η καινοτομία «α la Schumpeter» αποτελεί μόνο μία από τις μορφές καινοτομίας στις εθνικές οικονομίες. Μία δεύτερη μορφή αποτελεί η ικανότητα των επιχειρηματιών να είναι σε εγρήγορση, να αντιλαμβάνονται και να αξιοποιούν τις ευκαιρίες της αγοράς που δεν αντιλαμβάνονται άτομα σε μικρότερη εγρήγορση και με την ανακατανομή των πόρων να αναμένουν την επίτευξη κέρδους. Αυτή η θεώρηση αντιμετωπίζει τον επιχειρηματία όχι ως άτομο που παράγει καινοτομία αλλά ως άτομο σε εγρήγορση «που έχει την ικανότητα να παρατηρεί νωρίτερα από άλλους τις αλλαγές που έχουν ήδη συμβεί». Σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του Kirzner (2009) αυτοί οι δύο τύποι επιχειρηματία μπορεί να συνυπάρχουν (όπως αναφέρει ο Marcotte, 2014).

Σύμφωνα με τον Sweezy (1943) (όπως αναφέρει ο McDaniel, 2000) η προσοχή που έλαβε ο Schumpeter, τόσο των υποστηρικτών όσο και των αντιτιθέμενων με τον ίδιο, ώθησε στην αναγνώριση της καινοτομίας ως οικονομικό εργαλείο και οδήγησε στη μεταφορά της έννοιας από τη σφαίρα της κερδοσκοπίας στον επιστημονικό τομέα, σε λειτουργικό μοντέλο της καπιταλιστικής διαδικασίας που χάρισε στις νέες επιχειρήσεις και στους νέους επιχειρηματίες επιχειρηματική ηγεσία.

Ο Zhao (2005) ύστερα από έρευνα που διεξήγαγε για τη συνέργεια μεταξύ επιχειρηματικότητας και καινοτομίας κατέληξε στα εξής συμπεράσματα:

- ✓ Υπάρχει θετική σχέση και αλληλεπίδραση μεταξύ της επιχειρηματικότητας και της καινοτομίας, η οποία συμβάλλει στην ανάπτυξη ενός οργανισμού
- ✓ Η επιχειρηματικότητα και η καινοτομία είναι συμπληρωματικές έννοιες, και ο συνδυασμός τους είναι απαραίτητος ώστε να επιτύχει και να επιβιώσει ένας οργανισμός στην επικρατούσα οικονομική συγκυρία
- ✓ Η επιχειρηματικότητα και η καινοτομία αποτελούν διαδικασίες δυναμικές και ολιστικές σε επιχειρηματικούς και καινοτόμους οργανισμούς
- ✓ Η οργανωτική κουλτούρα και το *style* του *management* είναι στοιχεία επιρροής για την ανάπτυξη επιχειρηματικής και καινοτόμου συμπεριφοράς στους οργανισμούς

Ωστόσο, τονίζει ότι ο τομέας αυτός χρειάζεται περισσότερες συστηματικότερες και περιεκτικότερες μελέτες (Zhao, 2005).

3.2 Καινοτομία και ανταγωνιστικό πλεονέκτημα

«Ο ανταγωνισμός αποτελεί τον πυρήνα που συμβάλλει στην επιτυχία ή αποτυχία μιας επιχείρησης» (Porter, 1985 p. 1). Η ανταγωνιστικότητα αποτελεί την υιοθέτηση μιας μεθόδου εργασίας από τη στρατηγική της επιχείρησης που χρησιμοποιείται για την παραγωγή εξαιρετικών στόχων και την επικράτηση έναντι των ανταγωνιστών (Soloduch-Pelc, 2014). Η ανταγωνιστική ισχύς δηλώνει πως κατά τη διαδικασία του ανταγωνισμού ένας από τους ανταγωνιστές εκπληρώνει το στόχο του και εξασφαλίζει υπεροχή έναντι του άλλου (Akis, 2015). Ωστόσο, δεν έχει καθιερωθεί ένας γενικά αποδεκτός ορισμός από τους οικονομολόγους, καθώς όπως επισημαίνει ο Düzgün (2007), η ανταγωνιστική δύναμη αποκτά διαφορετική έννοια ανάλογα με την περιοχή που εξετάζεται (όπως αναφέρει ο Akis, 2015). Όπως επισημαίνουν οι Porter (1990), Matei (2013) και Muratovic (2013) η φράση «ανταγωνιστικό πλεονέκτημα» χαρακτηρίζεται από φράσεις όπως: δομή πολλαπλών επιπέδων, μοναδική θέση (όπως αναφέρει η Soloduch-Pelc, 2014). Σε εταιρικό επίπεδο, νοείται ως η παραγωγή με χαμηλό κόστος, η ποιότητα και η ελκυστικότητα των προϊόντων και των υπηρεσιών και η ικανότητα πραγματοποίησης καινοτομιών σε σύγκριση με τους ανταγωνιστές της (Akis, 2015). Όταν οι επιδόσεις ενός οργανισμού ξεπερνούν το μέσο όρο σε βάθος χρόνου τότε επιτυγχάνεται βιώσιμο ανταγωνιστικό πλεονέκτημα (Porter, 1985).

Οι δύο κύριοι τύποι ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος σύμφωνα με τον Porter (1985) είναι το χαμηλό κόστος και η διαφοροποίηση. Πιο συγκεκριμένα, η καινοτομία αποτελεί ένα από τα μέσα διαφοροποίησης για μία επιχείρηση που οδηγούν στην ανταγωνιστική υπεροχή (Porter, 1985). Το Συμβούλιο Ανταγωνιστικής Εξουσίας των Η.Π.Α., υποστηρίζει πως με το πέρασμα του χρόνου οι άλλοτε καθοριστικοί παράγοντες ανταγωνιστικής δύναμης (χαμηλό κόστος παραγωγής, ποιότητα) έχουν χάσει τη δυναμική τους (Akis, 2015). Όπως επεσήμανε ο Porter (1990) οι επιχειρήσεις αποσκοπούν στην απόκτηση ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος μέσω της καινοτομίας, είτε ανακαλύπτοντας νέα πλαίσια ανταγωνισμού είτε αναπτύσσοντας νέους τρόπους ανταγωνισμού με παλιούς τρόπους (Porter, 1990). Με σκοπό να επιβιώσουν οι επιχειρήσεις είναι απαραίτητο είτε να υιοθετούν καινοτομίες,

είτε να τις εφευρίσκουν οι ίδιες επιτυγχάνοντας έτσι ανταγωνιστικό πλεονέκτημα (Dereli, 2015).

Η καινοτομία μπορεί να πραγματοποιείται μέσω νέων τεχνολογιών αλλά μπορεί και όχι (Porter, 1985). Όταν το ανταγωνιστικό πλεονέκτημα αναπτύσσεται μέσω της τεχνολογίας οδηγεί την επιχείρηση σε ηγετική θέση στις καινοτομίες και την τεχνολογία (Soloduch-Pelc, 2014). Τουναντίον, σύμφωνα με τον Porter (1990) η καινοτομία επιτυγχάνεται καλύτερα όχι όταν προκύπτει από ένα και μοναδικό σημαντικό τεχνολογικό επίτευγμα αλλά όταν περιλαμβάνει διαφορετικές μικρές ιδέες. Εκτός από την τεχνολογία, η καινοτομία περικλείει τη γνώση, την επιδεξιότητα, τα φυσικά περιουσιακά στοιχεία καθώς επίσης και τη φήμη του εμπορικού σήματος. Ορισμένες καινοτομίες οδηγούνται στην απόκτηση ανταγωνιστικής υπεροχής όταν απευθύνονται σε ένα τμήμα αγοράς που οι ανταγωνιστές αγνοούν ή με την ανακάλυψη ενός αμιγώς νέου τμήματος της αγοράς (Porter, 1990). Κατόπιν, η καινοτομία του προϊόντος ικανοποιεί τις προσδοκίες των καταναλωτών και αυξάνει το κύρος μιας επιχείρησης (Ireland & Webb, 2007).

Ωστόσο, η επιχείρηση για να είναι ανταγωνιστική θα πρέπει να φροντίσει ώστε να αποφευχθεί η αντιγραφή της καινοτομίας της από τους ανταγωνιστές (Porter, 1985). Αυτό μπορεί να το επιτύχει αποκλειστικά και μόνο μέσω της αδιάκοπης βελτίωσης του ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος που ήδη κατέχει (Porter, 1990). Οι καινοτομίες προϊόντων είναι πιο εύκολο να αντιγραφούν από τις ανταγωνιστικές επιχειρήσεις, ενώ αντίθετα στην περίπτωση των διοικητικών καινοτομιών και καινοτομικών διεργασιών είναι πιο δύσκολο, καθώς αυτές είναι «κρυμμένες» στο εσωτερικό του οργανισμού. Συνεπώς, οι καινοτομίες διεργασιών και διοίκησης οδηγούν σε ισχυρότερο ανταγωνιστικό πλεονέκτημα (Ireland & Webb, 2007).

Όμως, σε οποιονδήποτε τύπο καινοτομίας και να αναφερθούμε, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε το γεγονός ότι, σε μικροοικονομικό επίπεδο, οδηγεί σε αύξηση της παραγωγικότητας, μείωση του κόστους, αύξηση των κερδών και της απασχόλησης. Ταυτόχρονα, σε μακροοικονομικό επίπεδο, συμβάλλει στην ευημερία και την ανταγωνιστική ηγεσία, αποτελώντας την πλέον βασική δυναμική της βιώσιμης οικονομικής ανάπτυξης (Akis, 2015).

Σύμφωνα με τον Huang (2011) στο σύγχρονο επιχειρηματικό περιβάλλον η καινοτομία αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα μέσα απόκτησης ανταγωνιστικής

υπεροχής (όπως αναφέρουν οι Pryzhodgen W. & Pryzhodgen J., 2017). Όσον αφορά τη σχέση μεταξύ της καινοτομίας και του ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος, η Lengnick-Hall (1992) αντλώντας πληροφορίες από υπάρχουσες μελέτες, ισχυρίζεται ότι η σχέση τους βασίζεται σε τέσσερις παράγοντες (όπως αναφέρει η Lengnick-Hall, 1992):

1. Μίμηση: σύμφωνα με τους Porter (1985) και Clark (1987), οι καινοτομίες με δυσκολία ως προς τη μίμηση είναι αυτές που αποφέρουν ανταγωνιστικό πλεονέκτημα.
2. Ακριβής εικόνα της πραγματικής αγοράς: η οποία όπως ισχυρίζονται οι Deming (1983) και Porter (1985) δημιουργεί ισχυρό πλεονέκτημα έναντι των ανταγωνιστών.
3. Συγχρονισμός: οι καινοτομίες που πραγματοποιούνται σε σωστό χρόνο με τη βιομηχανία και την αγορά εξασφαλίζουν το προβάδισμα στην εκάστοτε επιχείρηση, όπως αναφέρουν μεταξύ άλλων οι Kanter (1983) και Betz (1987).
4. Δυνατότητα εκμετάλλευσης: οι Ansoff (1988) και Miller (1990) μεταξύ άλλων, αναφέρουν πως καινοτομίες που χαρακτηρίζονται από ευκολία ως προς την προσβασιμότητα οδηγούν σε βιώσιμο ανταγωνιστικό πλεονέκτημα.

Σύμφωνα με τους Tekin, Gules και Ogut (2003) οι χώρες που βασίζονται στο διεθνές εμπόριο στην καινοτομία επενδύουν σε αυτή και δημιουργούν νέους τρόπους παραγωγής, διανομής και νέα προϊόντα καταφέρνουν να επικρατήσουν έναντι των υπολοίπων. Έτσι, μέσω της καινοτομίας διαφοροποιούνται στην αγορά (όπως αναφέρει η Dereli, 2015).

Ο Ozsagir (2014) υπογραμμίζει το διαχωρισμό σε τρεις κατηγορίες που έκανε ο Turkkan σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο επιδρά ο ανταγωνισμός στην ανάπτυξη της καινοτομίας: (όπως αναφέρει η Dereli, 2015):

- ✓ Ο ανταγωνισμός αναγκάζει τις επιχειρήσεις να υιοθετούν ήδη υπάρχουσες καινοτομίες και να δημιουργούν νέες
- ✓ Ο ανταγωνισμός συνεισφέρει στη λήψη ριψοκίνδυνων στρατηγικών αποφάσεων και στη γρηγορότερη επιλογή καινοτομιών

- ✓ Ο ανταγωνισμός εξασφαλίζει μια καλή θέση στην αγορά μεταξύ των επιχειρήσεων που καινοτομούν αυξάνοντας παράλληλα την ευημερία των πολιτών

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, η Europe 2020 Flagship Initiative Innovation Union (2010), υποστηρίζει ότι, τόσο βραχυπρόθεσμα όσο και μακροπρόθεσμα, η καινοτομία πρέπει να τεθεί βασικός πολιτικός στόχος και οι ενέργειες πολιτικής να εστιάσουν και να επενδύσουν σε αυτή. Αντλώντας αποτελέσματα ερευνών, συμπεραίνεται ότι η βελτίωση στην επίδοση της καινοτομίας έχει ως αποτέλεσμα την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας ενός κράτους (όπως αναφέρουν οι Ciocanel & Pavelescu, 2015).

Σε παγκόσμιο επίπεδο, η καινοτομία είναι η κινητήριος δύναμη για την επιτυχία και την ανταγωνιστική επικράτηση των επιχειρήσεων. Γι' αυτό το λόγο, οι μεγάλες επιχειρήσεις διαθέτουν μεγάλους πόρους για την ανάπτυξη ολοένα και περισσότερο νέων και βελτιωμένων προϊόντων, τοποθετώντας την καινοτομία στο κέντρο της στρατηγικής των επιχειρήσεων. Επιπροσθέτως, οι επιχειρήσεις εκτός από τη στρατηγική είναι απαραίτητο να υιοθετούν την καινοτομία στη δημιουργία, την παραγωγή, τη διαχείριση και το μάρκετινγκ. Για να επιτευχθεί αυτό, χρειάζεται η εφαρμογή στρατηγικών που θα συντελέσει στην αποτελεσματική διαχείριση της καινοτομίας, η οποία θα εξασφαλίσει ανταγωνιστική υπεροχή (Dereli, 2015).

3.3 Καινοτομία και μάνατζμεντ

Στο σημερινό οικονομικό περιβάλλον ο δρόμος για την επιτυχία των επιχειρήσεων χαρακτηρίζεται από αντιξοότητες και η επικράτηση στην αγορά προϋποθέτει την ικανότητα προσαρμογής στις ραγδαίες αλλαγές. Οι μάνατζερ καλούνται να ανταπεξέλθουν σε καθημερινή βάση σε ολοένα και πιο περίπλοκα προβλήματα τα οποία είναι απόρροια του σκληρού ανταγωνισμού και των αυξανόμενων απαιτήσεων των καταναλωτών (Maier, Vadastreanu, Keppler, Eidenmuller & Maier, 2015).

Οι αυξανόμενες απαιτήσεις και οι αλλαγές στα πρότυπα παραγωγής είχαν ως αποτέλεσμα την πρόοδο στην παραγωγική διαδικασία και την ανάπτυξη νέας φιλοσοφίας. Για να επιτύχουν την επικράτηση στην αγορά και να διατηρήσουν την ανταγωνιστικότητά τους οι επιχειρήσεις πρέπει να δημιουργήσουν νέα προϊόντα, νέες ιδέες και καινοτόμες στρατηγικές. (Dereli, 2015).

Στο σύγχρονο επιχειρηματικό περιβάλλον η καινοτομία αποτελεί βασικό εργαλείο για την επίτευξη ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος. Οι επιχειρήσεις δεν παράγουν και εκτελούν καινοτομίες βάσει «εντυπώσεων» ή «ενστίκτων», αλλά στηριζόμενοι στις πληροφορίες που συλλέγουν από τους καταναλωτές, τους εργαζόμενους και τους συνεργάτες (Lendel, Hittmar & Latka, 2015).

Οι Hamel (2006) και οι Vaccaro et al. (2012) επισημαίνουν ότι οι οργανωτικές ανάγκες για καινοτομία διευρύνονται -πέρα από τα προϊόντα, τις υπηρεσίες και τα επιχειρηματικά μοντέλα- στις καινοτομίες μάνατζμεντ (όπως αναφέρουν οι Gebauer, Haldimann & Jennings Saul, 2017).

Σύμφωνα με τον Drucker (2003) το μάνατζμεντ καινοτομίας περιλαμβάνει την εκτέλεση διοικητικών διαδικασιών με τις οποίες οι επιχειρήσεις πραγματοποιούν καινοτομίες διατηρώντας τον έλεγχο ακανόνιστων και πολύπλοκων δομών, ώστε να προσαρμοστούν στις αλλαγές του εσωτερικού και του εξωτερικού περιβάλλοντος. Η ιδέα της καινοτομίας σημαίνει «διαδικασία» όταν χρησιμοποιείται μεμονωμένα, αλλά σημαίνει τον έλεγχο και τη διαχείριση της καινοτομίας πρακτικά όταν η έννοια χρησιμοποιείται ως μάνατζμεντ καινοτομίας (όπως αναφέρει η Dereli, 2015).

Σύμφωνα με τους Birkinshaw et al. (2008) το μάνατζμεντ καινοτομίας αποτελεί την ανάπτυξη και την εφαρμογή μιας πρακτικής μάνατζμεντ ώστε να επιτευχθούν οι οργανωτικοί στόχοι. Οι πρακτικές μάνατζμεντ, όπως επισημαίνεται από τον Gebauer (2011) εμπεριέχουν διαδικασίες, τεχνικές και ρουτίνες. Το μάνατζμεντ καινοτομίας αναπτύσσει νέες πρακτικές, είτε πρωτότυπες, που δημιουργούνται από την αρχή, είτε υιοθετώντας και δημιουργώντας παραλλαγές – εξελίξεις υφιστάμενων πρακτικών (όπως αναφέρει ο Gebauer et al., 2017).

Ακόμη οι Birkinshaw et. al (2008) διακρίνουν τέσσερις προοπτικές που εντοπίζονται βιβλιογραφικά σχετικά με το μάνατζμεντ καινοτομίας (όπως αναφέρει ο Bernardo, 2014):

1. Θεσμική προοπτική η οποία υποστηρίζει τις θεσμικές και τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες στις οποίες αναδύονται οι καινοτομίες μάνατζμεντ
2. Προοπτική μόδας η οποία εστιάζει στα άτομα που παράγουν νέες ιδέες και στη γνησιότητα των προτάσεών τους
3. Προοπτική κουλτούρας η οποία εστιάζει στο πώς η κουλτούρα ενός οργανισμού επηρεάζει τη διαμόρφωση της καινοτομίας εντός αυτού
4. Ορθολογική προοπτική που υποστηρίζει ότι τα άτομα παράγουν καινοτομίες μάνατζμεντ αποσκοπώντας στην ομαλή και αποτελεσματική λειτουργία της επιχείρησης

Η επίδραση που έχει το μάνατζμεντ καινοτομίας στην απόδοση της επιχείρησης εξαρτάται από τους εξής παράγοντες (Walker, Chen & Aravind, 2015):

- Επίπεδο ανάλυσης
- Χώρα
- Βιομηχανία
- Είδος απόδοσης
- Μέτρηση της καινοτομίας και της απόδοσης

(Walker, Chen & Aravind, 2015)

Η μέτρηση της καινοτομίας αποτελεί αμφιλεγόμενο θέμα για τις επιχειρήσεις. Οι Adams et al. (2006) εντοπίζουν επτά κατηγορίες βάσει των οποίων γίνεται η μέτρηση των καινοτομιών του μανάτζμεντ οι οποίες είναι (όπως αναφέρει ο Bernardo, 2014):

1. Εισροές: ανθρώπινο δυναμικό, φυσικοί και οικονομικοί πόροι
2. Διαχείριση γνώσης: ανάπτυξη ιδεών, αποθετήριο γνώσης, ροή πληροφοριών
3. Στρατηγική καινοτομίας: στρατηγικός προσανατολισμός, στρατηγική ηγεσία
4. Οργάνωση και κουλτούρα: κουλτούρα, δομή
5. Διαχείριση χαρτοφυλακίου: ισορροπία κινδύνου / απόδοσης, χρήση εργαλείων βελτιστοποίησης
6. Διαχείριση έργων: αποδοτικότητα έργου, επικοινωνίες, εργαλεία, συνεργασία
7. Εμπορευματοποίηση: έρευνα αγοράς, δοκιμές αγοράς, μάρκετινγκ και πωλήσεις

Τέτοιου είδους καινοτομίες προϋποθέτουν, σύμφωνα με τους Birkinshaw et al. (2008), την ύπαρξη μιας νέας πρακτικής διαχείρισης (όπως αναφέρουν οι Gebauer et al., 2017).

Το σύστημα διαχείρισης – μανάτζμεντ κατά τον Anderson (2005) περιλαμβάνει τη χρήση των κατάλληλων διαδικασιών οι οποίες φροντίζουν ώστε ένας οργανισμός να εκπληρώσει όλα όσα απαιτούνται για την επίτευξη των στόχων του. Ο Asif (2008) χαρακτηρίζει ως σύστημα διαχείρισης το σύνολο των στοιχείων μέσω των οποίων εξασφαλίζεται η απόδοση της διαχείρισης – μανάτζμεντ για να επιτευχθεί οικονομική κερδοφορία. Ο Patience (2008) διακρίνει τέσσερα χαρακτηριστικά στο σύστημα: πολιτική και στόχοι του μανάτζμεντ, ευθύνες του μανάτζμεντ, καθορισμός των διαδικασιών και διανομή και ανάλυση των δεδομένων. Στη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας η πλειοψηφία των επιχειρήσεων κατέχει πιστοποίηση σύμφωνα με διάφορα συστήματα διαχείρισης (π.χ. σύστημα διαχείρισης ποιότητας, σύστημα περιβαλλοντικής διαχείρισης, κ.ά.) ακόμα και με το συνδυασμό αυτών. Ωστόσο, όσον αφορά την καινοτομία υφίσταται πρόβλημα σχετικά με την ενσωμάτωσή της σε αυτά (όπως αναφέρουν οι Maier et al., 2015).

Οι επιχειρήσεις προσπαθούν να διαχειριστούν την καινοτομία εντός των οργανισμών βάσει διαίσθησης και ενστίκτου. Είναι εμφανές πως η διαχείριση των διαδικασιών της καινοτομίας αποτελεί πρόκληση για τους μανάτζερ. Η έλλειψη ενός

μεμονωμένου ή σύνθετου και ταυτόχρονα «διάφανου» μοντέλου διαχείρισης της καινοτομίας αποτελεί το σημαντικότερο πρόβλημα που καλούνται να αντιμετωπίσουν. Επιπροσθέτως, συχνά εντοπίζονται έλλειψη εμπειρογνομosύνης στον τομέα της καινοτομίας, αποτυχία στη ροή πληροφοριών, ανεπαρκής κατάρτιση και παροχή κινήτρων στους εργαζομένους, κ.λπ. Η αποτελεσματική διαχείριση των διαδικασιών καινοτομίας πρέπει να ανακαλύπτει τα τρωτά σημεία και να λαμβάνει μέτρα για την εξάλειψή τους. Οι Lendel και Varmus (2014) αναφέρουν τις ακόλουθες προτάσεις (όπως αναφέρουν οι Lendel, Hittmar & Siantova, 2015):

- Αναμόρφωση της εταιρικής στρατηγικής ώστε να περιλαμβάνει καινοτομίες προϊόντων και υπηρεσιών
- Κατανομή επαρκών πόρων (ανθρώπινων και οικονομικών) για την έρευνα και την καινοτομία
- Ανάπτυξη «διαφανούς» καταγραφής των καινοτόμων ιδεών και ενεργειών
- Δημιουργία ευνοϊκού κλίματος για την καινοτομία και την ανάπτυξη ιδεών
- Δημιουργία μηχανισμού επιλογής των καινοτομιών ώστε να αποφευχθεί η αντιγραφή και η απώλειά τους

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Η οικονομική κρίση και οι επιπτώσεις της στην καινοτομία και την επιχειρηματικότητα

4.1 Η οικονομική κρίση του 2008

Η γένεση της σημερινής οικονομικής ύφεσης έλαβε χώρα στις Η.Π.Α. στις αρχές της δεκαετίας του 2000. Κατά τη δεκαετία του '90 σημειώθηκε άνθηση στην οικονομία των Η.Π.Α. Έτσι, το Ομοσπονδιακό Αποθεματικό Ταμείο (Federal Reserve Fund) προχώρησε σε σταδιακή αύξηση των επιτοκίων ώστε να επιτύχει τον αποπληθωρισμό της άνηθης για να αποτρέψει μία πιθανή συρρίκνωση στην οικονομία. Ωστόσο, η επίθεση της 11^{ης} Σεπτεμβρίου, η οποία συνοδεύτηκε από την κατάρρευση του χρηματιστηρίου, σηματοδότησε την έναρξη της οικονομικής κρίσης. Ως εκ τούτου, το Ομοσπονδιακό Αποθεματικό Ταμείο αντικατέστησε την προηγούμενη οικονομική πολιτική με μείωση του επιτοκίου, το οποίο άγγιξε το 1%. Ως αποτέλεσμα, επηρεάστηκε και η νομισματική πολιτική της Ε.Ε., με την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ECB) να μειώνει τα επιτόκια στο 2%. Κατόπιν, λόγω αυτής της μείωσης, αυξήθηκε δραματικά η ζήτηση των δανείων υποθήκης. Οι Αμερικανοί επιχειρηματίες θέλοντας να ανταποκριθούν σε αυτή τη ζήτηση επένδυσαν σε έργα ακίνητης περιουσίας καθώς η άνοδος στις τιμές τους συνεπαγόταν και αύξηση του κέρδους. Έτσι, η αξία των ακινήτων συνέχισε να αυξάνεται. Οι επιχειρήσεις ακινήτων δανείζονταν με ευκολία χρήματα από τις τράπεζες, οι οποίες με τη σειρά τους έχοντας έλλειψη σε αποθέματα αποταμιεύσεων δανείστηκαν από το Ομοσπονδιακό Αποθεματικό Ταμείο, το οποίο συνέχισε να επεκτείνεται νομισματικά (Mursa, 2012).

Λόγω της μείωσης των επιτοκίων άρχισαν να λαμβάνουν στεγαστικά δάνεια άνθρωποι που υπό κανονικές συνθήκες δε θα είχαν τη δυνατότητα να το κάνουν, χωρίς να ελέγχεται η φερεγγυότητά τους και με το κράτος να εγγυάται την πληρωμή τους. Αυτά τα δάνεια επέφεραν την επονομαζόμενη κρίση υψηλού κινδύνου. Παράλληλα, η μείωση των επιτοκίων από το Ομοσπονδιακό Αποθεματικό Ταμείο και την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα είχαν ως σημαντική επίπτωση τη μείωση των τραπεζικών καταθέσεων, με το ποσοστό να φτάνει το 0%, καθώς οι άνθρωποι

ενθαρρύνονταν να δανείζονται, να καταναλώνουν και όχι να αποταμιεύουν. Οι επιχειρήσεις λόγω της υπερκατανάλωσης και της μαζικής ζήτησης αγαθών που επικρατούσε αναγκάστηκαν να επεκτείνουν την παραγωγική τους ικανότητα μέσω πρόσθετων δανείων. Έτσι, λόγω της ζήτησης, οι δείκτες μεγιστοποιούνταν. Ωστόσο, επρόκειτο για τεχνητή ζήτηση και συνεπώς τεχνητή αύξηση των δεικτών, οι οποίοι κατέρρευσαν στο δεύτερο μισό του 2007 (Mursa, 2012).

Το φαινόμενο του βιοπορισμού των ατόμων μέσω της χρήσης δανείων εξαιτίας της τεχνητής μείωσης των επιτοκίων επεκτάθηκε δραματικά με πολλές χώρες να βυθίζονται σε κρίση δημοσίου χρέους. Ειδικότερα, μέχρι το 2012 εντοπίστηκαν χρέη 16.000 δισεκατομμυρίων μεταξύ των χωρών της Ε.Ε. Συνεπώς, η νομισματική κρίση δημοσίου χρέους στην ευρωζώνη έθεσε σε κίνδυνο τη βιωσιμότητα του ενιαίου νομίσματος. Το συνολικό χρέος για τις χώρες του Οργανισμού για την Οικονομική Συνεργασία και Ανάπτυξη (Organization for Economic Co-operation and Development) σημείωσε αύξηση από 73,3% το 2007 του συνολικού Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος – ΑΕΠ¹ του ΟΟΣΑ (OECD) σε σχεδόν 106% το 2012. Το δημόσιο χρέος του κόσμου υπερέβη τα 45.000 δισεκατομμύρια και κατέστη μη βιώσιμο για πολλές χώρες μεταξύ των οποίων βρίσκεται και η Ελλάδα. Παρόμοια επίπεδα όμως, παρατηρήθηκαν και σε διαφορετικές περιφέρειες του κόσμου (Mursa, 2012).

Όταν το Ταμείο προχώρησε σε αύξηση των επιτοκίων οι τράπεζες και οι επιχειρήσεις βρέθηκαν σε δύσκολη θέση. Κατόπιν, η πτωτική τάση του χρηματιστηρίου προκάλεσε προβλήματα στις επιχειρήσεις που είχαν επενδύσει σε χαμηλά επιτόκια και λόγω των περιορισμένων διαθέσιμων πόρων δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν στην απαιτούμενη χρηματοδότηση των αρχικών επενδύσεων. Έτσι, η ανάγκη για πρόσθετα δάνεια επιβάρυνε το αυξανόμενο επιτόκιο. Κατ' αυτόν τον τρόπο προκλήθηκε η οικονομική κρίση. Τα εταιρικά κέρδη, οι τιμές των μετοχών, η κατανάλωση και η ζήτηση των ακινήτων άρχισαν να μειώνονται, ενώ αυξήθηκαν οι απολύσεις και το ποσοστό ανεργίας. Το τραπεζικό σύστημα είχε τεράστια χρέη και η χρεοκοπία ορισμένων τραπεζών έφερε τον πανικό και αποθάρρυνε σημαντικά τα

¹ Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ): η αξία της αγοράς των τελικών αγαθών και υπηρεσιών που παράγονται σε μία χώρα σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο (Abel, Bernanke & Croushore, 2010).

δάνεια δανειοδότησης. Έτσι, το σύστημα παραγωγής εισήλθε σε μια πραγματική οικονομική κρίση (Mursa, 2012).

Στις 15 Σεπτεμβρίου 2008 ήταν η στιγμή που η κρίση έγινε ευρέως αντιληπτή ύστερα από την ανακοίνωση της Lehman Brothers ότι επρόκειτο να εισέλθει σε πτώχευση. Κατόπιν, η μεγάλη ασφαλιστική εταιρεία American International Group (AIG) εισήλθε σε κρίση ρευστότητας ύστερα από την υποβάθμιση της πιστοληπτικής της ικανότητας. Τα προαναφερθέντα γεγονότα επηρέασαν πολλά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα παγκοσμίως, η αξία των οποίων σημείωσε πτώση. Μοναδικός τρόπος για να σωθούν από την πτώχευση ήταν τα κρατικά κεφάλαια. Οι τιμές των μετοχών υποχώρησαν και έτσι ξεκίνησε η κρίση (Block & Sandner, 2009).

Ο Jickling (2010) συγκεντρώνει τους εξής παράγοντες που έχουν εντοπιστεί ως αιτίες της κρίσης:

- Απερίσκεπτη παροχή στεγαστικών δανείων
- Τιμολόγηση οικισμών σε μη βιώσιμα επίπεδα
- Παγκόσμιες ανισορροπίες
- Τιτλοποίηση
- Έλλειψη διαφάνειας και λογοδοσίας στη χρηματοδότηση υποθηκών
- Οργανισμοί αξιολόγησης
- Λογιστική αξιολόγησης
- Απορρυθμιστική νομοθεσία
- Συστήματα Σκιάδους Τραπεζικής²
- Μη τραπεζικές διαδικασίες
- Χρηματοδότηση εκτός ισολογισμού
- Επιχορηγήσεις με υψηλό επιτόκιο από την κυβέρνηση
- Παράλειψη συστημάτων διαχείρισης κινδύνων
- Χρηματοοικονομική καινοτομία
- Πολυπλοκότητα
- Ανθρώπινη αδυναμία
- Κακά μοντέλα υπολογιστών
- Υπερβολική μόχλευση³

² Δραστηριότητες που σχετίζονται με τη διαμεσολάβηση πίστωσης και το μετασχηματισμό της ρευστότητας και της λήξης που διεκπεραιώνονται εκτός του ρυθμιζόμενου τραπεζικού συστήματος (European Central Bank, 2012).

- Χαλαρή ρύθμιση μόχλευσης
- Συμβάσεις αντιστάθμισης πιστωτικού κινδύνου (CDS)⁴
- Εξωχρηματιστηριακά παράγωγα
- Κατακερματισμένος κανονισμός
- Ανυπαρξία ρυθμιστή συστημικού κινδύνου
- Βραχυπρόθεσμα κίνητρα
- Κάλυψη/Εγγύηση κινδύνου (Tail risk)⁵
- Θεωρία Μαύρου Κύκνου⁶

(Jickling, 2010)

³ Πρόκειται για τη σχέση μεταξύ δανειακών κεφαλαίων και κεφαλαίων του ιδιοκτήτη στην κεφαλαιακή διάρθρωση μιας επιχείρησης. Περιλαμβάνει το χρέος, τα κοινά ίδια κεφάλαια και τα προνομιούχα ίδια κεφάλαια που χρησιμοποιούνται για τη χρηματοδότηση του συνολικού ενεργητικού, της λειτουργίας και της οικονομικής ανάπτυξης της επιχείρησης (Goel, Chadha & Sharma, 2015).

⁴ Αποτελούν μέσα που επιτρέπουν στους συμμετέχοντες στην αγορά να μεταφέρουν ή να αναδιανέμουν τον πιστωτικό κίνδυνο. Υπό κανονικές συνθήκες, μπορεί να αποτελέσει χρήσιμη πηγή πληροφοριών για την τιμή της πίστωσης. Ωστόσο, το μέγεθος της αγοράς CDS, σε συνδυασμό με τη διαρθρωτική αδιαφάνεια, τη συγκέντρωση και τη διασύνδεσή της, μπορεί να αποτελεί ένδειξη ότι η αγορά CDS δημιουργεί επίσης συστημικό κίνδυνο για τη σταθερότητα της χρηματοπιστωτικής αγοράς. Αναλυτικότερα, ένα CDS είναι μια «διμερής σύμβαση με ιδιωτική διαπραγμάτευση, στην οποία ένα μέρος A, συνήθως γνωστό ως αγοραστής προστασίας, καταβάλλει ένα τέλος ή ένα ασφάλιστρο σε άλλο B, που γενικά αναφέρεται ως πωλητής προστασίας, για να προστατεύσει τον εαυτό του από τη ζημία που μπορεί να προκληθεί λόγω της έκθεσής του ένα μεμονωμένο δάνειο ή ομολογία ως αποτέλεσμα απρόβλεπτης εξέλιξης. Αυτή η εξέλιξη είναι συνήθως γνωστή ως «πιστωτικό γεγονός», υποδεικνύοντας ότι το CDS που έχει γραφτεί δεν είναι σε θέση να πληρώσει τα χρέη της. Εάν συμβεί κάποιο πιστωτικό γεγονός, ο πωλητής προστασίας θα καταβάλει στον αγοραστή της σύμβασης πληρωμή» (Terzi & Uluçay, 2011).

⁵ Αποτελεί τεχνικά έναν κίνδυνο μετακίνησης της αξίας χαρτοφυλακίου τουλάχιστον τριών τυπικών αποκλίσεων από το μέσο όρο και είναι πιο πιθανό (συχνό) από το προβλεπόμενο από μια κανονική κατανομή (Akounidi & Haugh, 2010).

⁶ Μεταφορά που περιγράφει «ένα απίθανο γεγονός με τρία κύρια χαρακτηριστικά: είναι απρόβλεπτο, έχει τεράστιο αντίκτυπο και μετά από αυτό επινοούμε μια εξήγηση που το κάνει να φαίνεται λιγότερο τυχαίο και περισσότερο προβλέψιμο από ότι ήταν» (Taleb, 2007).

4.1.1 Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην καινοτομία

Σε περιόδους οικονομικής ύφεσης, οι επιχειρήσεις προσπαθούν να αντισταθούν στις δυσμενείς συνθήκες περιορίζοντας τις δαπάνες τους, συμπεριλαμβανομένων και των δαπανών για την καινοτομία. Τουναντίον, τέτοιου είδους κρίσεις μπορούν να αποτελέσουν έναυσμα για οικονομική αναδιάρθρωση (Archibugi, Filippetti & Frenz, 2012). Η οικονομική κρίση είχε αρνητικά αποτελέσματα στην καινοτομία των επιχειρήσεων, ωστόσο δεν επηρεάστηκαν όλες οι χώρες εξίσου το ίδιο. Ο αντίκτυπος της κρίσης στην καινοτομία ποίκιλε ανά χώρα. Κάποιες χώρες πλήγηκαν βαριά έχοντας ως αποτέλεσμα φθίνουσα πορεία για την καινοτομία. Οι περισσότερες όμως, έχοντας υποστεί το πρώτο σοκ συνέχισαν ενισχύοντας την καινοτομία. Τουναντίον, υπήρξαν και ορισμένες χώρες οι οποίες δεν επηρεάστηκαν καθόλου και εξακολούθησαν να αναπτύσσονται (OECD, 2012).

Ο ιδιωτικός τομέας κλήθηκε να αντιμετωπίσει τις εξής επιπτώσεις: μειωμένη ζήτηση, έλλειψη ρευστότητας, αβεβαιότητα, επιπτώσεις λόγω αλλαγών στην πολιτική καινοτομίας. Η μείωση στη ζήτηση και η αβεβαιότητα για τις μελλοντικές εξελίξεις επηρέασαν αρνητικά την καινοτομία. Επιπλέον, η οικονομική κρίση αύξησε δραματικά την ανεργία (με χαρακτηριστικά παραδείγματα την Ελλάδα, την Ουγγαρία, την Ιρλανδία και την Ισπανία) η οποία είχε αντίκτυπο στην καινοτομία καθώς οι εργαζόμενοι που κατέχουν τριτοβάθμια εκπαίδευση προσφέρουν πολύ σε αυτή. Επιπροσθέτως, το 2009 διαπιστώθηκε μείωση στις καταχωρίσεις προστασίας για τα διπλώματα ευρεσιτεχνίας, κυρίως στον Καναδά, τη Γερμανία και τις Η.Π.Α. Εξαιρεση αποτέλεσαν η Κίνα και η Κορέα οι οποίες συνέχισαν να αυξάνουν τις καταχωρίσεις τους (OECD, 2012).

Οι επιπτώσεις την ύφεσης παρουσίασαν διαφορές ως προς τη χώρα, τον τομέα, τις επιχειρήσεις και τους τύπους καινοτομίας. Ειδικότερα, η Ασία (συμπεριλαμβανομένης της Κορέας και της Κίνας) υπερίσχυσε στην καινοτομία έναντι των ανεπτυγμένων χωρών. Ο τομέας της αυτοκινητοβιομηχανίας φαίνεται να πλήγηκε σημαντικά, καθώς επίσης και οι οικονομικές καινοτομίες. Αναφορικά με τις καινοτόμες επιχειρήσεις, επικράτησαν όσες κατείχαν υψηλή τεχνολογία (OECD, 2012).

Ταυτόχρονα, μειώθηκαν και οι δαπάνες για την Έρευνα και την Ανάπτυξη, ενώ αντιθέτως ενισχύθηκαν σε ορισμένες χώρες όπου θεωρείται ότι η καινοτομία αυξάνει την αποτελεσματικότητα (OECD, 2012). Οι χώρες τις οποίες δεν άγγιξε η χρηματοοικονομική ύφεση είχαν δυναμική στον τομέα της E&A (π.χ. Γερμανία), ενώ οι χώρες που επηρεάστηκαν φαίνεται ότι διατήρησαν τη λειτουργία της E&A σχετικά ομαλή (π.χ. Αυστρία, Βέλγιο, Γαλλία, Ιρλανδία, Ιταλία και Ολλανδία) (Izsak, Markianidou, Lukach & Wastyn, 2013).

Η διαδικασία χρηματοδότησης της καινοτομίας κατέστη σχεδόν αδύνατη. Από στοιχεία 4.238 επιχειρήσεων στην Ευρώπη διαπιστώνεται ότι οι δαπάνες για την καινοτομία μειώθηκαν δραματικά από 26,7% σε 10,8%. Οι μεγάλες επιχειρήσεις χρησιμοποιώντας εσωτερικούς πόρους κατάφεραν να διατηρήσουν τις δαπάνες τους για την καινοτομία (OECD, 2012). Παράλληλα, το ποσοστό των επιχειρήσεων που αύξησε τις δαπάνες μειώθηκε από 40,2% σε 10,6%. Ταυτόχρονα, παρατηρείται ότι όλες οι χώρες πλην της Φινλανδίας σημείωσαν υψηλότερο ποσοστό στη μείωση των δαπανών και χαμηλότερο στην ενίσχυση των επενδύσεων (Filippetti & Archibugi, 2010). Σύμφωνα με τους Archibugi, Filippetti και Frenz (2012) το ποσοστό των επιχειρήσεων που στοχεύουν στην αύξηση των επενδύσεων μειώθηκε δραματικά από 38% σε 9%. Σύμφωνα με τους Izsak et al. (2013) ορισμένες χώρες, θεωρώντας την καινοτομία βασικό στοιχείο ανάκαμψης επένδυσαν σε αυτή και προσπάθησαν να διαφυλάξουν την καινοτομία από τις περικοπές των δαπανών. Μεταξύ αυτών των χωρών εντοπίζονται οι εξής: Αυστρία, Δανία, Εσθονία, Φινλανδία, Γαλλία, Γερμανία, Ιρλανδία, Λιθουανία, Ισπανία, Σουηδία και Ηνωμένο Βασίλειο. Αντιθέτως, άλλες χώρες όπως είναι οι Βουλγαρία, Κροατία, Ουγγαρία, Λετονία, Ρουμανία, Σλοβακία και Σλοβενία προτίμησαν να ενισχύσουν την χρηματοοικονομικές τους δραστηριότητες (Izsak et al., 2013).

Οι Filippetti και Archibugi (2010) διαχώρισαν τις χώρες σε τέσσερις κατηγορίες ανάλογα με την αντίδρασή τους στην κρίση ως προς την καινοτομία:

1. Οι αναδυόμενες χώρες: αύξησαν τις δαπάνες τους για καινοτομία περισσότερο από το μέσο όρο, παρότι δεν κατείχαν ισχυρό σύστημα καινοτομίας. Μεταξύ αυτών είναι τα νέα μέλη της Ε.Ε. (Ρουμανία, Βουλγαρία, Λιθουανία, Σλοβακία, Σλοβενία και Πολωνία).

2. Οι πρωτοπόροι: απαρτίζονται από χώρες με ηγετική θέση στην καινοτομία, είναι δηλαδή παραδοσιακοί «πρωταθλητές» καινοτομίας, οι οποίες εξακολούθησαν να αυξάνουν τις επενδύσεις τους στην καινοτομία. Πρόκειται για τη Σουηδία, την Ελβετία, τη Γερμανία και τη Φινλανδία.
3. Οι φθίνουσες χώρες: παρά το ισχυρό διεθνές σύστημα καινοτομίας που κατέχουν πραγματοποίησαν μικρή αύξηση στις δαπάνες για την καινοτομία κατά το διάστημα 2006-2008.
4. Οι χώρες που υστερούν: πρόκειται για χώρες που παρουσιάζουν ταυτόχρονα χαμηλές επιδόσεις καινοτομίας και μειωμένες δαπάνες. Το αξιοσημείωτο σε αυτήν την κατηγορία είναι ότι περιλαμβάνει τόσο νέα κράτη μέλη (Λετονία, Ουγγαρία) όσο και μεγάλες χώρες (Ισπανία, Ιταλία).

(Filippetti & Archibugi, 2010)

Οι Archibugi, Filippetti και Frenz (2012) ορμώμενοι από την οικονομική ύφεση του 2008 θέλησαν να εξετάσουν την αλληλεπίδραση που έχουν στις επιχειρήσεις τα δύο μοντέλα του Schumpeter - δημιουργική καταστροφή και τεχνολογική συσσώρευση- πριν, κατά τη διάρκεια και μετά από την κρίση. Ωστόσο, θα πρέπει να τονιστεί ότι στην πραγματικότητα δεν υφίσταται τέτοιου είδους διαχωρισμός των μοντέλων.

- Η δημιουργική καταστροφή εστιάζει στο ρόλο των επιχειρηματιών και την ικανότητα που διαθέτουν στο να μεταβάλλουν το οικονομικό τοπίο μέσω της ίδρυσης επιχειρήσεων. Χαρακτηρίζεται από χαμηλή συσσώρευση και υψηλές τεχνολογικές ευκαιρίες με χαμηλά εμπόδια εισόδου και ισχυρό ανταγωνισμό. Η έρευνα για την καινοτομία βασίζεται σε εσωτερικές πηγές. Η καινοτομία εδώ λειτουργεί ριζοσπαστικά.
- Η τεχνολογική συσσώρευση χαρακτηρίζεται από υψηλή συσσώρευση και μειωμένες τεχνολογικές ευκαιρίες με υψηλά εμπόδια εισόδου και χαμηλό ανταγωνισμό, επιτυγχάνοντας την καινοτομία βαθμιαία. Για το μοντέλο αυτό η καινοτομία αποτελεί βασικό στοιχείο του μάνατζμεντ που πραγματοποιείται ως ρουτίνα της επιχείρησης. Η έρευνα για την καινοτομία πραγματοποιείται ως ρουτίνα μέσω και της αλληλεπίδρασης με άλλους. Ακόμη, η καινοτομία πραγματοποιείται καθοδηγούμενη από προηγούμενες καινοτομίες.

(Archibugi, Filippetti & Frenz, 2012)

Οι μελετητές, πραγματοποιώντας την έρευνα με τη βοήθεια του Innobarometer, κατέληξαν στο ότι σε περιόδους οικονομικής ανάκαμψης κυριαρχεί το μοντέλο της τεχνολογικής συσσώρευσης, ενώ σε περιόδους κρίσης υπερέχει το μοντέλο της δημιουργικής καταστροφής. Ειδικότερα, πριν από την οικονομική κρίση, οι επιχειρήσεις που επενδύουν στην καινοτομία χαρακτηρίζονται από εδραίωση στην αγορά, πραγματοποίηση έρευνας τόσο στο εσωτερικό τους όσο και στο εξωτερικό περιβάλλον, εκμετάλλευση ισχυρών συνθηκών καταλληλότητας, αλληλεπίδραση με προμηθευτές και πελάτες. Εν αντιθέσει, οι λιγοστές επιχειρήσεις που ενισχύουν την επένδυση στην καινοτομία κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης, εμφανίζουν χαρακτηριστικά όπως μικρότερο μέγεθος, αναζήτηση ευκαιριών στην αγορά, μειωμένο ανταγωνισμό ως προς το κόστος και συνεργασία με άλλες επιχειρήσεις. Ακόμη, αυξημένη επένδυση για την καινοτομία υιοθετούν και οι νεοϊδρυθείσες επιχειρήσεις (Archibugi, Filippetti & Frenz, 2012).

Ο Schumpeter υποστήριξε σθεναρά ότι η «δημιουργική καταστροφή» αποτελεί διαδικασία η οποία μπορεί να είναι επίπονη για την επιχείρηση, ωστόσο μέσω της καταστροφής απορρίπτεται καθετί παλιό και αντικαθιστάται από πράγματα καινούργια και βελτιωμένα. Βάσει αυτής της θεώρησης, μπορεί κάποιος να ισχυριστεί ότι, η κρίση μπορεί να αποτελέσει ευκαιρία για την καινοτομία. Αντιθέτως, σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ, στην περίπτωση της κρίσης, η θεώρηση αυτή δεν επιβεβαιώνεται για την καινοτομία (OECD, 2012).

4.1.2 Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην επιχειρηματικότητα

Σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ (2009) από το δεύτερο μισό του 2008 εφαρμόστηκαν αυστηροί όροι σχετικά με τα κριτήρια για τη διάθεση επιχειρηματικών δανείων, εξαιτίας της αδυναμίας πρόσβασης στο κεφάλαιο, της ελλιπούς ρευστότητας, του ρίσκου για τις εγγυήσεις και της αβεβαιότητας για την εξέλιξη της κρίσης. Οι όροι αυτοί, είχαν ως συνέπεια την ελάττωση των χρηματοδοτούμενων από πιστώσεις επενδυτικών σχεδίων των επιχειρήσεων, την ενίσχυση των εγγυήσεων ασφάλειας από τις τράπεζες και την αύξηση του κόστους πίστωσης από τους ενδιαμέσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς. Κατόπιν, στα τέλη του 2008, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα ανακοίνωσε τη δραματική αύξηση στα τραπεζικά επιτόκια για μικρά δάνεια (OECD, 2009).

Οι Naudé και MacGee (2009) καταδεικνύουν τρεις πυλώνες επιρροής της κρίσης στην επιχειρηματικότητα, οι οποίοι ταυτόχρονα αποτρέπουν την απόφαση για ξεκίνημα επιχειρηματικής δραστηριότητας:

1. Περιορισμένες ευκαιρίες: η ύφεση που βιώνει η οικονομία τόσο στις Η.Π.Α. όσο και στην Ε.Ε. δυσχεραίνει την οικονομική ανάπτυξη και συνεπώς, είναι μεγαλύτερη η πιθανότητα σφαλμάτων για νεοσύστατες επιχειρήσεις. Βέβαια, η συνολική επίπτωση στην αυτοαπασχόληση δεν είναι δυνατό να προβλεφθεί με ακρίβεια. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η πρόσβαση γίνεται ευκολότερη καθώς ο ανταγωνισμός μειώνεται λόγω της ύφεσης. Ακόμη, ο παράγοντας των ευκαιριών εξαρτάται κατά ένα μεγάλο μέρος από το πόσο οι χώρες υποστηρίζουν την επιχειρηματικότητα π.χ. δάνεια, εκπαίδευση, μειωμένη φορολογία κ.τ.λ. και διευκολύνουν την πρόσβαση των νοικοκυριών σε αυτή.
2. Μειωμένες κρατικές δαπάνες για την εκπαίδευση και την κοινωνική ασφάλιση: χώρες οι οποίες δε διαθέτουν περιθώριο για δημοσιονομική επέκταση μειώνουν τα δημοσιονομικά τους ελλείμματα έχοντας ως αποτέλεσμα και τη μείωση των δαπανών. Η εκπαίδευση συμβάλλει θετικά στην επιχειρηματική δραστηριότητα, ενώ η κοινωνική ασφάλιση μειώνει τον επιχειρηματικό κίνδυνο. Συνεπώς, κράτη τα οποία διαθέτουν τα χρήματα για

τα παραπάνω υπερισχύουν επιχειρηματικά με αποτέλεσμα να δημιουργείται ανισότητα πλούτου μεταξύ των χωρών.

3. Περιορισμένη ρευστότητα: προκύπτει αφενός από τη μείωση της αξίας του πλούτου των νοικοκυριών και αφετέρου από τη μείωση της διάθεσης των τραπεζικών δανείων. Κατά συνέπεια, η πρόσβαση των δυνητικών αλλά και υφιστάμενων επιχειρηματιών σε κεφάλαια είναι πολύ περιορισμένη ώστε να δημιουργήσουν ή να διαχειριστούν μια επιχείρηση. Λόγω της έλλειψης ρευστότητας οι υφιστάμενες επιχειρήσεις αναγκάζονται να λειτουργούν σε χαμηλότερα επίπεδα κεφαλαίου από ότι είναι οικονομικά αποδοτικό. Ειδικότερα, οι επιχειρηματίες χρησιμοποιούν ως εξασφάλιση δανεισμού τα προσωπικά περιουσιακά τους στοιχεία, κάτι το οποίο με την έλευση της κρίσης κατέστη δύσκολο. Αυτό συνεπάγεται αδυναμία ίδρυσης επιχειρήσεων των νοικοκυριών με χαμηλό και μεσαίο εισόδημα, γεγονός που είναι δυνατό να οδηγήσει στην αύξηση της ανισότητας του πλούτου.

(Naudé & MacGee, 2009)

Ομοίως, οι Klapper και Love (2011) διεξήγαγαν έρευνα ανάμεσα σε 93 χώρες σχετικά με τον αντίκτυπο που έχει η οικονομική κρίση στην ίδρυση μιας νέας επιχείρησης. Κατά το διάστημα μεταξύ του 2004-2007 το ξεκίνημα μιας νέας επιχειρηματικής δραστηριότητας σημείωνε σταδιακή άνοδο, ωστόσο, ύστερα από την έλευση της κρίσης σημείωσε πτωτική τάση. Αρχικά, επηρεάστηκαν μόνο οι χώρες με υψηλό ή μεσαίο εισόδημα, αλλά με την πάροδο του χρόνου το ίδιο συνέβη και στις υπόλοιπες χώρες. Πράγματι, σε χώρες στις οποίες οι νεοσύστατες επιχειρήσεις είχαν μεγάλη εξάρτηση από τραπεζική χρηματοδότηση υπήρχε μεγαλύτερη δυσκολία, λόγω της πιστωτικής κρίσης. Έτσι, η έλλειψη χρηματοδότησης αποτελούσε σημαντικό φραγμό για τη δημιουργία νέων επιχειρήσεων. Από την έρευνα, αποδείχτηκε ότι οι χώρες με υψηλότερο κατά κεφαλήν ΑΕΠ σημείωσαν μεγαλύτερη μείωση στην επιχειρηματική δραστηριότητα. Ωστόσο, η χρηματοοικονομική ανάπτυξη μιας χώρας ασκεί μεγαλύτερη επιρροή στο σχηματισμό μιας καινούργιας επιχειρηματικής μονάδας απ' ότι το κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Τέλος, υπάρχει και ο παράγοντας «αναταραχή της κρίσης» (“crisis turbulence”) ο οποίος δείχνει το βαθμό της σοβαρότητας των επιπτώσεων της κρίσης στην εκάστοτε χώρα. Στη συγκεκριμένη έρευνα, επαληθεύεται η επιρροή του στη δημιουργία νέων επιχειρήσεων, ωστόσο, όχι

περισσότερο από τη χρηματοοικονομική ανάπτυξη μιας χώρας (Klapper & Love, 2011).

Στη διαθέσιμη βιβλιογραφία έχει δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στις επιπτώσεις που προκάλεσε η οικονομική ύφεση στις Μικρές και Μεσαίες Επιχειρήσεις (ΜΜΕ). Επομένως, κρίνεται σημαντική η αναφορά στην κατηγορία αυτή. Όπως υποστηρίζουν και οι Παραοικονομολογοί, Segarra και Li (2012) οι ΜΜΕ αποτελούν βασικό μέρος όλων των οικονομιών για την οικονομική ανάκαμψη, συνεπώς παρέχοντας στήριξη σε αυτές στηρίζεται παράλληλα και η οικονομία. Πράγματι, όπως επισημαίνει και ο ΟΟΣΑ (2009) οι ΜΜΕ καλύπτουν περισσότερο από το 99% όλων των επιχειρήσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ειδικότερα, στις περιοχές του ΟΟΣΑ, απασχολούν περισσότερο από το ήμισυ του εργατικού δυναμικού στον ιδιωτικό τομέα. Κατά συνέπεια, διαδραματίζουν βασικό ρόλο για την ανάκαμψη από την οικονομική ύφεση. Με την έλευση της κρίσης οι ΜΜΕ συνάντησαν προβλήματα όπως πτώση της ζήτησης των αγαθών και υπηρεσιών, καθυστερήσεις πληρωμών, αύξηση αφερεγγυότητας και πτώχευση. Επιπροσθέτως, οι τράπεζες περιόρισαν τη χορήγηση δανείων λόγω των προβλεπόμενων αδύναμων οικονομικών προοπτικών τους, το αυξημένο κόστος κεφαλαίου και τους περιορισμούς του ισολογισμού (OECD, 2009).

Όπως υποστηρίζουν πολλοί οικονομολόγοι η παρούσα κρίση είναι η σημαντικότερη ύφεση μετά από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Είναι ευρέως γνωστό πως βασικό ρόλο στην οικονομική ανάπτυξη και ευημερία ενός κράτους διαδραματίζει η επιχειρηματική δραστηριότητα. Γι' αυτό το λόγο, οι επιχειρηματίες αποτελούν καθοριστικά όργανα για τις επιδόσεις της επιχειρηματικότητας (Παραοικονομολογοί, Segarra & Li, 2012).

4.2 Η περίπτωση της Ελλάδας

Η Ελλάδα αποτελεί μία από τις χώρες οι οποίες επλήγησαν βαθύτατα από την κρίση. Στην πραγματικότητα όμως, η παρακμή στην οικονομική κατάσταση της χώρας είχε ξεκινήσει πολύ πριν από την ύφεση μέσω της οποίας ήρθε στην επιφάνεια. Πιο συγκεκριμένα, λανθασμένες πολιτικές που εφαρμόστηκαν τα τελευταία 25-30 χρόνια οδήγησαν την Ελλάδα στην κατάσταση που βρίσκεται σήμερα. Αυτές εντοπίζονται στην οικονομική ανεπάρκεια της κυβέρνησης, στο άδικο και στείρο φορολογικό σύστημα, στη μη βιώσιμη συνταξιοδότηση, στη χαμηλή ανταγωνιστική δύναμη, στις λαϊκιστικές πρακτικές των πολιτικών κομμάτων, στην οργάνωση και γενικότερα στα πολιτικά προβλήματα στην Ε.Ε. και την Ευρωζώνη (Ozturk & Sozdemir, 2015).

Η ελληνική κυβέρνηση δανειζόταν χρήματα από ξένα κράτη που έδινε στους πολίτες μέσω των μισθών, των συντάξεων κ.τ.λ. οι οποίοι βλέποντας αυξημένα τα εισοδήματά τους καταλάβαιναν περισσότερα (εισαγόμενα) αγαθά – και συνολικά η χώρα καταλάβαινε περισσότερο από ό,τι παράγαγε. Αυτό ενισχύεται από το αρνητικό εμπορικό ισοζύγιο που φανερώνει ότι η χώρα πραγματοποιούσε περισσότερες εισαγωγές απ’ ότι εξαγωγές. Κατά αυτόν τον τρόπο, η χώρα κατέστη περισσότερο χρεωμένη στους ξένους κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 2000, παρότι βρισκόταν ήδη σε χρέος και η Ευρωπαϊκή Ένωση τη χρηματοδοτούσε λιγότερο. Αυτό μπορεί να αποδοθεί στην αύξηση των επενδύσεων κατά τη δεκαετία του 2000 με χαρακτηριστικό παράδειγμα τη συμμετοχή της Ελλάδας στους Ολυμπιακούς Αγώνες. Ωστόσο, οφείλεται σχεδόν εξ’ ολοκλήρου στη μείωση των επιτοκίων που ενθάρρυνε τα καταναλωτικά δάνεια και έτσι οι πολίτες δεν αποταμίευαν. Παρ’ όλα αυτά, η αποταμίευσή τους επαρκούσε για τη χρηματοδότηση δανείων σε συμπολίτες τους και σε ιδιωτικές επιχειρήσεις αλλά όχι για την αγορά ομολόγων που εκδίδονταν από την κυβέρνηση. Έτσι, το ελληνικό κράτος έπρεπε να στηριχτεί στους ξένους. Λαμβάνοντας υπόψη όλα αυτά, ο δανεισμός της ελληνικής κυβέρνησης από τους ξένους και η έλλειψη αποταμιεύσεων οδήγησαν τη χώρα σε ένα μεγάλο εξωτερικό χρέος. Περισσότεροι λόγοι που συνέβαλαν σε αυτήν την κατάσταση είναι οι κάτωθι:

- Η φοροδιαφυγή η οποία δυσχεραίνει τα οικονομικά της κυβέρνησης και την ωθεί στη χαμηλή ποιότητα των δημόσιων υπηρεσιών

- Το μέγεθος του δημόσιου τομέα του οποίου ο μέσος όρος μισθού είναι υψηλότερος από το μέσο όρο της Ε.Ε. Ταυτόχρονα, ο ελληνικός δημόσιος τομέας χαρακτηρίζεται από διαφθορά.
- Το συνταξιοδοτικό σύστημα
- Η μη βιώσιμη αύξηση του εισοδήματος κατά τη δεκαετία του 2000 η οποία προήλθε από δανεισμό

(Meghir, Vayanos & Vettas, 2010)

Πριν από την κρίση, η Ελλάδα είχε ένα από τα υψηλότερα ποσοστά χρέους προς το ΑΕΠ της στην Ευρώπη. Μετά από το 2000 το ποσοστό ξεπέρασε το 160% του ΑΕΠ (πολύ παραπάνω από το κριτήριο του Μάαστριχτ⁷, 60% του ΑΕΠ). Έτσι, μειώθηκε η ανταγωνιστική δύναμη της χώρας. Ποσοστό μεγαλύτερο του 80% του ελληνικού χρέους αποδίδεται στους φορολογούμενους. Τα έσοδα της κυβέρνησης από τη φορολογία εντοπίζονταν διαρκώς χαμηλότερα από τα προσδοκώμενα και το εισόδημα του προϋπολογισμού χαμηλότερο του μέσου όρου της Ε.Ε. ενώ το έλλειμμα υψηλότερο του μέσου όρου. Επιπροσθέτως, το οφειλόμενο χρέος στους πιστωτές αυξήθηκε από 4,1% του ΑΕΠ (1990) σε 10,2% (2000) το οποίο χρησιμοποιήθηκε όχι για να αυξήσει την παραγωγική ικανότητα αλλά για τις εισαγωγές. Όπως έχει επισημανθεί και προηγουμένως, οι εξαγωγές της χώρας είναι πολύ λιγότερες από τις εισαγωγές, επομένως και η κατανάλωση υπερέχει της παραγωγής. Είναι σημαντικό να τονιστεί ότι το ισοζύγιο των συναλλαγών της χώρας το 2001 ήταν γύρω στα -29,3 δισεκατομμύρια δολάρια δηλαδή το -9,8% του ΑΕΠ (τριπλάσιο των κριτηρίων του Μάαστριχτ) (Ozturk & Sozdemir, 2015).

Τον Ιανουάριο του 2002 η Ελλάδα υιοθέτησε το ευρώ ως νόμισμά της. Η συμμετοχή της χώρας σε μια νομισματική ένωση με οικονομικά εύρωστες χώρες

⁷ Συνθήκη του Μάαστριχτ: κάθε χώρα της Ε.Ε. που επιθυμούσε να υιοθετήσει το ευρώ ως νόμισμά της θα έπρεπε να τηρεί τα εξής κριτήρια: α) το δημόσιο χρέος πρέπει να μην υπερβαίνει το 60% του ΑΕΠ και τα ελλείμματα του προϋπολογισμού να είναι μικρότερα από 3% του ΑΕΠ β) ένα κράτος μέλος έχει διατηρήσιμη επίδοση ως προς τις τιμές και ένα μέσο ποσοστό πληθωρισμού, που παρατηρείται κατά τη διάρκεια ενός έτους πριν από την εξέταση, το οποίο δεν υπερβαίνει κατά περισσότερο από 1,5% το ανώτερο των τριών καλύτερων επιδόσεων ανάμεσα στα Κράτη μέλη όσον αφορά τη σταθερότητα των τιμών γ) ένα κράτος μέλος πρέπει να διατηρεί τις ισοτιμίες του νομίσματος που προβλέπονται από τον Μηχανισμό Συναλλαγματικών Ισοτιμιών (ΜΣΙ) για δύο τουλάχιστον χρόνια πριν από την εξέταση δ) ένα κράτος μέλος πρέπει να διατηρεί τα μακροπρόθεσμα επιτόκια ώστε να μην υπερβαίνουν περισσότερο από δύο ποσοστιαίες μονάδες τα επιτόκια των τριών πιο αποδοτικών κρατών μελών όσον αφορά τη σταθερότητα των τιμών (Europa.eu).

σηματοδότησε την έναρξη μιας νέας εποχής οικονομικής άνθησης και χρηματοπιστωτικής σταθερότητας, καλύπτοντας τα οικονομικά προβλήματα της χώρας. Ωστόσο, η Ελλάδα δεν εκμεταλλεύτηκε την πρόσβαση στο φθηνό κεφάλαιο για να ενισχύσει την παραγωγική της ικανότητα και την ανταγωνιστική της δύναμη (Karagiannis & Kondreas, 2012).

Κατά το διάστημα 2000 – 2007 με ποσοστό αύξησης κατά μέσο όρο πάνω από 4% η Ελλάδα αποτελούσε μια από τις γρηγορότερα αναπτυσσόμενες οικονομίες της Ευρωζώνης (Ozturk & Sozdemir, 2015). Ωστόσο, κατά το διάστημα 2004 – 2006 η χώρα τέθηκε υπό την επίβλεψη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής καθώς το έλλειμμα του ελληνικού προϋπολογισμού είχε υπερβεί το όριο του 3% του ΑΕΠ του Συμφώνου Σταθερότητας και Ανάπτυξης. Ύστερα από αυτά τα μέτρα, το ελληνικό κράτος φάνηκε να έχει μειώσει το δημοσιονομικό της έλλειμμα από 7,2% του ΑΕΠ (2004) σε 2,6% του ΑΕΠ (2006). Παρ' όλα αυτά, ύστερα από αναθεώρηση των οικονομικών στοιχείων της χώρας, η πραγματική μείωση αποδείχθηκε ότι ήταν από 7,4% του ΑΕΠ (2004) σε 5,6% του ΑΕΠ (2006) (Karagiannis & Kondreas, 2012).

Από το 2007 και ύστερα, το ΑΕΠ της Ελλάδας συνέχισε να μειώνεται. Παράλληλα, οξύνθηκε η ανεργία με σημαντική αύξηση του ποσοστού από 7,6% (2008) σε 17,3% (2011). Τον Νοέμβριο του 2009, η Ελλάδα πραγματοποίησε αίτημα αναβολής δανείου εξάμηνης διάρκειας από την Dubai World που ανήκε στην κυβέρνηση του Εμιράτου του Κόλπου, γεγονός που προκάλεσε αναταραχή στις χρηματοπιστωτικές αγορές και δημιούργησε ανησυχία σχετικά με την οικονομική βιωσιμότητα της Ελλάδας εντός και εκτός συνόρων (Ozturk & Sozdemir, 2015).

Στα τέλη του 2009, το έλλειμμα του ελληνικού προϋπολογισμού έφτασε στο 15,8% του ΑΕΠ, το δημόσιο χρέος στα 300 δισεκατομμύρια ευρώ και ο δείκτης χρέους προς το ΑΕΠ στο 129,3%. Έτσι, οι οργανισμοί αξιολόγησης πιστοληπτικής ικανότητας Standard & Poor και Fitch υποβάθμισαν την πιστοληπτική ικανότητα της χώρας. Τον Απρίλιο του 2010, η Ελλάδα πραγματοποίησε αίτημα στην Ε.Ε. για να εξασφαλίσει πίστωση με «εύλογα» επιτόκια. Κατόπιν, επειδή εμφανίστηκε για πρώτη φορά ένα τέτοιο θέμα, ιδρύθηκε το Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (EFSF) και η Ε.Ε. σε συντονισμό με το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) ενέκρινε πίστωση για το ελληνικό κράτος (Karagiannis & Kondreas, 2012).

Αναλυτικότερα, το ελληνικό κοινοβούλιο, οι ηγέτες της Ευρωζώνης και το Εκτελεστικό Συμβούλιο του ΔΝΤ συμφώνησαν στην έγκριση τριετούς προγράμματος προσαρμογής ύψους 110 δισεκατομμυρίων ευρώ (80 δισεκατομμύρια από την Ε.Ε. και 30 δισεκατομμύρια από το ΔΝΤ) (Ozturk & Sozdemir, 2015), το οποίο θα βρισκόταν παράλληλα και υπό τον έλεγχο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας και του ΔΝΤ. Στο τριετές πρόγραμμα συγκαταλέγονταν μέτρα για τη μείωση των δημόσιων δαπανών, τη μείωση του μεγέθους του δημόσιου τομέα, το συνταξιοδοτικό σύστημα, το σύστημα υγειονομικής περίθαλψης, την καταστολή της φοροδιαφυγής και την ελευθέρωση των αγορών εργασίας και προϊόντων (Karagiannis & Kondreas, 2012). Βασικό πλαίσιο του προγράμματος αποτελούσε η αύξηση του Φ.Π.Α. η οποία εφαρμόστηκε στο πετρέλαιο, το αλκοόλ και τα τσιγάρα. Η Ελλάδα, με αυτή τη συμφωνία διασφάλισε να πραγματοποιήσει μείωση του δημοσιονομικού ελλείμματος στο 8,1% του ΑΕΠ για το 2010 και στο 3% του ΑΕΠ για το 2014 (Ozturk & Sozdemir, 2015).

Ο Κουρέτας (2012) (όπως αναφέρουν οι Ozturk & Sozdemir, 2015) αναφέρει ότι το υπόλοιπο του σχεδίου που δεν κατέστη επαρκές για την αποκατάσταση του χρέους ακολούθησε ένα δεύτερο σχέδιο ανάκαμψης έχοντας βασική προϋπόθεση την αναδιάρθρωση του χρέους ύψους 205 δισεκατομμυρίων δολαρίων στον ιδιωτικό τομέα και ταυτόχρονα την αυτοθυσία του δημόσιου τομέα. Το δεύτερο πρόγραμμα για την ανάκαμψη εγκρίθηκε στις 14 Μαρτίου 2012. Ακόμη, συμφωνήθηκε η πίστωση επιπλέον κεφαλαίων ύψους 130 δισεκατομμυρίων ευρώ (τα 28 δισεκατομμύρια προερχόμενα από το ΔΝΤ) μαζί με το ποσό που δεν είχε καταβληθεί στην περίοδο 2012 – 2014. Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Ένωση (2013) (όπως αναφέρουν οι Ozturk & Sozdemir, 2015) στόχος της ελληνικής κυβέρνησης είναι η μείωση του δημοσίου χρέους προς το ΑΕΠ της χώρας στο 124% έως το 2020 (Ozturk & Sozdemir, 2015).

4.2.1 Οι επιπτώσεις της κρίσης στην ελληνική καινοτομία

Σύμφωνα με τους Izsak et al. (2013) η πολιτική της Ελλάδας για την καινοτομία πριν από την κρίση στόχευε στην ισορροπία μεταξύ των δεσμεύσεων χρηματοδότησης της έρευνας με εκείνες που προωθούν την εκμετάλλευση των αποτελεσμάτων της έρευνας και τη δημιουργία μιας οικονομίας που βασίζεται στη γνώση. Για την υλοποίηση των ερευνητικών προγραμμάτων παρεχόταν στήριξη είτε από επιχειρήσεις είτε από συνεργασίες μεταξύ των επιχειρήσεων και δημόσιων φορέων. Ακόμη, η επιχειρηματικότητα αφορούσε κυρίως δράσεις δημιουργίας εταιριών έντασης γνώσης (spin-off), ιδιωτικά εκκολαπτήρια και δομές επιχειρηματικών κεφαλαίων. Η καινοτομία προαγόταν μέσω του προγράμματος «ΠΡΑΞΕ» με την παροχή κεφαλαίου εκκίνησης και επενδύσεις για την δημιουργία των spin-off. Στη συνέχεια, γίνεται αναφορά στον αντίκτυπο της κρίσης στην E&A και την καινοτομία ως προς τα εξής θέματα:

- Προϋπολογισμός για την καινοτομία: Η συμφωνία για τη διάσωση της Ελλάδας με την Τρόικα επέφερε δημοσιονομικές περικοπές και μείωση των διαθέσιμων κεφαλαίων για επενδύσεις σε σημαντικούς τομείς όπως είναι η έρευνα. Ακόμη, οι επιχειρήσεις αδυνατούσαν να εξασφαλίσουν τις εγγυήσεις που απαιτούνταν από τις τράπεζες για χρηματοδότηση δραστηριοτήτων E&A και καινοτομίας.
- Ανταγωνιστική έναντι θεσμικής χρηματοδότησης: η χρηματοδότηση των δραστηριοτήτων E&A και καινοτομίας προερχόταν κυρίως από ευρωπαϊκά κονδύλια. Λόγω της περιορισμένης συγχρηματοδότησης με εθνικά κονδύλια πραγματοποιήθηκαν κάποιες μειώσεις. Όμως, το 2009 έγιναν περαιτέρω μειώσεις στη θεσμική χρηματοδότηση λόγω περικοπών στους μισθούς των ερευνητών, της μείωσης διάφορων λειτουργικών δαπανών και της αναδιάρθρωσης του τομέα δημόσιας έρευνας.
- Διασπορά «μυαλών» - Brain drain: σύμφωνα με τον ΟΟΣΑ (2013) (όπως αναφέρουν οι Izsak et al., 2013) το 2011 αυξήθηκε το ποσοστό μετανάστευσης ατόμων νεαρής ηλικίας, υψηλού μορφωτικού επιπέδου με προσόντα σε σχέση με τα άτομα που παραμένουν.
- Απορρόφηση κεφαλαίων: στην Ελλάδα η απορρόφηση της χρηματοδότησης ήταν ανεπαρκής πριν ακόμα έρθει η ύφεση. Με την έλευση της κρίσης, η

μείωση στον προϋπολογισμό του Προγράμματος Δημοσίων Επενδύσεων είχε ως αποτέλεσμα τον περιορισμό του ποσοστού απορρόφησης των Διαρθρωτικών Κεφαλαίων (Structural Funds) τα οποία αποτελούν μοναδικό μέσο για τη χρηματοδότηση έργων Έρευνας, Τεχνολογικής Ανάπτυξης και Καινοτομίας (RTDI).

- **Μορφή χρηματοδότησης:** οι επιχορηγήσεις εξακολούθησαν να αποτελούν τον βασικό τρόπο υποστήριξης της E&A και της καινοτομίας. Ωστόσο, το 2011 θεσπίστηκε νέος νόμος για τις επενδύσεις ο οποίος μετατόπισε τη χρηματοδότηση σε επιδοτούμενα δάνεια, εγγυήσεις και φορολογικά κίνητρα, ο οποίος εφαρμόστηκε ως επί το πλείστον σε δραστηριότητες μη συμπεριλαμβανομένων της E&A και της καινοτομίας. Ακόμη, ο νέος νόμος περιελάμβανε την επιβολή υψηλότερων ανώτατων ορίων για τις επιδοτήσεις, την αποπληρωμή φόρων και την απόσβεση κεφαλαίου για τις καινοτόμες επιχειρήσεις. Αυτό αποδόθηκε στον περιορισμένο αντίκτυπο γενναιόδωρων επιδοτήσεων προηγούμενων νόμων. Οι τράπεζες αδυνατούσαν να διαθέσουν δάνεια για την E&A και την καινοτομία. Επιπροσθέτως, η παροχή φορολογικών κινήτρων για E&A και καινοτομία δεν έγινε αποδεκτή εξαιτίας της απώλειας που προκάλεσε στα έσοδα του κράτους από φόρους. Επίσης, άλλες μορφές χρηματοδότησης όπως είναι τα κουπόνια καινοτομίας δεν ευδοκίμησαν.
- **Θεματικός έναντι γενικού προσανατολισμού:** στη χώρα μας επικρατεί ως επί το πλείστον ο γενικός προσανατολισμός όσον αφορά τη χρηματοδότηση. Οι τομεακές πολιτικές υστερούν, με εξαίρεση την παροχή χρηματοδότησης συγκεκριμένων τομέων (π.χ. ανανεώσιμες πηγές ενέργειας, πράσινη οικονομία) και τεχνολογιών που λαμβάνονται ως εθνικές προτεραιότητες.
- **Έμφαση στην Τεχνολογία Πληροφοριών και Επικοινωνιών:** σκόπιμη θεωρήθηκε και η εστίαση και η προώθηση της Τεχνολογίας Πληροφοριών και Επικοινωνιών (ICT) για να ενισχυθεί η παραγωγικότητα της χώρας.

(Izsak et al., 2013)

4.2.2 Δείκτες επιχειρηματικότητας στην Ελλάδα κατά την περίοδο της κρίσης

Το Παγκόσμιο Παρατηρητήριο Επιχειρηματικότητας (Global Entrepreneurship Monitor, GEM) αποτελεί ένα από τα σπουδαιότερα ερευνητικά προγράμματα που προωθεί και αξιολογεί την επιχειρηματικότητα και τη σχέση της με την ανάπτυξη μιας χώρας παγκοσμίως. Στην Ελλάδα, το Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών (IOBE) αποτελεί τον ελληνικό εταίρο του GEM διεξάγοντας έρευνες στον ελληνικό χώρο οι οποίες εντάσσονται στο αναλυτικό πλαίσιο του GEM. Ο βασικότερος δείκτης μέτρησης της επιχειρηματικότητας για το GEM είναι ο δείκτης επιχειρηματικότητας αρχικών σταδίων, ο οποίος απαρτίζεται από τους επίδοξους επιχειρηματίες και από τους νέους επιχειρηματίες. Μαζί με την καθιερωμένη επιχειρηματικότητα (που απαρτίζεται από τις επιχειρήσεις που βρίσκονται σε λειτουργία τουλάχιστον τριάντισι χρόνια) συνιστούν τη συνολική επιχειρηματικότητα (IOBE, 2010).

Το 2008 οι επιπτώσεις της παγκόσμιας χρηματοοικονομικής κρίσης δεν είχαν γίνει εμφανείς στην Ελλάδα. Πράγματι, κατά τη διάρκεια του έτους η επιχειρηματικότητα αρχικών σταδίων εκτοξεύθηκε στο 9,9% φαινόμενο πρωτόγνωρο στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Κατά συνέπεια, οι Έλληνες στον απόηχο της έλευσης της κρίσης επέλεξαν την αυτοαπασχόληση. Ωστόσο, αυτή η επιλογή συνηθίζεται να υιοθετείται από χώρες χαμηλού επιπέδου ανάπτυξης. Παράλληλα, η επιχειρηματικότητα ανάγκης σημείωσε άνοδο, γεγονός που αποδόθηκε στο φόβο της αβεβαιότητας των ατόμων για τη θέση εργασίας τους. Αναλυτικότερα, οι καθιερωμένοι επιχειρηματίες κατείχαν πιο πεσιμιστική αντίληψη με τρεις στους τέσσερις να δηλώνουν πως συγκριτικά με το 2008 το 2009 θα ήταν πιο ριψοκίνδυνη η δημιουργία μιας επιχείρησης. Για τους επιχειρηματίες αρχικών σταδίων, η κατάσταση ήταν δυσμενής σχετικά με την ίδρυση μιας επιχείρησης (IOBE, 2010).

Το 2011, όταν πλέον είχε εκδηλωθεί έντονα η κρίση στην Ελλάδα, η επιχειρηματικότητα αρχικών σταδίων ανήλθε στο 8% καταλαμβάνοντας την τέταρτη θέση μεταξύ των πλούσιων χωρών του πλανήτη. Φαίνεται λοιπόν, ότι η κρίση προκάλεσε αύξηση της διακύμανσης καθώς πριν από την κρίση ο δείκτης κυμαινόταν μεταξύ του 6% - 8%. Αποκαλύπτεται έτσι, ότι οι Έλληνες στράφηκαν για ακόμα μια

φορά στην ίδρυση μικρών επιχειρήσεων. Ταυτόχρονα, η καθιερωμένη επιχειρηματικότητα σημείωσε το υψηλότερο ποσοστό παγκοσμίως 15,8%. Ως εκ τούτου, ο δείκτης της συνολικής επιχειρηματικότητας έφτασε το 23,4% ένα από τα υψηλότερα ποσοστά στις χώρες καινοτομίας. Παράλληλα όμως, η χώρα μας σημείωσε και ένα από τα υψηλότερα ποσοστά εγκατάλειψης της επιχειρηματικής δραστηριότητας ανερχόμενο στο 3%, δηλώνοντας ως κύρια αιτία την έλλειψη κερδοφορίας και όχι έλλειψη ρευστότητας όπως θα ήταν αναμενόμενο για μια χώρα εν μέσω κρίσης. Επιπροσθέτως, η κυριαρχία των μικρών επιχειρήσεων στη χώρα εξακολουθούσε να υφίσταται καταγράφοντας ένα από τα χαμηλότερα ποσοστά δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας. Επίσης, σε αντίθεση με τα προηγούμενα έτη, η επιχειρηματικότητα ευκαιρίας παρουσίασε φθίνουσα πορεία και ενισχύθηκε η επιχειρηματικότητα ανάγκης. Επιπλέον, η κρίση προκάλεσε μια πιο ισομερή κατανομή στην απασχόληση ανδρών και γυναικών, με τις γυναίκες να βρίσκονται στην έκτη θέση ανάμεσα στις χώρες καινοτομίας, με βασικό κίνητρο την επιχειρηματικότητα ανάγκης. Τέλος, παρουσιάστηκε επικράτηση των νεότερων ηλικιών (35-44) σε ένα νέο επιχειρηματικό εγχείρημα. Ωστόσο, για τους επιχειρηματίες αρχικών σταδίων σημειώθηκε δραματική αύξηση σχετικά με τις δυσκολίες ανάπτυξης μιας νέας επιχείρησης (IOBE 2013).

Το 2012, η επιχειρηματικότητα αρχικών σταδίων άγγιξε το 6,5% σε σχέση με το 8% του προηγούμενου έτους, μείωση η οποία αποδόθηκε στην ύφεση και το δυσμενές οικονομικό κλίμα, κατατάσσοντας έτσι την Ελλάδα στη 12^η θέση μεταξύ των χωρών καινοτομίας. Ακόμη, πάνω από το ένα τρίτο των νέων επιχειρηματιών προερχόταν από το ηλικιακό κλιμάκιο 25-34 ετών, πράγμα θετικό, αν και αποτελούσε απόρροια της μεγάλης ανεργίας στους νέους. Πρέπει επίσης να σχολιαστεί το γεγονός πως σημειώθηκε μεγάλη ανομοιομορφία μεταξύ των περιφερειών της χώρας (π.χ. 11,6% Κεντρική Μακεδονία – 1,7% Στερεά Ελλάδα). Παράλληλα, η καθιερωμένη επιχειρηματικότητα εξακολουθούσε να κατέχει την πρώτη θέση ανάμεσα στις χώρες καινοτομίας. Άξιο λόγου είναι το γεγονός πως η χώρα εξακολουθούσε να θεωρείται οικονομία μικροεπιχειρηματιών. Έτσι, η Ελλάδα κατείχε τη δεύτερη θέση στη συνολική επιχειρηματικότητα με οξύμωρο στοιχείο βέβαια την επικράτηση της καθιερωμένης επιχειρηματικότητας έναντι της επιχειρηματικότητας αρχικών σταδίων. Όμως, παρά την κρίση, η επιχειρηματικότητα εξακολουθούσε να θεωρείται καλή επιλογή σταδιοδρομίας με αύξηση του ποσοστού σε 64,4%. Σε ό, τι αφορά τους

προσωπικούς παράγοντες, επτά στους δέκα δήλωσαν το φόβο της αποτυχίας ως βασική αιτία για τη μη έναρξη ενός εγχειρήματος. Επιπλέον, οι προσδοκίες σχετικά με τη διάθεση εργασίας εξακολουθούσαν να είναι περιορισμένες (IOBE, 2014).

Το 2013, η επιχειρηματικότητα αρχικών σταδίων συνέχισε να φθίνει αγγίζοντας το 5,2%. Ωστόσο, παρότι το ποσοστό του φόβου της αποτυχίας ήταν το υψηλότερο ανάμεσα στις χώρες καινοτομίας η αντίληψη των επιχειρηματικών ευκαιριών σημείωνε ανοδική πορεία. Ταυτόχρονα, η καθιερωμένη επιχειρηματικότητα διατήρησε την πρώτη θέση, γεγονός που υποδηλώνει τη χαμηλή επιχειρηματική δυναμική της χώρας. Το ποσοστό εγκατάλειψης επιχειρηματικής δραστηριότητας αυξήθηκε ελαφρώς από 4,6% το 2012 σε 4,8% τοποθετώντας την Ελλάδα στην πρώτη θέση διακοπής-αναστολής δραστηριότητας μεταξύ των χωρών καινοτομίας. Ταυτόχρονα, εξακολούθησε να υπερτερεί η ανάγκη ως επιλογή έναντι της ευκαιρίας για ένα επιχειρηματικό ξεκίνημα. Ωστόσο, σημειώθηκε το υψηλότερο ποσοστό καινοτομικότητας (17,3%) εν μέσω κρίσης, το οποίο ήταν ακόμη χαμηλό. Κατά τη διάρκεια του έτους, ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκάλεσε η δυναμική της νεανικής επιχειρηματικότητας. Πιο αναλυτικά, οι νέοι στην Ελλάδα διαθέτουν οξυδέρκεια σχετικά με την ανακάλυψη επιχειρηματικών ευκαιριών και παρά την ανεργία ενεργοποιούνται από επιχειρηματικές ευκαιρίες και όχι από ανάγκη (IOBE, 2015).

Το 2014, η επιχειρηματικότητα αρχικών σταδίων έφτασε το 7,8% καταγράφοντας το υψηλότερο ποσοστό για τα έτη 2003-2014. Η διακύμανση αυτή αποδόθηκε στις αντικρουόμενες τάσεις μεταξύ του έντονου φόβου αποτυχίας και της ταυτόχρονης σταδιακής αύξησης των επιχειρηματικών ευκαιριών. Ομοίως με τα προηγούμενα έτη, κίνητρο επιχειρηματικής δραστηριοποίησης αποτέλεσε η ανάγκη και όχι η ευκαιρία, καταλαμβάνοντας στην κατάταξη χωρών καινοτομίας την πρώτη και την τελευταία θέση αντίστοιχα. Παράλληλα, το ποσοστό διακοπής-αναστολής επιχειρηματικών εγχειρημάτων μειώθηκε στο 2,8%, σηματοδοτώντας την έναρξη θωράκισης της επιχειρηματικότητας απέναντι στην κρίση. Αναφορικά με την καθιερωμένη επιχειρηματικότητα, ο δείκτης παρέμεινε από τους υψηλότερους με ποσοστό 12,8%, μαρτυρώντας την υπεροχή των μικρών (κυρίως οικογενειακών) επιχειρήσεων η οποία δεν αποδυναμώθηκε από την ύφεση. Εν συνεχεία, παρότι όλες οι χώρες καινοτομίας κατείχαν ως κίνητρο επιχειρηματικότητας την ευκαιρία, η καθιερωμένη επιχειρηματικότητα, αν και αρχικά ακολουθούσε αυτή την τάση,

μεταβλήθηκε με την έλευση της κρίσης. Το 2014, παρατηρήθηκε επίσης σημαντική πτώση στο εισόδημα των καθιερωμένων επιχειρηματιών, γεγονός που δικαιολογείται από την έλλειψη κερδοφορίας (IOBE 2016α).

Το 2015, η επιχειρηματικότητα αρχικών σταδίων μειώθηκε στο 6,7%. Η καθιερωμένη επιχειρηματικότητα από την άλλη, ξεπέρασε το 13%, καταλαμβάνοντας την πρώτη θέση στην Ευρώπη. Οι επιχειρηματίες που διέκοψαν-ανέστειλαν την επιχειρηματική τους δραστηριότητα έφτασαν το 3% πολύ παραπάνω από τις χώρες καινοτομίας (1,8%). Για μια ακόμη φορά, στα αρχικά στάδια επιχειρηματικότητας, η επιχειρηματικότητα ανάγκης με 22,3% κατέλαβε υψηλότερο ποσοστό από τις χώρες καινοτομίας (18,9%) ενώ η επιχειρηματικότητα ευκαιρίας με 34,4% κατέλαβε χαμηλότερο ποσοστό από τις χώρες καινοτομίας (52,2%). Όσον αφορά τη χρηματοδότηση, οι άτυποι επενδυτές ανήλθαν στο 3,5% (4,3% στις χώρες καινοτομίας). Σε ό, τι έχει να κάνει με το κλαδικό πλαίσιο, το 2015 αυξήθηκε δραματικά η ενασχόληση στον πρωτογενή τομέα, σημειώνοντας το υψηλότερο ποσοστό (12%) της Ευρώπης, ενώ ακολούθησε η μεταποίηση με 21,% ξεπερνώντας αυτό των χωρών καινοτομίας (19,4%). Αναφορικά με τη χρηματοδότηση, τα κεφάλαια έφτασαν τα 30.000 ευρώ – σχεδόν διπλάσια από το ευρωπαϊκό μέσο (16.400 ευρώ) και υψηλότερο ακόμα και από τις πλούσιες χώρες (24.000 ευρώ). Πηγές χρηματοδότησης αποτέλεσαν η δημόσια χρηματοδότηση (44% έναντι 24% στην Ευρώπη), η οικογένεια (35% έναντι 24% στις χώρες καινοτομίας). Ωστόσο, οι νέοι επιχειρηματίες αναγκάστηκαν να διαθέσουν τα τρία τέταρτα από τα ίδια τα κεφάλαια (αποταμίευση, οικογένεια, φίλοι) έναντι όμως αντίστοιχου περίπου ποσοστού με τις χώρες καινοτομίας (71%) (IOBE 2016β).

4.2.3 Αντίκτυπος της κρίσης στην επιχειρηματικότητα ανάλογα με το μέγεθος των επιχειρήσεων

Υπάρχει δυσαναλογία μεταξύ των μεγάλων και των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων σχετικά με τον αντίκτυπο που είχε η κρίση σε αυτές. Πιο συγκεκριμένα, οι μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις επλήγησαν σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από τις μεγάλες. Αυτό οφείλεται στα αδιάκοπα μέτρα λιτότητας για την ύφεση και στις αρνητικές τιμές του ΑΕΠ κατά το διάστημα 2008-2013. Η εκτεταμένη ύφεση που όξυνε την ανεργία στη χώρα επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τις μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις, οι οποίες καλύπτουν το μεγαλύτερο μέρος των επιχειρήσεων στην Ελλάδα. Οι τομείς που επηρεάστηκαν περισσότερο ήταν οι κατασκευές και η μεταποίηση. Στον κατασκευαστικό τομέα, τόσο οι μεγάλες όσο και οι μικρές επιχειρήσεις σημείωσαν μεγάλη μείωση στον αριθμό των εργαζομένων και προστιθέμενης αξίας, με τις δεύτερες να έχουν την μεγαλύτερη. Αυτό οφείλεται στην εξάλειψη μεγάλων δημοσίων συμβάσεων η οποία είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση των κατασκευαστικών έργων για τις μεγάλες επιχειρήσεις και τον αποκλεισμό των μικρών (European Commission, 2013).

Από την άλλη, οι μεγάλες επιχειρήσεις στράφηκαν σε έργα για το περιβάλλον και την ενέργεια ή έργα διαχείρισης-ανακύκλωσης αποβλήτων, σε αντίθεση με τις μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις οι οποίες απευθύνονταν στην ιδιωτική αγορά, η οποία υποχώρησε μετά το 2009. Παρόμοια συρρίκνωση των εργαζομένων και της προστιθέμενης αξίας σημειώθηκε και στον τομέα της μεταποίησης. Ο αρνητικός ρυθμός ανάπτυξης μπορεί να αποδοθεί στα μέτρα λιτότητας, κυρίως στην αύξηση των φόρων, καθώς και σε άλλα μέτρα όπως είναι οι μειωμένοι μισθοί και οι συντάξεις. Ως εκ τούτου, οι επιχειρήσεις κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν τη βαριά φορολογία και άλλες οικονομικές επιβαρύνσεις καθώς επίσης και τη μείωση της αγοραστικής δύναμης, καταστάσεις τις οποίες οι μεγάλες επιχειρήσεις είναι πιο εύκολο να διαχειριστούν (European Commission, 2013).

Απόρροια της κρίσης ήταν επίσης μια νέα μορφή «αναδιάρθρωσης», κατά την οποία 1.500-2.000 μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις μετέφεραν τις δραστηριότητές τους σε γειτονικές χώρες (π.χ. Κύπρος, Τουρκία, Ρουμανία) στοχεύοντας στη μείωση του κόστους εργασίας και στην ανίχνευση νέων αγορών. Τέλος, η χρηματοδότηση

των μικρών και μεσαίων επιχειρήσεων περιορίστηκε αφενός λόγω αδυναμίας αντίστασης ορισμένων μέσων χρηματοδότησης στην κρίση και αφετέρου λόγω της μειωμένης πρόσβασης σε δάνεια και πιστώσεις (European Commission, 2013).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Η καινοτομία ως όχημα για την επιχειρηματικότητα σε περιόδους κρίσης

5.1 Καινοτομία: το μέσο ανάκαμψης από την κρίση

Η καινοτομία αποτελεί φαινόμενο εγγενές για το ανθρώπινο είδος (Sanchez, 2010 ; Galindo & Mendez-Picazo, 2013). Από τα αρχαία χρόνια, οι πολίτες προσπαθούσαν να βρουν τρόπους και μέσα ώστε να κάνουν ευκολότερη τη διαβίωσή τους, την πραγματοποίηση διαφόρων έργων και τη μεταφορά ατόμων και προϊόντων (Galindo & Mendez-Picazo, 2013). Είναι ιστορικά αποδεδειγμένο λοιπόν, ότι οι άνθρωποι αναζητούν νέους και πρωτότυπους τρόπους για να ανταπεξέλθουν στις προκλήσεις της ζωής και να εκμεταλλευτούν τις αναδυόμενες ευκαιρίες. Ως εκ τούτου, προκλήθηκαν σημαντικές επιστημονικές επαναστάσεις (Sanchez, 2010). Σύμφωνα με τον Ali (2014) η καινοτομία έχει τη μεγαλύτερη σημασία στην ιστορία της οικονομίας. Είναι ο θεμελιωτής της οικονομικής και βιομηχανικής ανάπτυξης και ως εκ τούτου της ανθρώπινης ευμάρειας. Είναι υπεύθυνη για τη βελτίωση της ποιότητας και της παραγωγικότητας των βιομηχανιών. Συνεπώς, αποτελεί απαραίτητο εφόδιο για την ευζωία (Ali, 2014).

Όταν οι κλασσικοί οικονομολόγοι έκαναν λόγο για τη συμπεριφορά στην αγορά και για τις μηχανικές εξελίξεις, αναφέρονταν παράλληλα και στην καινοτομία, υποστηρίζοντας ότι αποτελεί θεμελιώδες εργαλείο για την άνθηση των οικονομιών. Σύμφωνα με την παραδοσιακή φιλοσοφία, η επιχειρηματικότητα δίνει ώθηση στην καινοτομία και οι καινοτομίες δίνουν ώθηση στην οικονομική ανάπτυξη. Βάσει αυτής της κυκλικής διαδικασίας, υποστηρίζεται ακόμη ότι η επιτευχθείσα οικονομική ανάπτυξη θα δώσει με τη σειρά της περισσότερη ώθηση στην καινοτομία και η καινοτομία στην επιχειρηματικότητα. Ομοίως, οι σύγχρονες οικονομικές αναλύσεις επιβεβαιώνουν την αξία της καινοτομίας, η οποία μπορεί να εκμεταλλευτεί στο έπακρο την παγκοσμιοποίηση που εξελίσσεται στη σύγχρονη εποχή και να σημειώσει υψηλά επίπεδα επιτυχίας (Galindo & Mendez-Picazo, 2013).

Σημαντική προσθήκη στη σχέση καινοτομίας-οικονομικής ανάπτυξης είναι το πρότυπο του Schumpeter, ο οποίος τονίζει το ρόλο των επιχειρήσεων και των

επιχειρηματιών. Το πρότυπο αυτό περιλαμβάνει τρεις κύριες ιδέες (όπως αναφέρουν οι Aghion & Akcigit, 2015):

1. Η αέναη ανάπτυξη είναι αποτέλεσμα της καινοτομίας
2. Η καινοτομία υποβοηθά το κράτος ως συν-επενδυτής στην οικονομία της γνώσης
3. «Δημιουργική καταστροφή»: σύμφωνα με τον Schumpeter (όπως αναφέρουν οι Pece Simona & Salisteanu, 2015) η καινοτομία με την έννοια της «δημιουργικής καταστροφής» προβάλλεται ως το μέσο που ανανεώνει παλιές πρακτικές και τεχνολογίες, προκαλώντας θετικό αποτέλεσμα στην εξέλιξη του κύκλου εργασιών.

Σύμφωνα με τους Hausman & Johnston, (2014) η καινοτομία συντελεί σε μια εύρωστη οικονομία με ποικίλους τρόπους. Αρχικά, δημιουργεί θέσεις εργασίας και μέσω του εισοδήματος που λαμβάνουν οι εργαζόμενοι καταναλώνουν προϊόντα και εξοφλούν τους φόρους τους, με αποτέλεσμα να ενισχύεται η οικονομία. Επιπροσθέτως, τα καινοτόμα προϊόντα αποπλίζουν το κράτος με εθνική ασφάλεια και βελτιώνουν το επίπεδο διαβίωσης (Hausman & Johnston, 2014). Ειδικότερα, οι ίδιοι μελέτησαν τον αντίκτυπο που έχει η καινοτομία στην οικονομία μιας χώρας σε συνάρτηση με την παγκόσμια οικονομική κρίση, υπογραμμίζοντας τα παρακάτω:

- ✓ Η καινοτομία είναι υπεύθυνη για τη δημιουργία θέσεων εργασίας
- ✓ Η καινοτομία συμβάλλει στην κερδοφορία μέσω αυξημένων καταναλωτικών δαπανών και μειωμένου ανταγωνισμού
- ✓ Η αδιάσπαστη καινοτομία οδηγεί σε οικονομική ανάπτυξη
- ✓ Υπό συνθήκες οικονομικής ύφεσης η καινοτομία επωφελείται ως μέσο ανάκαμψης από τους υφιστάμενους παράγοντες

(Hausman & Johnston, 2014)

Οι Hasan και Tucci (2010) στην αναζήτηση της ύπαρξης σύνδεσης μεταξύ της καινοτομίας με την οικονομική ανάπτυξη, λαμβάνοντας υπόψη παγκόσμια στοιχεία επιβεβαιώνουν ότι η εφευρετική δραστηριότητα συνάδει με ένα θετικό οικονομικό κλίμα. Πιο συγκεκριμένα, οι χώρες οι οποίες καταχωρούν περισσότερα διπλώματα ευρεσιτεχνίας σημειώνουν και τα υψηλότερα ποσοστά ανάπτυξης (Hasan & Tucci, 2010). Σύμφωνα με τους Pece, Simona και Salisteanu (2015) οι επενδύσεις στην

καινοτομία, την τεχνολογία και την Έρευνα και την Ανάπτυξη είναι προαπαιτούμενα για τη διασφάλιση της ανταγωνιστικότητας και της προόδου, οι οποίες οδηγούν σε άνθηση της οικονομίας. Σε έρευνα που διεξήγαγαν, κατέληξαν και αυτοί στο συμπέρασμα ότι υπάρχει θετική σχέση ανάμεσα στην οικονομική ανάπτυξη και την καινοτομία (Pece, Simona & Salisteanu, 2015).

Σύμφωνα με τους Pradhan, Arvin, Bahmani και Bennett (2017) η καινοτομία προκαλεί αύξηση της οριακής παραγωγικότητας, η οποία συντελεί στο ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης με την πάροδο του χρόνου. Ύστερα από έρευνα που πραγματοποίησαν στις χώρες του ΟΟΣΑ καταλήγουν στο εξής συμπέρασμα: η καινοτομία συνδέεται μακροπρόθεσμα με την κατά κεφαλήν οικονομική ανάπτυξη, τις άμεσες ξένες επενδύσεις, τις δαπάνες κατανάλωσης του δημοσίου, το άνοιγμα του εμπορίου, τον ακαθάριστο σχηματισμό κεφαλαίου και την Τεχνολογία Πληροφοριών και Επικοινωνιών, παράγοντες οι οποίοι συντελούν στην οικονομική ανάπτυξη. Ακόμη, η καινοτομία και η οικονομική ανάπτυξη έχουν αμφίδρομη σχέση κατά την οποία, η ενίσχυση της μίας έχει θετικά αποτελέσματα στην άλλη και ούτω καθεξής. Ως εκ τούτου, εάν εφαρμοστούν πολιτικές οι οποίες παροτρύνουν είτε τη μία είτε την άλλη, θα δημιουργήσουν έναν αυτό-διαϊωνιζόμενο κύκλο ευημερίας για τις χώρες του ΟΟΣΑ (Pradhan, Arvin, Bahmani & Bennett, 2017).

Κατά το διάστημα 2009-2014 όπως αναφέρουν οι Colino, Benito-Osorio, και Rueda Armengot (2014) η αύξηση στην παραγωγικότητα της εργασίας στις οικονομίες της Νότιας Ευρώπης αποδίδεται στην εξέλιξη της Παραγωγικότητας Συνολικού Παράγοντα (Total Factor Productivity, TFP⁸) που συνδέεται ως επί το πλείστον με την καινοτομία και την τεχνική πρόοδο. Ακόμη, αναφέρουν πως η Ισπανία, η Ιταλία και η Ελλάδα επωφελήθηκαν από την υιοθέτηση τεχνολογίας προερχόμενης από τις πιο καινοτόμες χώρες του κόσμου. Έτσι, οι χώρες που ενσωματώνουν τον ανταγωνισμό, την τεχνολογική διαδικασία και την καινοτομία στις οικονομικές πολιτικές τους προάγουν την ανάπτυξη (Colino, Benito-Osorio & Rueda Armengot, 2014).

⁸ Ορίζεται ως το τμήμα της παραγωγής που δεν εξηγείται από την ποσότητα των εισροών που χρησιμοποιούνται στην παραγωγή. Η αξία του αντιπροσωπεύει πόσο αποτελεσματικά και έντονα χρησιμοποιούνται οι εισροές στην παραγωγή. Πολλές μελέτες που χρησιμοποιούν στοιχεία μακροοικονομικού επιπέδου έχουν δείξει ότι οι διαφορές στα πρότυπα ανάπτυξης των χωρών και τα επίπεδα εισοδήματος συνδέονται με τις διαφορές στα επίπεδα παραγωγικότητάς τους (Şeker & Saliola, 2018).

Επιπροσθέτως, οι Galindo και Mendez-Picazo (2013) επιβεβαιώνουν μετά από έρευνα ότι, η καινοτομία έχει θετικά αποτελέσματα τόσο στην οικονομική εξέλιξη όσο και στην επιχειρηματικότητα. Ακόμη, υπογραμμίζουν τη σημασία του ρόλου του επιχειρηματία, ο οποίος αποτελεί το φορέα που εισάγει τις νέες τεχνολογίες στην επιχείρηση. Αναλυτικότερα, η καινοτομία χαρίζει στις επιχειρήσεις αυξημένα κέρδη και συνεπώς, οι επιχειρηματίες ενθαρρύνονται και εισάγουν νέες καινοτομίες αυξάνοντας έτσι τη δραστηριότητα των επιχειρήσεων, έχοντας ως επακόλουθο την ανάπτυξη της οικονομίας (Galindo & Mendez-Picazo, 2013).

Οι οικονομικές επιδιώξεις τόσο των ατόμων όσο και των επιχειρήσεων έχουν ενισχυθεί μέσω της καινοτομίας μέσω της επέκτασης της πραγματοποίησης αμοιβαίων επωφελών ανταλλαγών αγαθών και υπηρεσιών. Η είσοδος νέων καινοτόμων προϊόντων και η διευκόλυνση της διαμεσολάβησης βοηθούν την επέκταση στις χρηματοπιστωτικές αγορές, έτσι η καινοτομία προάγει την οικονομική πρόοδο. Η χρηματοοικονομική καινοτομία είναι υπεύθυνη για τον εκσυγχρονισμό του χρηματοπιστωτικού τομέα που οδηγεί στην ανοικοδόμηση των χρηματοπιστωτικών θεσμών, μέσων, πρακτικών και αγορών. Ακόμη, η χρηματοοικονομική καινοτομία προάγει την εξοικονόμηση των πόρων και την παραγωγική τους εκμετάλλευση. Επίσης, προάγει την τεχνολογική εξέλιξη. Συνεπώς, η χρηματοοικονομική καινοτομία ενισχύει τη χρηματοδότηση, μειώνει το κόστος κεφαλαίου, οδηγεί σε μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα και παρέχει οφέλη τόσο για τις επενδύσεις των επιχειρήσεων όσο και για την κατανάλωση των νοικοκυριών (Sanchez, 2010).

Η καινοτομία βελτιώνει την οικονομία, προσφέρει ανταγωνιστικό πλεονέκτημα και συμβάλλει στην κοινωνική ευημερία. Οι κοινωνίες οι οποίες εκμεταλλεύονται τα προικισμένα με καινοτόμες ιδέες άτομα κυριαρχούν έναντι αυτών που ακολουθούν άλλες τακτικές. Οι κοινωνίες αυτές οι οποίες αδυνατούν να καλλιεργήσουν και να προβάλλουν την καινοτομία βάζουν σε κίνδυνο την εθνική τους ασφάλεια και υπονομεύουν το επίπεδο διαβίωσης. Από αυτό γίνεται αντιληπτό ότι η καινοτομία δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται μόνο ως ένα τεχνολογικό ζήτημα, αλλά ως κοινωνικός παράγοντας ευμάρειας (Ali, 2014).

5.2 Επιδιώξεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την καινοτομία και την επιχειρηματικότητα

Η επιτροπή των ευρωπαϊκών κοινοτήτων συνέταξε το 2003 στις Βρυξέλλες την Πράσινη Βίβλο για την Επιχειρηματικότητα στην Ευρώπη αναφέροντας τη σημασία ώθησης της επιχειρηματικότητας στην Ευρώπη. Ειδικότερα, η επιχειρηματικότητα συμβάλλει σημαντικά στη δημιουργία θέσεων εργασίας και στην ανάπτυξη, αυξάνει την ανταγωνιστικότητα η οποία έχει ως αποτέλεσμα και την αύξηση της παραγωγικότητας, προσφέρει επαγγελματική ικανοποίηση και αυτοπραγμάτωση στα άτομα και προσφέρει στην κοινωνία τόσο σε οικονομικά όσο και σε κοινωνικά ζητήματα. Ωστόσο, οι επιχειρηματίες στο εγχείρημα της δημιουργίας μιας νέας επιχείρησης συναντούν εμπόδια, όπως είναι ο σύνθετος χαρακτήρας των διοικητικών διαδικασιών – γραφειοκρατία, η έλλειψη χρηματοδότησης, ο φόβος πτώχευσης και απώλειας της προσωπικής περιουσίας, η ανεπαρκής εκπροσώπηση ορισμένων ομάδων, η φορολογία, η έλλειψη ειδικοτήτων καθώς επίσης και ειδικών γνώσεων. Με στόχο λοιπόν να αποφευχθούν αυτοί οι φραγμοί είναι σημαντικός ο προσδιορισμός μιας πολιτικής για την επιχειρηματικότητα στην Ευρώπη. Έτσι, η Ε.Ε. έθεσε τους εξής πυλώνες δράσης:

1. Άρση των φραγμών στη δημιουργία των επιχειρήσεων μέσω της εφαρμογής από τις κυβερνήσεις των δεικτών που έχουν καθοριστεί από την Ε.Ε., την αποτελεσματικότερη ενημέρωση του κοινού, το προβάδισμα στις μικρές επιχειρήσεις, τη στήριξη στους δυνητικούς επιχειρηματίες και τη δημιουργία ενός δικτύου συνεργασίας και ομάδων επιχειρήσεων.
2. Εξισορρόπηση κινδύνων και ανταμοιβών σε επίπεδο επιχειρηματικότητας μέσω της επιβράβευσης της ανάληψης κινδύνων από τους επιχειρηματίες, της ελάφρυνσης στη φορολογία και την κατάργηση ορισμένων φραγμών σε περίπτωση πτώχευσης.
3. Προώθηση της επιχειρηματικότητας στην κοινωνία μέσω της κατάλληλης εκπαίδευσης των νέων από τους εκπαιδευτές υποβοηθούμενη από ενημερωτικές εκστρατείες με στόχο ανάπτυξη επιχειρηματικού πνεύματος και δεξιοτήτων.

(Πράσινη Βίβλος για την επιχειρηματικότητα στην Ευρώπη, 2003)

Για την τρέχουσα χρονική περίοδο η Ευρωπαϊκή Ένωση στοχεύει στην τόνωση του ανταγωνισμού μεταξύ των επιχειρήσεων στον κλάδο της βιομηχανίας. Ακόμη, δείχνει ενδιαφέρον για την αύξηση της απασχόλησης και την ανάκαμψη της οικονομίας, μέσω ενός θετικού επιχειρηματικού κλίματος, δίνοντας έμφαση στις μικρές επιχειρήσεις και τη μεταποιητική βιομηχανία. Οι βασικές γραμμές της Ε.Ε. περιλαμβάνουν τόσο την ενίσχυση της βιομηχανικής ανταγωνιστικότητας όσο και την ενίσχυση της επιχειρηματικότητας και της καινοτομίας, οι οποίες αποτελούν το μέσο που θα οδηγήσει στην ακμή της οικονομίας της Ευρώπης. Στο πλαίσιο αυτό, η Ε.Ε. τονίζει την ιδιαίτερη επιρροή που ασκεί η παγκοσμιοποίηση και ο αυξανόμενος ανταγωνισμός από τις αναπτυσσόμενες οικονομίες στην οικονομική ευημερία της Ε.Ε. και των κρατών μελών της και επισημαίνει ότι οι οικονομίες εξαρτώνται από την ανάπτυξη και την ισχυροποίηση της βιομηχανίας και όχι μόνο από τις υπηρεσίες και τις τράπεζες. Συνεπώς η Ε.Ε. μέχρι το 2020 επιθυμεί να έχει πραγματοποιήσει τα παρακάτω σχετικά με τη βιομηχανία και την καινοτομία (Ευρωπαϊκή Ένωση, 2016α):

- Να ενδυναμώσει τη βάση της βιομηχανίας και να συμβάλλει στη μετατροπή της σε μια οικονομία χαμηλών ανθρακούχων εκπομπών
- Να προάγει την καινοτομία αναπτύσσοντας νέες πηγές ενίσχυσης της οικονομίας
- Να εμπνεύσει τις μικρές επιχειρήσεις και να προάγει το επιχειρηματικό πνεύμα
- Να εξασφαλίσει μια αγορά αγαθών σε επίπεδο Ε.Ε.
- Να αποτελέσει αρωγό στην παρουσία της Ευρώπης στο διάστημα

(Ευρωπαϊκή Ένωση, 2016α)

Όσον αφορά την επιχειρηματικότητα, η Ευρωπαϊκή Ένωση καταδεικνύει την ιδιαίτερη σημασία που έχουν οι μικρές επιχειρήσεις για την οικονομία και τη διατήρηση και ενίσχυση της επιχειρηματικότητας στο εσωτερικό της κοινής αγοράς. Πιο συγκεκριμένα, στην Ευρώπη μέχρι σήμερα λειτουργούν 23 εκατομμύρια μικρές επιχειρήσεις (ΜΜΕ) οι οποίες απαρτίζουν το 99% των επιχειρήσεων στο σύνολό τους, το 67% των απασχολούμενων θέσεων εργασίας, και το 85% νέων θέσεων εργασίας. Λαμβάνοντας υπ' όψιν τα παραπάνω, η Ε.Ε. επιθυμεί να εξασφαλίσει θετικό επιχειρηματικό κλίμα με την διάθεση ευκολότερης πρόσβασης των μικρών επιχειρήσεων στη χρηματοδότηση και στις αγορές (Ευρωπαϊκή Ένωση, 2016α).

Κεντρική θέση στην πολιτική αυτή διαδραματίζει η έρευνα και η καινοτομία, η οποία αποτελεί τον πυρήνα της στρατηγικής της Ε.Ε. ως μέσο ενίσχυσης της ανάπτυξης και της απασχόλησης. Ειδικότερα, στο πλαίσιο της Ε.Ε. μεταξύ των κρατών μελών επικρατεί παρότρυνση της επένδυσης του 3% του ΑΕΠ στην Έρευνα και Ανάπτυξη έως το 2020 (1% δημόσια χρηματοδότηση, 2% ιδιωτικές επενδύσεις). Με βάση τα παραπάνω, αναμένεται το άνοιγμα 3,7 εκατομμυρίων θέσεων εργασίας και η ταυτόχρονη άνοδος του ΑΕΠ της Ε.Ε. κατά 800 περίπου δισεκατομμύρια ευρώ. Ακόμη, μέσω της ενέργειας «Ένωση της Καινοτομίας» η Ε.Ε. αποσκοπεί στη συνεργασία με τρίτες χώρες, με στόχο την καταπολέμηση μειζόνων θεμάτων της εποχής (π.χ. ενέργεια, επισιτιστική ασφάλεια, κλιματική αλλαγή, γήρανση του πληθυσμού). Για να καταστεί δυνατό αυτό, κρίνεται απαραίτητη η παρέμβαση του δημοσίου ώστε να καταστεί δυνατή η αντιμετώπιση των εμποδίων που εμποδίζουν την πραγματοποίηση καινοτομιών (π.χ. έλλειψη χρηματοδότησης, έλλειψη ερευνητικών προγραμμάτων και αγορών, συγκρατημένος αριθμός δημόσιων διαγωνισμών καινοτομίας, χρονοτριβή στην καθιέρωση προτύπων) (Ευρωπαϊκή Ένωση, 2016β).

Αναφορικά με τη χρηματοδότηση από την Ε.Ε. θεσπίστηκε τον Ιανουάριο του 2014, το νέο 7ετές πρόγραμμα έρευνας «Ορίζοντας 2020», κατά το οποίο περίπου 80 δισεκατομμύρια ευρώ προερχόμενα από τους πόρους της Ε.Ε. θα είναι διαθέσιμα μέχρι το 2020 εκτός από τις ιδιωτικές και εθνικές δημόσιες επενδύσεις που θα προσελκύσει το ποσό αυτό. Η υλοποίηση του προγράμματος προϋποθέτει το συντονισμό όλων των χρηματοδοτήσεων που διατίθενται προς όφελος της έρευνας και της καινοτομίας. Το πρόγραμμα αποσκοπεί στα παρακάτω (Ευρωπαϊκή Ένωση, 2016β):

- Στην τόνωση της θέσης της Ε.Ε. σχετικά με την επιστημονική έρευνα
- Στην τόνωση της καινοτομίας του βιομηχανικού κλάδου
- Στην επίλυση καίριων κοινωνικών προβλημάτων
- Στη δυνατότητα μετασχηματισμού των τεχνολογικών ευρημάτων σε εμπορεύσιμα προϊόντα
- Στην προσέγγιση τρίτων χωρών και φορέων ως μέσο ενδυνάμωσης της διεθνούς συνεργασίας που θα ευνοήσει της έρευνα και την καινοτομία
- Στη διεύρυνση του Ευρωπαϊκού Χώρου Έρευνας

(Ευρωπαϊκή Ένωση, 2016β)

5.3 Δράσεις της Ελλάδας για την καινοτομία

Στην Ελλάδα έχει δημιουργηθεί πληθώρα κρατικών μηχανισμών οι οποίοι προορίζονται για την ανάδειξη της καινοτομίας ως επιχειρηματικό όπλο που θα φέρει οικονομική άνθηση. Η ανάγκη αυτή κατέστη ακόμα μεγαλύτερη ύστερα από την έλευση της οικονομικής ύφεσης. Στη συνέχεια, αναφέρονται ορισμένες από τις δράσεις του ελληνικού κράτους καθώς επίσης και η αποτελεσματικότητά τους.

Το καλοκαίρι του 2009, το Υπουργείο Ανάπτυξης εισήγαγε την πρωτοβουλία για την «ανάπτυξη επιχειρηματικών πάρκων» η οποία στόχευε στο να δώσει ώθηση στην επιχειρηματικότητα και την καινοτομία. Σύμφωνα με τη νέα πρωτοβουλία, τα πάρκα θα μπορούσαν να περιλαμβάνουν επιχειρήσεις όχι μόνο από τη μεταποίηση αλλά και από άλλους τομείς (εμπόριο, υπηρεσίες) με παράλληλη μείωση των εγκρίσεων από 18 σε 4, μειωμένη φορολογία, χρηματοδότηση, καθώς επίσης και τη δυνατότητα μεταφοράς ερευνητικών ιδρυμάτων στα πάρκα (Piperopoulos & Piperopoulos, 2010).

Το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας (ΕΛΙΔΕΚ) είναι υπεύθυνο για την ανάδειξη της έρευνας και της καινοτομίας στην Ελλάδα, και συγκεκριμένα για τη χρηματοδότηση και την εκτίμηση της ελεύθερης έρευνας, αυτής δηλαδή που πηγάζει από την επιστημονική περιέργεια χωρίς περιορισμούς, με κατευθυντήρια γραμμή την επιστημονική ποιότητα και αριστεία. Σκοπός της δημιουργίας του ήταν ο περιορισμός της διασποράς των επιστημονικών μυαλών στο εξωτερικό. Δράσεις του ΕΛΙΔΕΚ:

- Χορήγηση υποτροφιών για την επιτέλεση διδακτορικών διατριβών και μεταδιδακτορικών μελετών
- Χρηματοδότηση ερευνητικών προγραμμάτων υψηλής ποιότητας
- Χρηματοδότηση για την απόκτηση εξοπλισμού ερευνών
- Διευκόλυνση πρόσβασης στη χρηματοδότηση για τα Πανεπιστήμια, τα Τ.Ε.Ι. και τους ερευνητικούς και τεχνολογικούς φορείς
- Επιδοκιμασία της δημιουργίας νεοφυών επιχειρήσεων για την αξιοποίηση των αποτελεσμάτων ερευνών

(elidek.gr)

Η Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας (ΓΓΕΤ) είναι μια δημόσια υπηρεσία η οποία είναι υπεύθυνη για τον σχεδιασμό και τον συντονισμό της υλοποίησης της πολιτικής έρευνας, της τεχνολογικής ανάπτυξης και της καινοτομίας. Μέσω της διεξαγωγής ανταγωνιστικών ερευνητικών προγραμμάτων με εστίαση στην οικονομική αποτελεσματικότητα και στην κοινωνικά δίκαιη κατανομή του προϊόντος προάγει τις ερευνητικές δραστηριότητες. Στόχοι της είναι:

- Ανάπτυξη καθολικής στρατηγικής για την τεχνολογία, την έρευνα και την καινοτομία
- Εκμετάλλευση της έρευνας για την αντιμετώπιση της ανεργίας, την ώθηση προς την ανάπτυξη και την καταστολή της διασποράς
- Προώθηση τεχνολογιών καινοτομίας
- Προώθηση της έρευνας και της τεχνολογίας στους Έλληνες πολίτες
- Επίβλεψη και χρηματοδότηση των φορέων έρευνας και τεχνολογίας
- Προώθηση της συνεργασίας με άλλες χώρες
- Αξιολόγηση των αποτελεσμάτων εφαρμογής των δράσεων καινοτομίας και έρευνας και η αναδιάρθρωσή τους

(gsrt.gr (α))

Για το διάστημα 2014-2020 η ΓΓΕΤ στοχεύοντας στην ενίσχυση της έρευνας της τεχνολογικής ανάπτυξης και της καινοτομίας έχει αναλάβει:

- Τη Στρατηγική Έρευνας και Καινοτομίας για την Έξυπνη Εξειδίκευση η οποία είναι υπεύθυνη για τον εντοπισμό και την ανάδειξη τομέων στους οποίους η Ελλάδα μπορεί να αναπτύξει ανταγωνιστικό πλεονέκτημα τόσο σε εθνικό όσο και σε περιφερειακό επίπεδο
- Τη δημιουργία Οδικού Χάρτη για τις ερευνητικές υποδομές που θα προβάλλει την ανάγκη για επένδυση σε ερευνητικές υποδομές
- Τον έλεγχο και την αξιολόγηση των παραπάνω

(gsrt.gr (β))

Σύμφωνα με το Υπουργείο Παιδείας Έρευνας και Θρησκευμάτων ο τομέας Έρευνας και Καινοτομίας (Ε&Κ) ιδρύθηκε ως συμπληρωματικό μέρος της Γενικής Γραμματείας Έρευνας και Τεχνολογίας (ΓΓΕΤ) και τέθηκε σε λειτουργία στις 21

Μαρτίου του 2015 στοχεύοντας στην αναβάθμιση της έρευνας στην Ελλάδα. Βασικές επιδιώξεις του τομέα:

- Ενίσχυση της παιδείας και του πολιτισμού διαμέσου της παραγωγής νέας γνώσης που πηγάζει από την έρευνα
- Αριστεία και επιστημονική έρευνα υψηλής ποιότητας
- Εκμετάλλευση της καινοτομίας που πηγάζει από την έρευνα και ανάπτυξη της ως θεμέλιο αντιμετώπισης της οικονομικής και κοινωνικής κρίσης

(Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων (α))

Στο πλαίσιο του τομέα E&K αναπτύχθηκαν προγράμματα όπως είναι η Αριστεία και ο «Θαλής». Η Αριστεία αναδεικνύει δράσεις από όλους τους κλάδους της επιστήμης και της τεχνολογίας και αφορά στα μέλη της ακαδημαϊκής κοινότητας και στους ερευνητές οι οποίοι έχουν να παρουσιάσουν ένα νέο, πρωτοπόρο και καινοτόμο επίτευγμα (Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων (β)). Ο «Θαλής» αποτελεί πρόγραμμα για την ενίσχυση της διεπιστημονικής έρευνας και καινοτομίας που στοχεύει στην επιστημονική πρόοδο, στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη καθώς επίσης και στην αειφόρο ανάπτυξη και στην ανάπτυξη ερευνητικών ομάδων οι οποίες θα ενισχύσουν την ανταγωνιστικότητα της χώρας (Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων (γ)).

Το Εθνικό Κέντρο Έρευνας Φυσικών Επιστημών (Ε.Κ.Ε.Φ.Ε.) «Δημόκριτος» είναι ερευνητικό κέντρο για την Επιστημονική Αριστεία και τις Καινοτομικές Ιδέες τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Το κέντρο είναι υπεύθυνο για τη διεξαγωγή έρευνας υψηλής ποιότητας, τη διάχυση της καινοτομίας στους Έλληνες πολίτες, την εκπαίδευση νέων επιστημόνων, τη διαχείριση της γνώσης και τη συνεργασία με ερευνητικά κέντρα εντός και εκτός συνόρων (demokritos.gr).

Σύμφωνα με τη Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας είναι υψηλή η συμμετοχή της Ελλάδας στο πρόγραμμα «Ορίζοντας 2020» της Ε.Ε. για την Έρευνα & Καινοτομία. Ειδικότερα, η χώρα έχει καταγράψει 1.071 συμμετοχές ελληνικών φορέων σε 652 έργα, χρηματοδοτούμενα από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή ύψους 328,4 εκατομμυρίων ευρώ, καταλαμβάνοντας την εντεκάτη θέση ανάμεσα στα 28 κράτη μέλη. Οι ελληνικοί φορείς μετείχαν περισσότερο σε προγράμματα που σχετίζονταν με τις κοινωνικές προκλήσεις, την υγεία, την ασφάλεια, το περιβάλλον και την ενέργεια

και τον τομέα των Τεχνολογιών Πληροφορίας και Επικοινωνιών (ο οποίος είχε την υψηλότερη χρηματοδότηση, 65,1 εκατ. Ευρώ) (gsrt.gr (γ)).

Στο πλαίσιο ενίσχυσης της ελληνικής οικονομίας το ΕΣΠΑ εισήγαγε, μεταξύ άλλων, το επιχειρησιακό πρόγραμμα «Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα και Καινοτομία» (ΕΠΑνΕΚ) για το διάστημα 2014-2020 με συνολικό προϋπολογισμό 4,67 δισεκατομμύρια ευρώ δημόσιας δαπάνης. Κεντρικό άξονα του προγράμματος αποτελεί η δημιουργία ενός νέου μοντέλου επιχειρηματικότητας που θα βασίζεται στην καινοτομία και θα οδηγήσει σε αύξηση της ανταγωνιστικότητας της χώρας. Το νέο αυτό μοντέλο επικεντρώνεται στην ανάδειξη των τομέων του τουρισμού, των τεχνολογιών πληροφορικής & επικοινωνιών, της ενέργειας, του περιβάλλοντος, της υγείας και βιομηχανίας φαρμάκων, της αγροδιατροφής κ.ά. Ακόμη, συμβάλλει στη λειτουργία της στρατηγικής της Έξυπνης Εξειδίκευσης. Άξονες δράσεις:

- Ανάπτυξη της επιχειρηματικότητας με προτεραιότητα ανά τομέα
- Εγκλιματισμός των επιχειρήσεων και των εργαζομένων στις νέες πολιτικές ανάπτυξης
- Δημιουργία μηχανισμών που θα ενισχύουν την επιχειρηματικότητα

(antagonistikotita.gr)

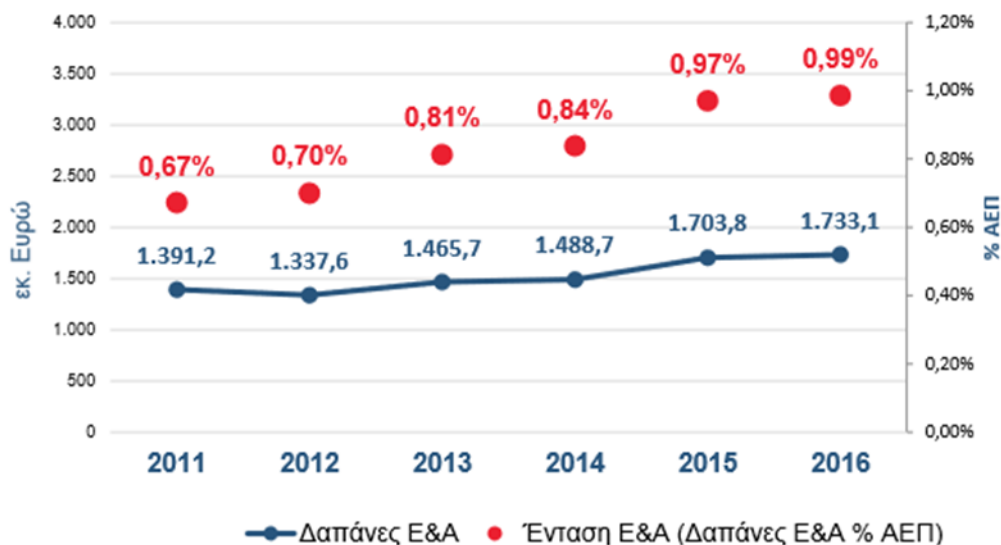
Η ελληνική κυβέρνηση στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος Ανταγωνιστικότητας Επιχειρηματικότητας και Καινοτομίας (ΕΠΑνΕΚ) σχεδίασε το πρόγραμμα «Νέα Καινοτόμος Επιχειρηματικότητα» το 2011 το οποίο διεξήχθη υπό τη Γενική Γραμματεία Βιομηχανίας. Στόχος του προγράμματος ήταν η ενίσχυση της επιχειρηματικότητας και συγκεκριμένα της καινοτόμου επιχειρηματικότητας, μέσω της αναβάθμισης της παραγωγικής δομής, προσανατολίζοντας τη χώρα προς αγαθά και υπηρεσίες υψηλής προστιθέμενης αξίας ενσωματώνοντας ταυτόχρονα τα στοιχεία της γνώσης, της ποιότητας και της περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης. Το πρόγραμμα εξασφάλιζε δημόσια χρηματοδότηση υπό τη μορφή επιχορηγήσεων-επιδότησεων σε νέους επιχειρηματίες οι οποίοι καλούνταν να μετατρέψουν μια καινοτόμο ιδέα ή μια τεχνογνωσία σε μια εμπορευματοποιημένη καινοτομία. Ακόμη, ενισχύθηκαν οικονομικά μικρές και πολύ μικρές επιχειρήσεις με έως και πέντε εγκεκριμένες οικονομικές και λογιστικές περιόδους, οι οποίες κλήθηκαν να εμπορευματοποιήσουν καινοτόμες ιδέες με νέα προϊόντα και υπηρεσίες

μεταβάλλοντας και βελτιώνοντας τόσο τα προϊόντα τους όσο και τις διαδικασίες παραγωγής και διανομής (Markatou, 2015).

Παρά το δυσμενές οικονομικό κλίμα της χώρας, το πρόγραμμα είχε απήχηση στις επιχειρήσεις. Ειδικότερα, υποβλήθηκαν 1.170 επενδυτικά σχέδια συνολικού προϋπολογισμού 192.883.431 ευρώ, που αντιστοιχούσαν σε 115.730.058 ευρώ δημόσιας χρηματοδότησης, από τα οποία χρηματοδοτήθηκαν τα 439 με συνολικό προϋπολογισμό 63.135.109,78 ευρώ, ποσό που αντιστοιχεί σε 37.881.065,87 ευρώ δημόσιας χρηματοδότησης, (δημιουργώντας ανάγκη για χρηματοδότηση από 30 σε 37,9 εκατομμύρια ευρώ). Από τις συμμετέχουσες επιχειρήσεις, οι περισσότερες δραστηριοποιούνταν στον τομέα της πληροφορικής και ακολουθούσε ο τομέας της μεταποίησης. Τα περισσότερα έργα πραγματοποιήθηκαν από επιχειρήσεις στην Αττική και συγκεκριμένα στην Αθήνα, η οποία επλήγη και βαθύτερα από την κρίση. Στη συνέχεια ακολούθησαν η Κεντρική Μακεδονία, η Κρήτη, η Πελοπόννησος και η Δυτική Ελλάδα. Αξίζει να σημειωθεί ότι, οι επιχειρήσεις δε χρησιμοποιούν τις τράπεζες ως βασική πηγή χρηματοδότησης. Αυτό μπορεί να αποδοθεί στην αμοιβαία έλλειψη εμπιστοσύνης, στο ρίσκο επιτυχίας των ιδεών, στην έλλειψη ρευστότητας και στην κατοχή ιδιωτικών πόρων. Επιπροσθέτως, η κερδοφορία αποτέλεσε το βασικό κίνητρο των Ελλήνων επιχειρηματιών. Ακόμη, η έρευνα έδειξε ότι από τους επιχειρηματίες το ένα τρίτο αντιλαμβάνεται τη σημασία της κατοχύρωσης των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Συνολικά, το πρόγραμμα είχε επιτυχία, ωστόσο παραμένει το ερώτημα πώς μια χώρα με ελάχιστους ή και καθόλου πόρους μπορεί να προωθήσει την επιχειρηματικότητα και την καινοτομία (Markatou, 2015).

Σύμφωνα με το Εθνικό Κέντρο Καινοτομίας, οι δαπάνες για την Έρευνα & Ανάπτυξη για το 2016 ανήλθαν στα 1.733,1 εκ. ευρώ. Ομοίως, το ποσοστό των δαπανών για την Έρευνα & Ανάπτυξη συνέχισε να σημειώνει την ανοδική του πορεία, με τον δείκτη «Ένταση E&A» να φτάνει το 0,99% επί του ΑΕΠ. Τα παραπάνω στοιχεία γίνονται αντιληπτά στο διάγραμμα που ακολουθεί (ΕΚΤ,2017).

Δαπάνες E&A και Ένταση E&A (Δαπάνες E&A ως % του ΑΕΠ), 2011 - 2016

Πηγή: ΕΚΤ (<http://metrics.ekt.gr/statistika-etak/datatables>, κωδικός στοιχείων: Δ1, Δ2)

Διάγραμμα 1: Δαπάνες E&A και Ένταση E&A 2011 – 2016

(ΕΚΤ, 2017)

Η μείωση του κόστους και οι θεσμικές μεταρρυθμίσεις δεν επαρκούν για να ανακάμψει οικονομικά η χώρα. Αυτό που χρειάζεται είναι μια βιομηχανική δομή και ένα λειτουργικό σύστημα καινοτομίας. Διαφορετικά, η οικονομία θα συνεχίσει να εξαρτάται από τον τουρισμό υποβοηθούμενη από την παραγωγή τροφίμων, στοιχεία που δεν είναι αρκετά για να τονώσουν την οικονομία της Ελλάδας. Η τωρινή κατάσταση της Ελλάδας διαθέτει ελάχιστες προϋποθέσεις για μια οικονομία βασισόμενη στην καινοτομία. Η χώρα βρίσκεται χαμηλά στην καινοτομία και την E&A συγκριτικά με τις υπόλοιπες χώρες της E.E. και η συνεργασία με τη βιομηχανία είναι φτωχή. Ακόμη, εκλείπει η οικονομική βάση χρηματοδότησης των επενδύσεων καινοτομίας. Το κανονιστικό περιβάλλον για την καινοτομία καθίσταται άκρως δυσπρόσιτο για τους έλληνες επιχειρηματίες λόγω των υψηλών φόρων, των κανονισμών εισόδου και την απόκτηση αδειών που τους αποτρέπει να επενδύσουν στην καινοτομία. Ακόμη, εκλείπει η συνεργασία μεταξύ των ιδρυμάτων και η μεταβίβαση της γνώσης μεταξύ των ερευνητικών κέντρων, έτσι το καθένα από αυτά λειτουργεί μεμονωμένα (Herrmann & Kritikos, 2013).

Η χώρα όμως διαθέτει και κάποια πλεονεκτήματα. Μεταξύ αυτών είναι η ύπαρξη ενός μικρού αριθμού ερευνητικών ιδρυμάτων που διεξάγουν σημαντικές

έρευνες, ο πληθυσμός των Ελλήνων που λαμβάνουν υποτροφίες από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Ερευνών (ERC), οι οποίοι δραστηριοποιούνται σε ιδρύματα που βρίσκονται εκτός Ελλάδας. Βάσει αυτού, διαπιστώνεται πως η Ελλάδα αποτελεί το μοναδικό κράτος που «εξάγει» περισσότερους επιστήμονες από αυτούς που διατηρεί εντός συνόρων. Εάν γινόταν εφικτό για τη χώρα να κρατήσει και να απασχολήσει αυτά τα άτομα, η χώρα θα μετατρέποταν εύκολα σε οικονομία καινοτομίας. Ένα ακόμη προσόν της χώρας είναι η ύπαρξη μιας βάσης για την ανάπτυξη ερευνητικών προγραμμάτων και ένας μικρός αριθμός καινοτόμων επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται παρά το δυσμενές κλίμα της ύφεσης. Τέταρτο και σημαντικότερο πλεονέκτημα της χώρας είναι η ελκυστικότητα της χώρας για το κλίμα και την ποιότητα ζωής της, στοιχεία τα οποία δεν μπορούν να αντιγραφούν ή να αναπτυχθούν από άλλες χώρες (Herrmann & Kritikos, 2013).

Η Ελλάδα μπορεί να ακολουθήσει δύο πιθανά σενάρια: το πρώτο είναι να εκμεταλλευτεί την ελκυστικότητά της εστιάζοντας αποκλειστικά και μόνο στον τουρισμό και το δεύτερο είναι να εκμεταλλευτεί τα στοιχεία που την κάνουν ελκυστική ως τουριστικό προορισμό για να προσεγγίσει άτομα με ταλέντο και δεξιότητες από όλο τον κόσμο. Το Ορλάντο της Φλόριντα βασίζεται στο πρώτο σενάριο και αποτελεί τουριστικό μαγνήτη. Αντιθέτως, το Σαν Χοσέ η «πρωτεύουσα της Σίλικον Βάλει» βασίζεται στο δεύτερο σενάριο και αποτελεί προορισμό όπου λαμβάνουν χώρα θεσμοί ανώτερης εκπαίδευσης και έρευνας παγκοσμίως. Συγκρίνοντας αυτές τις δύο περιοχές, διαπιστώνεται ότι υπάρχει τεράστια απόκλιση στον πλούτο με το μέσο όρο των τιμών των ακινήτων του Σαν Χοσέ να είναι μεγαλύτερος περισσότερο από δύο φορές σε σχέση με του Ορλάντο πριν από την κρίση και τέσσερις φορές μεγαλύτερος κατά τη διάρκεια της κρίσης (Herrmann & Kritikos, 2013).

- Το πρώτο σενάριο θα χαρίσει στην Ελλάδα βραχυπρόθεσμα οφέλη, ωστόσο ο μακροπρόθεσμος αντίκτυπος στην οικονομία θα είναι περιορισμένος. Ο τουρισμός μπορεί να εξασφαλίσει βραχυπρόθεσμα έσοδα στις πωλήσεις γης κατά μήκος της ακτογραμμής και μικρά μακροπρόθεσμα οφέλη στον κλάδο των υπηρεσιών καθώς τα ακίνητα περιουσιακά στοιχεία διατηρούνται και οι τουρίστες φιλοξενούνται. Ακόμη, περιλαμβάνει την κατάταξη της χώρας στη χαμηλότερη τιμή του εισοδήματος ευρωπαϊκά.

- Το δεύτερο σενάριο θα χρειαστεί περισσότερο χρόνο για να παράγει αποδόσεις, αλλά οι αποδόσεις αυτές θα αυξηθούν μακροπρόθεσμα. Θα της εξασφαλίσει τη μετατροπή της σε μια χώρα παραγωγής τεχνολογικών καινοτομιών που θα δημιουργούν προστιθέμενη αξία σε βιομηχανίες υψηλής τεχνολογίας και βιομηχανίες έντασης γνώσης, καθιστώντας την Ελλάδα σε μια πρωτοποριακή οικονομία καινοτομίας.

(Herrmann & Kritikos, 2013)

Το πρώτο σενάριο ίσως είναι πιο αποδοτικό για τα ελληνικά νησιά, ενώ το δεύτερο για το στερεό τμήμα της Ελλάδας και τα μεγάλα νησιά. Ειδικότερα, η Αθήνα και άλλες ελληνικές πόλεις θα μετατραπούν σε περιοχές υψηλών τιμών των ακινήτων, ενώ ταυτόχρονα θα ενισχυθούν οι φορολογικές εισπράξεις από τις καλά αμειβόμενες θέσεις εργασίας των νέων βιομηχανιών. Το παράδειγμα του Σαν Χοσέ δεν θα βελτιώσει άμεσα την οικονομία της Ελλάδας, ωστόσο αν τεθεί σε εφαρμογή και γίνει σωστή εκμετάλλευση των περιουσιακών της στοιχείων μπορεί να καταστήσει τη χώρα ως έναν από τους ηγέτες καινοτομίας στην Ευρώπη (Herrmann & Kritikos, 2013).

Εάν οι ελληνικές αρχές εκμεταλλευτούν το προνόμιο της γης και της ποιότητας ζωής η οικονομία θα οδηγηθεί στην ανάπτυξη. Λόγω της ύπαρξης ερευνητικών ιδρυμάτων δεν απαιτείται η οικοδόμηση ενός συστήματος καινοτομίας από το μηδέν και η χώρα μπορεί να βασιστεί σε αυτά καθώς επίσης και στους επιχειρηματίες που είναι πρόθυμοι να επενδύσουν σε καινοτόμες επιχειρήσεις. Με την παροχή υψηλής ποιότητας εκπαίδευσης, τη δημόσια χρηματοδότηση της έρευνας, την προστασία των πνευματικών δικαιωμάτων και τον εξορθολογισμό της γραφειοκρατίας οι Έλληνες επιχειρηματίες θα ενθαρρυνθούν και θα εισάγουν εμπορεύσιμα προϊόντα και υπηρεσίες εντός συνόρων αντί σε άλλες χώρες. Σημαντικό κομμάτι αυτού του εγχειρήματος είναι η υποστήριξη από τους επιχειρηματίες, τους επενδυτές και τους Έλληνες πολίτες. Για να καταστεί αυτό δυνατό προτείνεται ένα σχέδιο πολιτικής 10 σημείων (Herrmann & Kritikos, 2013):

1. Ίδρυση ερευνητικών ιδρυμάτων και πανεπιστημίων υψηλής ποιότητας και ανάπτυξη των υφιστάμενων
2. Παροχή κινήτρων για την παραμονή των ερευνητών στη χώρα
3. Δημιουργία ερευνητικών ιδρυμάτων και δικτύων βάσει εξειδίκευσης

4. Πρόσβαση σε κεφάλαια επιχειρηματικού κινδύνου για νεοσύστατες επιχειρήσεις
5. Αναμόρφωση του εκπαιδευτικού συστήματος και ενίσχυση του συστήματος επαγγελματικής κατάρτισης
6. Βελτίωση των κανονισμών για τις καινοτόμες επιχειρήσεις
7. Κωδικοποίηση και απλοποίηση της νομοθεσίας
8. Βελτίωση του Προγράμματος Καλλικράτη
9. Επιχορηγήσεις νεοεισερχόμενων επιχειρήσεων
10. Ανάπτυξη πολιτικής για τους Έλληνες επιστήμονες της Διασποράς

(Herrmann & Kritikos, 2013)

Συμπεράσματα

Στο πλαίσιο της εργασίας διαπιστώθηκε ότι η χρηματοοικονομική κρίση που ξέσπασε το 2008 είχε σοβαρές επιπτώσεις σε πολλές χώρες του κόσμου. Οι χώρες που επηρεάστηκαν από την κρίση κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν έλλειψη ρευστότητας, μείωση στη ζήτηση, περιορισμένη χρηματοδότηση, υψηλή φορολογία και αβεβαιότητα σημειώνοντας μειωμένες επιδόσεις όσον αφορά την καινοτομική και την επιχειρηματική τους δραστηριότητα. Οι χώρες που δεν επηρεάστηκαν από την ύφεση κατείχαν δυναμική στον τομέα της E&A και καινοτομώντας ενίσχυσαν την οικονομία τους.

Κατόπιν, αναδείχτηκε η θετική αλληλεπίδραση μεταξύ της καινοτομίας και της επιχειρηματικότητας. Πράγματι, όταν η καινοτομία υιοθετείται ως στρατηγική πολιτικής ενός οργανισμού συμβάλει στην απόκτηση ανταγωνιστικού πλεονεκτήματος, στην ενίσχυση της παραγωγικότητας, στη μείωση του κόστους και στην κερδοφορία. Κατά αυτόν τον τρόπο, η καινοτομία δίνει ώθηση στην επιχειρηματικότητα η οποία αποτελεί κινητήριο δύναμη της οικονομίας μιας χώρας. Ειδικότερα, συμβάλει στη βιωσιμότητα, στην ανταγωνιστική ηγεσία, στην άνθηση της οικονομίας και στην ευημερία ενός κράτους.

Η Ελλάδα κατέχει χαμηλή θέση στην καινοτομία μεταξύ των χωρών της Ε.Ε. και δε διαθέτει τις κατάλληλες προϋποθέσεις για μια οικονομία βασιζόμενη σε καινοτόμες δραστηριότητες. Είναι μια από τις χώρες που επλήγησαν βαθύτατα από την κρίση. Αναλυτικότερα, συνέπειες της κρίσης, όπως τα μέτρα λιτότητας, η βαριά φορολογία, η ανεργία, η μειωμένη χρηματοδότηση και η δανειοδότηση επέδρασαν αρνητικά στην καινοτομία και την επιχειρηματικότητα. Ωστόσο, η χώρα μέσω της ανάπτυξης κρατικών μηχανισμών και της συμμετοχής της σε ευρωπαϊκά προγράμματα αποσκοπεί στην ενίσχυση της καινοτομίας και της επιχειρηματικότητας και παρά τις δυσμενείς οικονομικές συνθήκες παρουσιάζει μια ανοδική πορεία.

Συνοψίζοντας, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η καινοτομία επιδρά θετικά στην επιχειρηματικότητα σε περιόδους κρίσης. Για να επωφεληθεί από την επίδραση αυτή η Ελλάδα θα πρέπει να ενσωματώσει την καινοτομία σε όλα τα επιχειρηματικά της εγχειρήματα εφαρμόζοντας πολιτικές όπως η συνεργασία των επιχειρήσεων, των ερευνητικών ιδρυμάτων, των φορέων εκπαίδευσης και της κυβέρνησης και η

εκμετάλλευση της ελκυστικότητάς της ώστε να οδηγηθεί στην ανάπτυξη. Ωστόσο, λόγω του περιορισμού της εργασίας σε θεωρητικό πλαίσιο, κρίνεται σκόπιμη η περαιτέρω εξέταση του θέματος μέσω ερευνών στις καινοτόμες επιχειρήσεις της χώρας, ώστε να διαπιστωθεί εάν η καινοτομία συμβάλλει στη βιωσιμότητά τους.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Abel, A. B., Bernanke, B. S. & Croushore, D. (2010). *Μακροοικονομική – Νέα αναθεωρημένη έκδοση*. Μτφ. Γ. Λαντούρης, Επιμ. Μ. Μινόγλου. Εκδόσεις Κριτική. Αθήνα. Σς. 1 – 1135.

Antagonistikotita.gr. *Το Πρόγραμμα του ΕΠΑνΕΚ*. [online] Διαθέσιμο στο: <http://www.antagonistikotita.gr/epanek/secretariat1.asp> [Πρόσβαση στις: 16 Νοεμβρίου 2017].

Deakins, D. & Freel, M. (2012). *Entrepreneurship and Small Firms*. 6th edition. McGraw-Hill Education. Μτφ. Α. Σοκοδήμος, Επιμ. Β. Πέκκα-Οικονόμου & Ι. Χατζηδημητρίου, Σειρά Επιχειρείν. Αθήνα: Rosili. Σς. 1 – 416.

Demokritos.gr. *Όραμα*. [online] Διαθέσιμο στο: <http://www.demokritos.gr/Contents.aspx?CatId=47> [Πρόσβαση στις: 16 Νοεμβρίου 2017].

EKT (2017) «*Βασικοί Δείκτες Έρευνας και Ανάπτυξης για δαπάνες και προσωπικό το 2016 στην Ελλάδα – Προκαταρκτικά στοιχεία*», Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης. [online] Διαθέσιμο στο: <http://metrics.ekt.gr/el/node/346> [Πρόσβαση στις: 16 Νοεμβρίου 2017].

Elidek.gr. *Στόχοι ΕΛ.Ι.Δ.ΕΚ*. [online] Διαθέσιμο στο: <http://www.elidek.gr/stochi/> [Πρόσβαση στις: 16 Νοεμβρίου 2017].

Ευρωπαϊκή Ένωση. (2016α). *Επιχειρήσεις*. [online] Διαθέσιμο στο: https://europa.eu/european-union/topics/enterprise_el [Πρόσβαση στις: 14 Σεπτεμβρίου 2017].

Ευρωπαϊκή Ένωση. (2016β). *Έρευνα και καινοτομία*. [online] Διαθέσιμο στο: https://europa.eu/european-union/topics/research-innovation_el [Πρόσβαση στις: 14 Σεπτεμβρίου 2017].

Gsrt.gr. (α). Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας. *Αποστολή - Ιστορική αναδρομή της ΓΓΕΤ*. [online] Διαθέσιμο στο:

<http://www.gsrt.gr/central.aspx?sId=106I432I1092I646I437080&JScript=1>

[Πρόσβαση στις: 16 Νοεμβρίου 2017].

Gsrt.gr. (β). Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας. *Περιγραφή*. [online] Διαθέσιμο στο: <http://www.gsrt.gr/central.aspx?sId=128I508I1379I646I528351>

[Πρόσβαση στις: 16 Νοεμβρίου 2017].

Gsrt.gr. (γ). Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας. *Υψηλή συμμετοχή της Ελλάδας στο ευρωπαϊκό πρόγραμμα Ορίζοντας 2020 για Έρευνα & Καινοτομία*.

[online] Διαθέσιμο στο:

http://www.gsrt.gr/central.aspx?sId=124I486I1253I646I510887&olID=838&neID=589&neTa=25_21285&ncID=0&neHC=0&tbid=0&lrID=2&oldUIID=aI838I0I124I486I1253I0I2&actionID=load&JScript=1 [Πρόσβαση στις: 16 Νοεμβρίου 2017].

IOBE. (2016α). *Επιχειρηματικότητα 2014-15: Η Δυναμική του Επιχειρηματικού Συστήματος στην Ελλάδα της Κρίσης*. [online] Διαθέσιμο στο:

http://iobe.gr/research_dtl.asp?RID=121 [Πρόσβαση στις: 19 Οκτωβρίου 2017].

IOBE. (2016β). *Επιχειρηματικότητα 2014-15: Κρίσιμη καμπή για την αναπτυξιακή δυναμική του επιχειρηματικού συστήματος*. [online] Διαθέσιμο στο:

http://iobe.gr/research_dtl.asp?RID=138 [Πρόσβαση στις: 19 Οκτωβρίου 2017].

IOBE. (2015). *Η Επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα 2013-14: Η Δυναμική της Νεανικής Επιχειρηματικότητας*. [online] Διαθέσιμο στο:

http://iobe.gr/research_dtl.asp?RID=107 [Πρόσβαση στις: 19 Οκτωβρίου 2017].

IOBE. (2014). *Η Επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα 2012-13: Ενδείξεις Ανάκαμψης της Μικρής Επιχειρηματικότητας*. [online] Διαθέσιμο στο:

http://iobe.gr/research_dtl.asp?RID=66 [Πρόσβαση στις: 19 Οκτωβρίου 2017].

IOBE. (2013). *Η Επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα 2011-12: Η εξέλιξη των Δεικτών Επιχειρηματικότητας στη Διάρκεια της Κρίσης*. [online] Διαθέσιμο στο:

http://iobe.gr/research_dtl.asp?RID=19 [Πρόσβαση στις: 19 Οκτωβρίου 2017].

IOBE. (2010). *Η Επιχειρηματικότητα στην Ελλάδα 2009-2010: Αναζητώντας Διέξοδο από την Κρίση*. [online] Διαθέσιμο στο: http://iobe.gr/research_dtl.asp?RID=128

[Πρόσβαση στις: 19 Οκτωβρίου 2017].

Κακούρης Αλέξανδρος. (Άγνωστη Ημερομηνία). *Καινοτομία – Επιχειρηματικότητα – Διοίκηση Επιχειρήσεων, Εκπαιδευτικό υλικό για τα κέντρα δια βίου μάθησης*. [online] Διαθέσιμο στο: <http://kdvm.gr/Media/Default/Pdf%20enotites/1.1.pdf> [Πρόσβαση στις: 8 Ιουλίου 2017].

Πράσινη Βίβλος για την Επιχειρηματικότητα στην Ευρώπη. (2003). [online] Διαθέσιμο στο: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52003DC0027&from=EL> [Πρόσβαση στις: 16 Ιουλίου 2017].

Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Καβάλας. (2006). *Επιχειρηματικότητα*. [online] Διαθέσιμο στο: http://repository.edulll.gr/edulll/bitstream/10795/1307/22/1307_08.pdf [Πρόσβαση στις: 1 Σεπτεμβρίου 2017].

Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων (α). *Έρευνα και Καινοτομία*. [online] Διαθέσιμο στο: <http://ereuna.minedu.gov.gr/index.php/gr/about> [Πρόσβαση στις: 16 Νοεμβρίου 2017].

Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων (β). *Ακαδημαϊκή και Επιστημονική Αριστεία*. [online] Διαθέσιμο στο: <http://excellence.minedu.gov.gr/information/aboutus> [Πρόσβαση στις: 16 Νοεμβρίου 2017].

Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων (γ). «Θαλής». [online] Διαθέσιμο στο: <http://excellence.minedu.gov.gr/thales/el/about> [Πρόσβαση στις: 16 Νοεμβρίου 2017].

Ξενόγλωσση

Acosta, B., Acosta, M. & Espinoza, B. (2016). Understanding innovation based on company optics: interpretation mistakes on the types of innovation developed. *RAI Revista de Administração e Inovação*, 13, 295–304. [online] Available at: <https://www.revistas.usp.br/rai/article/viewFile/100370/129479> [Accessed: 15 October 2017].

Aghion, P. & Akcigit, U. (2015). Innovation and Growth: The Schumpeterian Perspective*. *Economics Without Borders: Economic Research for European Policy Challenge*, (October), 1 – 38. [online] Available at: <http://www.coeure.eu/wp-content/uploads/Innovation-and-Growth.pdf> [Accessed: 29 October 2017].

Akis, E. (2015). Innovation and Competitive Power. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 195, 1311 – 1320. [online] Available at: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042815037830?via%3Dihub> [Accessed: 19 August 2017].

Akoundi, K. & Haugh, J. (2010). Tail Risk Hedging: A Roadmap for Asset Owners. *Deutsch Bank Pension Strategies and Solutions*, (May), 1 – 20. Available at: <http://allaboutalpha.com/blog/wp-content/uploads/2010/05/Tail-Risk-Hedging-May2010.pdf> [Accessed: 23 February 2018].

Ali, A. J. (2014). Innovation, happiness and growth. *Competitiveness Review*, 24(1), 2 – 4. [online] Available at: <http://www.emeraldinsight.com/doi/pdfplus/10.1108/CR-09-2013-0075> [Accessed: 29 October 2017].

Archibugi, D., Filippetti, A. & Frenz, M. (2013). The impact of the economic crisis on innovation: evidence from Europe. *Technological Forecasting and Social Change*, 44(5), 1 – 31. [online] Available at: <http://www.bbk.ac.uk/innovation/publications/docs/Archibugi-et-al-Innobarometer.pdf> [Accessed: 24 October 2017].

Ball, S. (2005). The Importance of Entrepreneurship to Hospitality, Leisure, Sport and Tourism. *Tourism*, (May), 1 – 14. [online] Available at: https://www.researchgate.net/profile/Stephen_Ball8/publication/241284450_The_Importance_of_Entrepreneurship_to_Hospitality_Leisure_Sport_and_Tourism/links/5672f41b08aedbbb3f9f7622.pdf [Accessed: 4 September 2017].

Baregheh, A., Rowley, J. & Sambrook, S. (2009). Towards a multidisciplinary definition of innovation. *Management Decision*, 47(8), 1323-1339. [online] Available at: <http://www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/00251740910984578> [Accessed: 5 September 2017].

Bernardo, M. (2014). Integration of management systems as an innovation: a proposal for a new model. *Journal of Cleaner Production*, 82, 132 – 142. [online] Available at: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0959652614006775> [Accessed: 6 September 2017].

Block, J. & Sandner, P. (2009). What is the effect on venture capital financing? Empirical evidence from US Internet start-ups. *Venture Capital*, 11(4), 295 – 309. [online] Available at: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13691060903184803> [Accessed: 7 October 2017].

Bull, I. & Willard, G. E. (1993). Towards a Theory of Entrepreneurship. *Journal of Business Venturing*, 8(3), 183 – 195. [online] Available at: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0883902693900262> [Accessed: 8 July 2017].

Choi B. K., Moon H. K. & Ko, W. (2013). An organization's ethical climate, innovation, and performance: Effects of support for innovation and performance evaluation. *Management Decision*, 51(6), 1250-1275. [online] Available at: <http://www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/MD-Sep-2011-0334> [Accessed: 12 October 2017].

Ciocanel, A. B. & Pavelescu F. M. (2015). Innovation and competitiveness in European context. *Procedia Economics and Finance*, 32, 728 – 737. [online] Available at: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212567115014550?via%3Dihub> [Accessed: 19 August 2017]

Colino, A., Benito-Osorio, D. & Rueda Armengot, C. (2014). How much does innovation matter for economic growth? *Management Decision*, 52(2), 313 – 325. [online] Available at: <http://www.emeraldinsight.com/doi/pdfplus/10.1108/MD-08-2012-0586> [Accessed: 29 October 2017].

Damanpour, F. & Schneider, M. (2006). Phases of the Adoption of Innovation in Organizations: Effects of Environment, Organization and Top Managers. *British Journal of Management*, 17, 215–236. [online] Available at: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-8551.2006.00498.x/full> [Accessed: 5 September 2017].

Damanpour, F., Walker, R. M. & Avellaneda, C. N. (2009). Combinative Effects of Innovation Types and Organizational Performance: A Longitudinal Study of Service Organizations. *Journal of Management Studies*, 46(4), 650-675. [online] Available at: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-6486.2008.00814.x/abstract> [Accessed: 15 October 2017].

Dereli, D. D. (2015). Innovation Management in Global Competition and Competitive Advantage. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 195, 1365 – 1370. [online] Available at: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042815038021> [Accessed: 6 September 2017].

Drucker, P. F. (1985). *Innovation and Entrepreneurship*. New York: Harper & Row Pub.

European Central Bank. (2012). Shadow Banking in the Euro Area: An Overview. *Occasional Paper Series*, 133, 1 – 38. [online] Available at: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpops/ecbocp133.pdf?cdca45e1b041f4dd4c6a42173558be88> [Accessed: 19 January 2018].

European Commission. (2013). 2013 SBA Fact Sheet Greece, 1 – 18. [online] Available at: <http://sev4enterprise.org.gr/wp-content/uploads/2014/05/EKTHESEIS-13.pdf> [Accessed: 4 October 2017].

Europa.eu. European Communities – Council. Treaty on European Union. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1992. [online] Available at: https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf [Accessed: 23 February 2018].

Fassin, Y. (2000). Innovation and Ethics Ethical Considerations in the Innovation Business. *Journal of Business Ethics*, 27(1-2), 193–203. [online] Available at:

<https://link.springer.com/article/10.1023/A:1006427106307> [Accessed: 20 October 2017].

Filippetti, A. & Archibugi, D. (2010). Innovation in Times of Crisis: The Uneven Effects of the Economic Downturn across Europe. MPRA Paper No. 22084, Pp. 1 – 28. [online] Available at: <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/22084/> [Accessed: 24 October 2017].

Galindo, M. & Méndez-Picazo, M. (2013). Innovation, entrepreneurship and economic growth. *Management Decision*, 51(3), 501 – 514. [online] Available at: <http://www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/00251741311309625?journalCode=md> [Accessed: 29 October 2017].

Gartner, W. (1990). What are we talking about when we talk about Entrepreneurship? *Journal of Business Venturing*, 5, 15-28. [online] Available at: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/088390269090023M> [Accessed: 8 July 2017].

Gebauer, H., Haldimann, M. & Jennings Saul, C. (2017). A typology for management innovations: Analyzing the actual state of art and conducting case study research. *European Journal of Innovation Management*, EJIM – 06 – 2016 – 0059. [online] Available at: <http://www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/EJIM-06-2016-0059> [Accessed: 6 September 2017].

Gerlach, A. (2003). Sustainable entrepreneurship and innovation. *Conference Proceedings of Conference Corporate Social Responsibility and Environmental Management 2003 in Leeds, UK*, (1991), 101–110. [online] Available at: <http://andersabrahamsson.typepad.com/Sustainable%20Entrepreneurship%20and%20innovation.pdf> [Accessed: 23 August 2017].

Godin, B. (2011). καινοτομία: An Old Word for a New World, or, The De-Contestation of a Political and Contested Concept;. *Project on the Intellectual History of Innovation Working Paper No. 9*, Pp. 1-57. [online] Available at: <http://www.csiic.ca/PDF/Old-New.pdf> [Accessed: 24 August 2017].

Goel, U., Chadha, S. & Sharma, A. K. (2015). Operating Liquidity and Financial Leverage: Evidences from Indian Machinery Industry. *Procedia – Social and*

Behavioral Sciences, 189, 344-350. [online] Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042815020236?via%3Dihub> [Accessed: 23 February 2018].

Gopalakrishnan, S. & Damanpour, F. (1997). A Review of Innovation Research in Economics, Sociology and Technology Management. *Omega, Int. J. Mgmt Sci.*, 25(1), 15-28. [online] Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0305048396000436> [Accessed: 15 October 2017].

Gopalakrishnan, S. & Damanpour, F. (1994). Patterns of generation and adoption of innovation in organizations: Contingency models of innovation attributes. *Journal of engineering and technology management*, 11(2), 95-116. [online] Available at: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/0923474894900019> [Accessed: 5 September 2017].

Gündoğdu, M. Ç. (2012). Re-Thinking Entrepreneurship, Intrapreneurship, and Innovation: A Multi-Concept Perspective. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 41, 296 – 303. [online] Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042812009147> [Accessed: 23 August 2017].

Hall, J. & Rosson, P. (2006). The Impact of Technological Turbulence on Entrepreneurial Behavior, Social Norms and Ethics: Three Internet-based Cases. *Journal of Business Ethics*, 64(3), 231–248. [online] Available at: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10551-005-5354-z> [Accessed: 20 October 2017].

Hannafey, F. T. (2003). Entrepreneurship and Ethics: A Literature Review. *Journal of Business Ethics*, 46(2), 99–110. [online] Available at: <https://link.springer.com/article/10.1023/A:1025054220365> [Accessed: 20 October 2017].

Harvey, M., Kiessling, T. & Moeller, M. (2010). A view of entrepreneurship and innovation from the economist “for all reasons” Joseph S. Schumpeter. *Journal of Management History*, 16(4), 527 – 531. [online] Available at:

<http://www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/17511341011074004> [Accessed: 6 September 2017].

Hasan, I. & Tucci, C. L. (2010). The innovation-economic growth nexus: Global evidence. *Research Policy*, 39(10), 1264 – 1276. [online] Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0048733310001605?via%3Dihub> [Accessed: 29 October 2017].

Hausman, A. & Johnston, W. J. (2014). The role of innovation in driving the economy: Lessons from the global financial crisis. *Journal of Business Research*, 67, 2720 – 2726. [online] Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S014829631300115X?via%3Dihub> [Accessed: 29 October 2017].

Herrmann, B. & Kritikos, A. S. (2013). Growing out of the Crisis: Hidden Assets to Greece's Transition to an Innovation Economy. *IZA Journal of European Labor Studies*, 2(14), 1 – 23. [online] Available at: <https://izajoels.springeropen.com/articles/10.1186/2193-9012-2-14> [Accessed: 16 November 2017].

Hessels, J., Van Gelderen, M. & Thurik, R. (2008). Entrepreneurial aspirations, motivations, and their drivers. *Small Business Economics*, 31(3), 323 – 339. [online] Available at: <https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs11187-008-9134-x> [Accessed: 2 September 2017].

Ireland, R. D. & Webb, J. W. (2007). Strategic entrepreneurship: Creating competitive advantage through streams of innovation. *Business Horizons*, 50(1), 49 – 59. [online] Available at: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0007681306000814> [Accessed: 19 August 2017].

Izsak, K., Markianidou, P., Lukach, R. & Wastyn, A. (2013). Impact of the Crisis on Research and Innovation Policies. Study for the European Commission DG Research, by Technopolis Group Belgium and Idea Consult. [online] Available at: https://ec.europa.eu/research/innovation-union/pdf/expert-groups/ERIAB_pb-Impact_of_financial_crisis.pdf [Accessed: 24 October 2017].

Jickling, M. (2010). Causes of the Financial Crisis. *Congressional Research Service*, I(1), 1–12. [online] Available at: https://scholar.google.gr/scholar?hl=el&as_sdt=0%2C5&as_vis=1&q=Jickling%2C+Causes+of+the+Financial+Crisis.&btnG= [Accessed: 7 October 2017].

Kao, R. W. Y. (1993). Defining Entrepreneurship: Past, Present and?. *Creativity and Innovation Management*, 2(1), 69–70. [online] Available at: https://scholar.google.gr/scholar?hl=el&as_sdt=0%2C5&as_vis=1&q=Kao%2C+R.+W.+Y.+%281993%29.+Defining+Entrepreneurship%3A+Past%2C+Present+and%3F.+&btnG= [Accessed: 16 July 2017].

Karabulut, A. T. (2016). Personality Traits on Entrepreneurial Intention. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 229, 12 – 21. [online] Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042816310448?via%3Dihub> [Accessed: 2 September 2017].

Karagiannis, N. & Kondreas, A. (2012). The Greek financial crisis and a development path to recovery: Lessons and options. *Real-World Economics Review*, 3(13), 22 – 38. [online] Available at: <http://www.paecon.net/PAERReview/issue60/KaragiannisKondeas60.pdf> [Accessed: 9 October 2017].

Katsikis, I. N. & Kyrgidou, L. P. (2009). Entrepreneurship in teleology: the variety of forms. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 15(2), 209 – 231. [online] Available at: <http://www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/13552550910944584> [Accessed: 8 July 2017].

Katsikis, I. N. & Kyrgidou, L. P. (2007). Sustainable Entrepreneurship, Global Success and Local Development: The Case of Mastiha in Chios, Greece. In 47th ERSA Congress of European Regional Science. Pp. 1 – 16. [online] Available at: https://scholar.google.com/scholar?hl=el&as_sdt=0,5&cluster=7586602187402419208 [Accessed: 8 July 2017].

Kitsos, C., Korres, G. M. & Hatzikian, Y. C. (2005). INNOVATION ACTIVITIES IN GREECE: A STATISTICAL AND EMPIRICAL APPROACH. *Ελληνικό Στατιστικό Ινστιτούτο. Πρακτικά 18ου Πανελληνίου Συνεδρίου Στατιστικής*, 459-465.

[online] Available at:
<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.470.5292&rep=rep1&type=pdf> [Accessed: 12 November 2017].

Klapper, L. & Love, I. (2011). The impact of the financial crisis on new firm registration. *Economic Letters*, 113(1), 1 – 4. [online] Available at:
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0165176511002254> [Accessed: 14 October 2017].

Lendel, V., Hittmár, Š. & Latka, M. (2015). Application of management of innovation processes in enterprises: management approach, problems and recommendations. *Procedia Economics and Finance*, 34(15), 410 – 416. [online] Available at:
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212567115016482?via%3Dihub> [Accessed: 6 September 2017].

Lendel, V., Hittmár, Š. & Siantova, E. (2015). Management of Innovation Processes in Company. *Procedia Economics and Finance*, 23, 861 – 866. [online] Available at:
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212567115003822?via%3Dihub> [Accessed: 6 September 2017].

Lengnick-Hall, C. A. (1992). Innovation and Competitive Advantage: What We Know and What We Need to Learn. *Journal of Management*, 18(2), 399 – 429. [online] Available at:
<http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/014920639201800209> [Accessed: 19 August 2017]

Maier, D., Vadastreanu, A. M., Keppler, T., Eidenmuller, T. & Maier, A. (2015). Innovation as a part of an existing integrated management system. *Procedia Economics and Finance*, 26, 1060 – 1067. [online] Available at:
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212567115009302?via%3Dihub> [Accessed: 6 September 2017].

Marcotte, C. (2014). Entrepreneurship and innovation in emerging economies. Conceptual, methodological and contextual issues. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 20(1), 42 – 65. [online] Available at:
<http://www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/IJEBR-09-2012-0089> [Accessed: 6 September 2017].

Markatou, M. (2015). Incentives to Promote Entrepreneurship in Greece: Results based on the ‘New Innovative Entrepreneurship’ Program. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 195, 1113 – 1122. [online] Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042815036368?via%3Dihub> [Accessed: 16 November 2017].

Markatou, M. (2012). The Geography of Innovation in Greece. *Journal of EU Research in Business*, 2012, 1-11. [online] Available at: <http://ibimapublishing.com/articles/JEURB/2012/309428/> [Accessed: 12 November 2017].

McDaniel, B. A. (2000). A Survey on Entrepreneurship and Innovation. *The Social Science Journal*, 37(2), 277 – 284. [online] Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0362331900000604?via%3Dihub> [Accessed: 6 September 2017].

McFadzean, E., O’Loughlin, A. & Shaw, E. (2005). Corporate entrepreneurship and innovation part 1: the missing link. *European Journal of Innovation Management*, 8(3), 350 – 372. [online] Available at: <http://www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/14601060510610207> [Accessed: 23 August 2017].

McKneally, M. F. (2011). The ethics of innovation: Columbus and others try something new. *The Journal of Thoracic and Cardiovascular Surgery*, 141(4), 863-866. [online] Available at: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/21419897> [Accessed: 20 October 2017].

Meghir, C., Vayanos, D. & Vettas, N. (2010). The economic crisis in Greece: A time of reform and opportunity. Pp. 1 – 30. [online] Available at: <http://www.enap.gr/index.php/arthra-meletes-apofiton/7146-01-10-2011> [Accessed: 9 October 2017].

Mitchell, B. C. (2004). Motives of Entrepreneurs: A Case Study of South Africa. *Journal of Entrepreneurship*, 13(2), 167 – 183. [online] Available at: https://scholar.google.gr/scholar?q=Motives+of+Entrepreneurs:+A+Case+Study+of+South+Africa&hl=el&as_sdt=0&as_vis=1&oi=scholart&sa=X&ved=0ahUKEwjco5Tevp3YAhUnApoKHWoxAr0QgQMIJTAA [Accessed: 2 September 2017].

Mursa, G. C. (2012). The World Economic Crisis. A Non-Conventional Approach. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 62, 1110 – 1114. [online] Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042812036312> [Accessed: 7 October 2017].

Naude, W. & MacGee, J. (2009). Wealth Distribution, the Financial Crisis and Entrepreneurship. Unlisted: World Institute for Development Economic Research (UNU-WIDER), Working Papers: WIDER Angle newsletter March 2009. [online] Available at: <http://www.wider.unu.edu/stc/repec/pdfs/rp2009/a2009-mar-1.pdf> [Accessed: 14 October 2017].

OECD. (2012). OECD Science, Technology and Industry Outlook 2012: Innovation in the crisis and beyond. *OECD Science, Technology and Industry Outlook 2012*, 21 – 57. [online] Available at: <https://www.oecd.org/sti/sti-outlook-2012-chapter-1-innovation-in-the-crisis-and-beyond.pdf> [Accessed: 24 October 2017].

OECD. (2009). The Impact of the Global Crisis on SME and Entrepreneurship Financing and Policy Responses. *Policy*, 1 – 72. [online] Available at: <https://www.oecd.org/cfe/smes/43183090.pdf> [Accessed: 14 October 2017].

Ozturk, S. & Sozdemir, A. (2015). Effects of Global Financial Crisis on Greece Economy. *Procedia Economics and Finance*, 23, 568 – 575. [online] Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212567115004414> [Accessed: 9 October 2017].

Papaoikonomou, E., Segarra, P. & Li, X. (2012). Entrepreneurship in the Context of Crisis: Identifying Barriers and Proposing Strategies. *International Advances in Economic Research*, 18(1), 111 – 119. [online] Available at: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11294-011-9330-3> [Accessed: 14 October 2017].

Pece, A. M., Simona, O. E. O. & Salisteanu, F. (2015) Innovation and Economic Growth: An Empirical Analysis for CEE Countries. *Procedia Economics and Finance*, 26, 461 – 467. [online] Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212567115008746?via%3Dihub> [Accessed: 29 October 2017].

Piperopoulos, P. & Piperopoulos, G. (2009). Is Greece finally on the right path toward entrepreneurship, innovation and business clusters? *International Journal of Public Administration*, 33(1), 55 – 59. [online] Available at: <http://dx.doi.org/10.1080/01900690903355136> [Accessed: 16 November 2017].

Porter, M. E. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press. [online] Available at: <http://www.afi.es/eo/The%20competitive%20advantage%20of%20nations%20%28Porter%20HBR%20marzo-abril%201990%29.pdf> [Accessed: 19 August 2017]

Porter, M. E. (1985). Competitive Advantage. *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*, 15, 1 – 30. [online] Available at: https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/43857184/Competitive_Advantage-creative_and_sustaining.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A&Expires=1513946862&Signature=odAZSwsok4b%2FQKnouLmJtr8AZUc%3D&response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DCompetitive_Advantage-creative_and_sust.pdf [Accessed: 19 August 2017]

Pradhan, R. P., Arvin, M. B., Bahmani, S. & Bennett, S. E. (2017). The innovation-growth link in OECD countries: Could other macroeconomic variables matter? *Technology in Society*, 51, 113 – 123. [online] Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0160791X1630032X> [Accessed: 29 October 2017].

Pryzhodgen, W. & Pryzhodgen, J. (2017). Sustainable innovation in the corporate sector – The empirical evidence from IBEX 35 firms. *Journal of Cleaner Production*, 1–10. [online] Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S095965261731020X> [Accessed: 19 August 2017]

Sánchez, M. (2010). Financial Innovation and the Global Crisis. *International Journal of Business and Management*, 5(11), 26 – 31. [online] Available at: https://scholar.google.gr/scholar?q=Financial+Innovation+and+the+Global+Crisis&hl=el&as_sdt=0&as_vis=1&oi=scholart&sa=X&ved=0ahUKEwiG66Dux53YAhWmF5oKHe1hCIAQgQMIJTA [Accessed: 29 October 2017].

Sarri, K. & Trihopoulou, A. (2005). Female entrepreneurs' personal characteristics and motivation: a review of the Greek situation. *Women in Management Review*, 20(1), 24 – 36. [online] Available at: <http://www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/09649420510579559> [Accessed: 9 July 2017].

Şeker, M. & Saliola, F. (2018). A cross-country analysis of total factor productivity using micro-level data. *Central Bank Review*, 18, 13 – 27. [online] Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1303070118300040> [Accessed: 27 February 2018].

Şeşen, H. & Pruett, M. (2014). The Impact of Education, Economy and Culture on Entrepreneurial Motives, Barriers and Intentions: A Comparative Study of the United States and Turkey. *The Journal of Entrepreneurship*, 23(2), 231 – 261. [online] Available at: <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0971355714535309> [Accessed: 2 September 2017].

Shaw, E., O'Loughlin, A. & McFadzean, E. (2005). Corporate entrepreneurship and innovation part 2: a role- and process-based approach. *European Journal of Innovation Management*, 8(4), 393 – 408. [online] Available at: <http://www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/14601060510627786> [Accessed: 5 September 2017].

Şimşit, Z. T., Vayvay, Ö. & Öztürk, Ö. (2014). An outline of innovation management process: building a framework for managers to implement innovation. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 150, 690 – 699. [online] Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042814050708> [Accessed: 15 October 2017].

Sołoducho-Pelc, L. (2014). Competitive Advantage: the courage in formulating objectives and expansiveness of a strategy. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 150, 271 – 280. [online] Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042814051076> [Accessed: 19 August 2017].

Stefanescu, D. & On, A. (2012). Entrepreneurship and Sustainable Development in European Countries before and during the International Crisis. *Procedia - Social and*

Behavioral Sciences, 58, 889–898. [online] Available at: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042812045296?> [Accessed: 21 January 2018].

Taleb, N. N. (2007). *The black swan: the impact of the highly improbable*. Random House Publishing Group, New York. [online] Available at: <http://carlosreynoso.com.ar/archivos/territorio/Taleb,Nassim-The-Black-Swann.pdf> [Accessed: 23 February 2018].

Tan, W. L., Williams, J. & Tan, T. M. (2005). Defining the “Social” in “Social Entrepreneurship”: Altruism and Entrepreneurship. *The International Entrepreneurship and Management Journal*, 1(3), 353 – 365. [online] Available at: <https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs11365-005-2600-x?LI=true> [Accessed: 23 August 2017].

Tavassoli, S. & Karlsson, C. (2015). Persistence of various types of innovation analyzed and explained. *Research Policy*, 44(10), 1887–1901. [online] Available at: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0048733315000980> [Accessed: 15 October 2017].

Terzi, N. & Uluçay, K. (2011). The Role of Credit Default Swaps on Financial Market Stability. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 24, 983-990. [online] Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042811015941> [Accessed: 23 February 2018].

Tomadaki, D. (2005). The formation of R&D networks: The case of Greece. *Laboratory of Industrial and Energy Economics*, Paper to be presented at the DRUID PhD Winter Conference 2005, 1-25. [online] Available at: https://druid.dk/uploads/tx_picturedb/dw2005-1631.pdf [Accessed: 12 November 2017].

Walker, R. M., Chen, J. & Aravind, D. (2015). Management innovation and firm performance: An integration of research findings. *European Management Journal*, 33(5), 407–422. [online] Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0263237315000766> [Accessed: 6 September 2017].

Wu, C. (2016). The relationship between business ethics diffusion, knowledge sharing and service innovation, *Management Decision*, 54(6), 1343-1358. [online] Available at: www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/MD-01-2016-0009 [Accessed: 20 October 2017].

Zhao, F. (2005). Exploring the synergy between entrepreneurship and innovation. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 11(1), 25 – 41. [online] Available at: <http://www.emeraldinsight.com/doi/abs/10.1108/13552550510580825> [Accessed: 6 September 2017].